

TOISEUDEN TARINAT, UHAN KUVAT

Venäjä-kuva ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentaminen 1970- ja 1990-luvun peruskoulun historian oppikirjoissa

Liina Länsiluoto
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2008

Sisällysluettelo

Johdanto.....	3
1. Oppikirjat historiapolitiittisena ilmiönä.....	13
1.1 Historiapoliittikka, historiakulttuuri ja historiatietoisuus.....	13
1.2 Kansallinen identiteetti ja toiseus.....	17
2 Venäjä-kuva ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentaminen.....	20
2.1 Venäjän toiseus.....	21
2.2 Venäjä-kuva historian opetuksessa ja oppikirjoissa.....	27
2.3 Oppikirjojen Venäjä-kuvan teemoiteltu analyysi.....	30
3 Kansallisen identiteetin rakentamisen politiikka historian opetuksessa.....	32
3.1 Kansallishenkinen historian opetus itsenäistymisestä 1960-luvulle.....	34
3.2 Historian oppikirjat poliittisen turbulenssin kourissa 1970-luvulla.....	36
3.3 Laineet laantuvat 1980-luvulla ja kokka kääntyy länteen 1990-luvulla.....	45
3.4 Identiteetin rakentaminen opetussuunnitelmissa.....	47
3.4.1 Opetussuunnitelman perusteet 1970-luvulla.....	47
3.4.2 Opetussuunnitelman perusteet 1990-luvulla.....	48
4 Venäjä-kuva	51
4.1 Tsaarien Venäjä rauhassa.....	51
4.1.1 Taantumuksellinen tsaarien valtakunta.....	51
4.1.2 Laajeneva suurvalta: imperialistisesta sorrosta kansallisuusongelmiin.....	55
4.2 Neuvostoliitto rauhassa.....	57
4.2.1 Rauhantahtoinen jättiläinen.....	57
4.2.2 Katkeamattoman taantumuksen Neuvostoliitto.....	63
4.3 Epävakaa Venäjän federaatio.....	68
4.4 Venäjä vihollisena.....	69
4.4.1 Laaja ja mahtava sotilasmahti.....	69
4.4.2 Vapauttava bolševismi ja puna-armeija.....	73
4.4.3 Diktatuuri.....	75
4.4.4 Venäjä ja Neuvostoliitto puolustamassa luoteisrajaansa.....	78
4.4.5 Suomi puolustaa itsenäisyyttään.....	83
5 Suomi Venäjän peilissä.....	91
5.1 Venäjän toiseus.....	91
5.2 Suomen geopoliittinen asema.....	95
5.2.1 Idän ja lännen välissä.....	95
5.2.2 Rajamaa matkalla länteen.....	98
5.3 Venäjä ja venäläisyys uhkana Suomelle ja suomalaisuudelle.....	101
5.3.1 Suurvallan turvallisuusintressi.....	101
5.3.2 Sortokaudet ja uhan kuva.....	105
5.3.3 Sosialismin uhka?	108
5.4 Suomalaisten toimijuus suhteessa Venäjään.....	109
5.4.1 Suomi pelinappulana.....	109
5.4.2 Luottamus, naapuruus ja ystävyys.....	111
5.4.3 Vastarinta, puolustustahto ja puolueettomuus.....	114
5.4.4 Yhtenä rintamana Venäjän uhkaa vastaan – sortokausien ja talvisodan suomalainen toimijuus.....	118
5.4.5 Vai murtuva kansallisromantiikka?.....	121
Johtopäätökset.....	125
Lähdeluettelo.....	134
Liite 1. Oppikirjojen sivumäärät	141

Johdanto

Suomalaisen identiteetin ja suomalaisen kansakunnan synnyn – tai pikemminkin synnyttämisen – tunnuslauseena voitaisiin pitää A. I. Arwidssonin kuuluisaa lausahdusta vuodelta 1821: ”Ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia.” Vaikka lauseen alkuperästä on kiistelty¹, se kuvastaa hyvin suomalaisen identiteetin rakentumista ja rakentamista 1800-luvulta pitkälle 1900-luvulle: suomalaisuutta on rakennettu pitkälti toiseuden varaan, sille, mitä muut ovat ja mitä me emme ole. Erityisesti negatiivinen Venäjä-kuva, tuo ”venäläisiksi emme halua tulla”, on jo kauan ollut oleellinen osa suomalaista identiteettiä.

Pro gradu -työni tutkimuskohde on Venäjä-kuva ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentaminen peruskoulun historian oppikirjoissa 1970- ja 1990-luvuilla. Tutkimukseni tavoitteena on analysoida Venäjä-kuvaa 1970- ja 1990-luvun oppikirjoissa sekä erityisesti sitä, onko suomalaiskansallista identiteettiä rakennettu oppikirjoissa tämän kuvan varaan. Tarkastelen, muuttivatko 1970-luvulla kansallismielisen historian opetuksen ympärillä käyty keskustelu sekä ajan vasemmistolaisuuden Neuvostoliittomyönteisyys historian oppikirjojen Venäjä-kuvan roolia suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa. Toisaalta tutkin, miten 1980- ja 1990-luvuilla oppikirjojen suomettumisesta käyty keskustelu sekä Neuvostoliiton hajoaminen ja Suomen suunta länteen muuttivat Venäjä-kuvan roolia suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa. Näiden hahmottamiseksi tarkastelen oppikirjojen lisäksi oppikirjojen ympärillä käytyä poliittista debattia, oppikirjatarkastusta sekä opetussuunnitelmissa ilmeneviä yhteiskunnan asettamia kasvatustavoitteita.

Kiinnostukseni Venäjä-kuvaan historian oppikirjoissa juontaa juurensa Suomen ja Venäjän erikoissuhteeseen tuntemastani mielenkiinnosta sekä pohdinnoistani kansallisen identiteetinrakentamisen soveltuvuudesta monikulttuuristuvaan yhteiskuntaan sekä erityisesti sen koulutusjärjestelmään. Kansallisen identiteetin

---

¹ Immonen kirjoittaa J.W. Snellmanin muotoilleen A.I. Arwidssonin lauseen kuuluisaan muotoonsa vuonna 1861 antaakseen pontta omalle näkemykselleen kansallisesta, fennomaanisesta identiteetinrakentamisesta. Ks. Immonen, Kari: Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918-1939. Otava, Helsinki 1987, 61 ja viite 12 s. 459; Harle, Vilho & Moisio, Sami: Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Vastapaino, Tampere 2000, 76.

rakentaminen asetettiin 1800-luvulla koulujärjestelmän tehtäväksi.² Nykyäänkin yhteiskunnan integraatio ja kansallisen identiteetin uusintaminen ovat koulutukselle asetettuja tehtäviä.³ Yhteiskunnan monikulttuuristuessa kansallisen identiteetin rakentaminen koulussa käy kuitenkin yhä haasteellisemmaksi. Perusopetuksen tavoitteena on maahanmuuttajien osalta tukea sekä suomalaisen että opiskelijan oman kulttuuriyhteisön identiteetin rakentumista. Perusopetuksen nykyisissä opetussuunnitelman perusteissa tavoite ilmaistaan seuraavasti: "Opetuksen tulee tukea oppilaan kasvamista sekä suomalaisen kieli- ja kulttuuriyhteisön että oppilaan oman kieli- ja kulttuuriyhteisön aktiiviseksi ja tasapainoiseksi jäseneksi."⁴ Koska venäläiset ovat suurin maahanmuuttajaryhmä niin koko maassa kuin kouluissakin⁵, opetuksen välittämä Venäjä-kuva muodostuu ajankohtaiseksi tarkastelukohteeksi. Myös suomenvenäläisen vähemmistön edustajat ovat kiinnittäneet asiaan huomiota: Suomen venäjänkielisten yhdistysten liitto FARO ry:n esitti vuonna 2006 vetoomuksessaan pyynnön, että Suomen historiaa käsiteltäisiin kouluissa etnisesti neutraalilla tavalla.⁶ Venäjä-kuvan historiallinen painolasti onkin problemaattinen asia erityisesti historian opetuksen kannalta, jossa Venäjä on keskeisessä osassa. Historia on myös identiteetin rakentumisen kannalta tärkeä oppiaine. Jos historian opetuksen ja oppikirjojen Venäjä-kuva on väritynyt, se aiheuttanee opettajille vaikeuksia edistää venäläisten maahanmuuttajien kasvua tasapainoisiksi suomalaisen ja venäläisen kulttuuriyhteisön jäseniksi.

Tämä pohdintani historian opetukseen liittyvän identiteetinrakentamisen ongelmakohdista on johtanut minut tutkimaan sitä, minkälainen Venäjä-kuva on

---

² Castrén, Matti J: Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Castrén, Matti J., Ahonen, Sirkka, Arola, Pauli, Elio, Keijo & Pilli, Arja: Historia koulussa. Yliopistopaino, Helsinki 1992, 14–24 (Castrén 1992).

³ Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena: Kasvatussosiologia. WSOY, Juva 2000, 138.

⁴ Opetushallitus. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004; http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf, luettu 11.10.2006, 34.

⁵ Liebkind, Karmela et al: Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. Gaudeamus, Helsinki 2004, kuvio 1.2.; Laihiala-Kankainen, Sirkka: Huomioita suomalaisesta ja venäläisestä koulukulttuurista. Teoksessa Perho, Kaija (toim.): Kahden kulttuurin väkeä. Suomalaiset ja venäläiset koulussa. Joensuun yliopisto, Joensuu 2001, 9.

⁶ "Pyydämme kouluviranomaisia ja kaikkia, jotka ovat tekemässä kasvatuksen kanssa, kiinnittämään huomiota suvaitsevaisuuskasvatukseen yhteiskunnassamme, jotta rasismiin pohjautuvat konfliktit voitaisiin estää. Peruskoulun ja lukion opetuksessa olisi käsiteltävä kotimaan historiaa etnisesti neutraalilla tavalla ja lisäksi siihen olisi sisällytettävä muuttoliikkeen tuntemusta ja Suomen vähemmistöjen historiaa. Olisi myös tarpeellista selkiinnyttää, miten vähän nämä asiat liittyvät menneisiin vihostuuksiin Suomen ja sen itäisen naapurin välillä." Suomen venäjänkielisten yhdistysten liiton FARO ry:n syyskokouksen vetoomus 12.01.2006, <http://www.faror.com/faro/rus/index.php?newlang=finnish>, luettu 1.2.2008.

menneiden vuosikymmenten oppikirjoissa vallinnut. Erityisesti haluan selvittää, miten pitkä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen perinne on vaikuttanut oppikirjoihin ja historian opetukseen. Taustalla väikkyä ajatus siitä, että menneisyys vaikuttaa myös nykyisyyteen ja että menneiden vuosikymmenten Venäjä-kuvan muisto näkyy nykypäivänkin opetuksessa.

Tutkin Venäjä-kuvaa historian oppikirjoissa identiteettipoliitiikan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen näkökulmasta. *Identiteettipoliittinen näkökulma* oppikirjojen Venäjä-kuvaan saa tukea suomalaista kansallista identiteettiä ja sen suhdetta Venäjään käsitellessä tutkimuksista ja teorioista. Kansallisen identiteetin on nähty Suomessa rakentuvan eurooppalaisessa mittakaavassa tarkasteltuna poikkeuksellisen paljon etnisten määritteiden ja valtiokeskeisyyden varaan.⁷ Tämä tarkoittaa ennen kaikkea Venäjää sinä toisena, johon suomalaisuutta verrataan. Negatiivista Venäjä-kuvaa voidaankin pitää suomalaiskansallisen identiteetin peruselementtinä. Sitä on myös käytetty hyväksi suomalaisen kansallisen identiteetin rakentamisen poliittisessa prosessissa, jonka osana kouluopetus ja oppikirjat voidaan nähdä.

Tutkimuskysymykseni muotoutuvat identiteettipoliittisesta näkökulmasta käsin. Ensimmäinen kysymykseni on, *miten Venäjä ja venäläiset kuvataan oppikirjoissa 1970-luvulla ja 1990-luvulla*. Tähän liittyy myös, *miten kuva muuttui* tuona ajanjaksona. Vertailen siis 1970-luvun Venäjä-kuvaa 1990-luvun Venäjä-kuvaan, etsin niistä eroja ja yhtäläisyyksiä, katkoksen ja jatkuvuuden elementtejä sekä pohdin syitä kuvan muutokselle. Muutoksen syitä haen tarkastelemalla oppikirjojen ympärillä käytyä poliittista debattia sekä opetussuunnitelmia. Toisen kysymyksen, *miten Venäjä ja venäläiset kuvataan suhteessa Suomeen ja suomalaisiin*, avulla pyrin pääsemään kiinni siihen, onko suomalaista historiallista identiteettiä rakennettu oppikirjoissa Venäjä-kuvan tai Venäjän toiseuden kautta ja miten tämä on tapahtunut.

Venäjä-kuvaa on hedelmällistä tarkastella oppikirjatutkimuksen kautta, sillä oppikirjat

---

⁷ Joenniemi, Pertti: Euro-Suomi: Rajalla, rajojen välissä vai rajaton? Teoksessa Joenniemi, Pertti, Alapuro, Risto & Pekonen, Kyösti: Suomesta Euro-Suomeen: Keitä me olemme ja mihin matkalla. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tampere 1993, 21.

ovat yksi tärkeimmistä yhteiskunnan koulutuksellisista panoksista.⁸ Tiedonvälittämisen lisäksi oppikirjat pyrkivät myös välittämään yhteiskunnan poliittisia ja sosiaalisia normeja. Ne heijastavat yhteisön muovaamia perinteitä, osallistuvat yksilön identiteetin muovaamiseen ja myös asettavat kyseenalaiseksi yhteisön rajalinjoja. Kaikki oppikirjat heijastavat näitä tehtäviä, mutta erityisen selvästi tämä tulee esiin historian oppikirjoissa.⁹

Toisaalta on muistettava oppikirjojen vaikuttavuuden rajallisuus. Yhteisön historiatietoisuus ja historiallinen identiteetti rakentuvat monien erilaisten elementtien kautta, joista historianopetus on vain yksi osatekijä. Historianopetuksen vaikuttavuutta on syönyt kasvava historiakulttuurin tarjonta, joka elokuvien ja tietokonepelien kautta vaikuttaa voimakkaasti nuorten historiallisen identiteetin kehittymiseen.¹⁰ Oppikirjat ovat myös ainoastaan yksi osa historianopetusta ja niiden lisäksi esimerkiksi opetussuunnitelmat, opetus ja oppimisympäristö vaikuttavat historianopetukseen. Toisaalta suomalaista opetuskulttuuria ja historian opetusta on perinteisesti luonnehdittu oppikirjakeskeiseksi. Täten nimenomaan oppikirjat ovat olleet kullekin sukupolvelle tärkeä väline omaksua aikakautenaan auktorisoitu virallinen kulttuuriperintö.¹¹

Tämän auktorisoidun kulttuuriperinnön ja kansallisen identiteetin painotusten määrittäminen on poliittinen prosessi. Oppikirjat näyttäytyvätkin työssäni *historiapoliittisena* ilmiönä rakentamassa *kansallista identiteettiä*. Historiapoliitiikan, historiakulttuurin ja historiatietoisuuden sekä kansallisen identiteetin käsitteiden muodostamaa teoreettista viitekehystä käsittelen luvussa 1.

Lähestyn aiheitani laajempaan, kasvatustieteiden ja historian tutkimuksen menetelmiä yhdistävään *oppikirjatutkimuksen traditioon* tukeutuen. Käytän hyväkseni historian tutkimuksen lähdekritiikkiä tarkastellessani opetussuunnitelmia sekä oppikirjojen ympärillä käytyä poliittista keskustelua. Oppikirjojen analyysissä käytän

---

⁸ Pingel, Falk: UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1999, 7.

⁹ Pingel, 7.

¹⁰ Ks. esim. Ahonen, Sirkka: Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998 (Ahonen 1998).

¹¹ Väisänen, Jaakko: Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. Kasvatustieteellisiä julkaisuja no. 107. Joensuun yliopisto, Joensuu 2005, 2.

metodisesti hyödyksi oppikirjatutkimuksen menetelmiä ja erityisesti laadullista sisällönanalyysia sekä Falk Pingelin suosituksia oppikirjatutkimusta varten. Olen ottanut mallia myös Pilvi Torstin oppikirjatutkimuksesta, jossa Pingelin periaatteita noudatetaan käytännössä.¹² Oppikirjojen sisällönanalyysissa on Pingelin mukaan syytä kiinnittää huomiota muun muassa siihen, kuvaako teksti aihetta monista eri näkökulmista vai tarjoaako se ainoastaan yksittäisiä syy-seuraussuhteita, mitä käsitteitä käytetään kustakin aiheesta ja mihin yhteyteen ne on asetettu. Identiteetin rakentumisen ja rakentamisen kannalta tärkeinä kysymyksinä Pingel nostaa esiin sen, miten avoin ryhmän käsitys itsestään on muille identiteeteille eli kuinka paljon ryhmän identiteetti rakentuu toiseuden varaan. Konkreettisina kysymyksinä hän esittää, kuinka teksti representoi ja vahvistaa ryhmän identiteettiä ja kuinka perusteelliset eroavaisuudet "meidän" ja "niiden" välillä välittyvät muiden kansakuntien ja ryhmien kuvauksesta.¹³ Näihin seikkoihin olen pyrkinyt kiinnittämään huomiota teemoitellun analyysin avulla, jonka luon aikaisemman tutkimuksen pohjalle.

Teoreettisena viitekehyksenä, jonka perustalle luon teemoitellun analyysini, toimii Venäjä-kuvaan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen liittyvä aikaisempi tutkimus. Kansallinen identiteetti ja sen rakentaminen sekä Venäjä-kuva ovat tutkimukseni keskeisiä käsitteitä. Identiteetti määrittää sitä, mitä me olemme ja mitä me emme ole. Suomalaiskansallinen identiteetti ei tarkoita identiteettiä, joka olisi esimerkiksi kaikkien Suomen kansalaisten tai kaikkien "suomalaisten" jakama, vaan sitä yhteisöllistä historiallista identiteettiä, jota on poliittisesti rakennettu Suomen ja suomalaisuuden paikan määrittämiseksi muiden kansakuntien joukossa.¹⁴ Identiteetin käsitteeseen liittyy keskeisesti myös toiseus: määritellessämme, keitä me olemme, määrittelemme myös, keitä me emme ole. Suomalaisessa kansallisessa identiteetissä tuo Toinen, "keitä me emme ole" on voimakkaasti ollut Venäjä tai kuva siitä. Venäjä-kuvalla tarkoitan sitä kulttuurista kuvaa, joka Venäjästä ja venäläisistä rakentuu ja rakennetaan. Käsittelen teorianmuodostustani Venäjä-kuvaan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen liittyvän aikaisemman tutkimuksen kautta luvussa 2.

---

¹² Pingel, 22–34. Torsti, Pilvi: *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A study on the presence of history, history textbooks and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina*. Kustannus Oy Taifuuni, Helsinki 2003, 159–162.

¹³ Pingel, 24–26.

¹⁴ Ks. esim. Moisio, Sami & Harle, Vilho: *Karhu poliittis-maantieteellisenä naapurina: kansallinen identiteettiprojekti 2000-luvun Suomessa*. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja, Turku 2002; Harle & Moisio.

Kansallista identiteettiä on rakennettu Suomessa voimakkaasti koulujärjestelmän avulla, historian opetuksen ja oppikirjojen kautta. Kansallisen identiteetin rakentamisen ehdoista historian opetuksessa ja oppikirjoissa on kuitenkin käyty voimakastakin keskustelua. Erityisesti 1970-luvulla debatti historian opetuksen, oppikirjojen nationalistisuuden ja Neuvostoliitto-kuvan ympärillä kävi kuumana. Luvussa 3 hahmotan historianopetuksen ja oppikirjojen vahvaa porvarillista perinnettä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa, 1970-luvun poliittisen keskustelun tälle perinteelle asettamaa haastetta sekä debatin jälkipuintia 1980- ja 1990-luvulla. Tämän kuvaamiseksi esittelen aiheesta käytyä keskustelua, oppikirjojen tarkastustointa, opetussuunnitelmia ja niissä näkyvää sekä niiden avulla toimeenpantua muutosta yhteiskunnan asettamissa kasvatustavoitteissa. 1970-luvun poliittisen turbulenssin sekä sen laantumisen kuvaaminen muodostavat työssäni oman kokonaisuutensa. Ne myös avaavat mielenkiintoisen näkökulman sen tutkimiselle, muuttuiko kansallisen identiteetin rakentaminen oppikirjoissa tämän myötä.

Oppikirja-analyysini kohteeksi olen valinnut 1970- ja 1990-lukujen peruskoulun historian oppikirjat. Valinnan hedelmällisyyttä lupaavat Janne Holménin havaitsemat kolme murroskohtaa suomalaisten oppikirjojen Neuvostoliiton kuvauksessa 1930-luvulta 1990-luvulle. Ensimmäinen muutos tapahtui Suomen ulkopoliittisen suunnan muututtua 1940-luvun lopulla, jolloin voimakkaan kansallismielisiä sota-ajan oppikirjoista poistettiin kriittisiä Neuvostoliiton kuvauksia Pariisin rauhansopimuksen hengessä. Toinen merkittävä muutos oli 1970-luvun poliittisen suomettumisen mukanaan tuoma äärimmäisen neuvostoliittolaismyönteinen kuvaus. Kolmas muutos tapahtui Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, jolloin oppikirjat kirjoitettiin uudelleen kriittiseen sävyyn, ja esimerkiksi Suomen riippuvuussuhteesta Neuvostoliittoon ja suometumisesta kirjoitettiin avoimesti.¹⁵ Holménin mukaan Neuvostoliiton kuvaus säilyi kritiikittömänä 1980-luvullakin, vaikka 1970-luvun neuvostoliittolaismieliset kirjat katosivat kouluista.¹⁶ Tämän jaottelun perusteella keskityn 1970- ja 1990-lukujen oppikirjojen kuvaukseen ja jätän 1980-luvun kirjat vähemmälle tarkastelulle.

---

¹⁵ Holmén, Janne: Den politiska läroboken. Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finska läroboken under Kalla kriget. Uppsala Universitet, Tukholma 2006, 314–329.

¹⁶ Holmén, 321–326.

1970- ja 1990-lukujen oppikirjojen tutkimista puoltaa myös se, että koulujärjestelmän institutionaaliset puitteet vaativat kouluja uusimaan kirjojaan sekä 1970- että 1990-luvun puolivälissä laajamittaisesti. 1970-luvun puolivälissä toteutettu siirtymä peruskoulujärjestelmään samoin kuin vuoden 1994 uusi opetussuunnitelma tarkoittivat historian kurssien ja oppikirjojen uusimista. Täten kirjasarjat vaihtuivat kouluissa laajalti kautta Suomen sekä 1970-luvun että 1990-luvun puolivälissä.¹⁷

Olen valinnut tarkasteltavakseni peruskoulun oppikirjat niiden laajan vaikuttavuuden takia: peruskoulun oppikirjojen historiakäsitykset muovaavat kansalaisten historiakäsityksiä ja historiallisen identiteetin rakennusaineita, sillä niihin tarttuvat kaikki oppivelvollisuuttaan Suomessa suorittavat.

Tutkittaessa sitä, kuinka tiettyjen aiheiden kuvaukset ovat muuttuneet aikojen kuluessa, on tarpeen tutkia suhteellisen laajasti niitä kirjoja, jotka ovat olleet markkinoilla tutkittuun aikaan.¹⁸ Työni aikarajaus on laaja, enkä pyrikään kattamaan kaikkia julkaistuja oppikirjoja koko ajanjaksolla 1970-luvulta 1990-luvulle. Monipuolisen otannan turvaamiseksi käytän työssäni eri kustantajien oppikirjoja. 1970-luvulta olen analysoinut Otavan Historian maailma -kirjasarjaa, Weilin+Göösin Historia ja me -kirjasarjaa sekä WSOY:n Peruskoulun historia -kirjoja. 1990-luvulta käytän WSOY:n Aikamatka-kirjasarjaa, Weilin+Göösin Kohti nykyaikaa -kirjasarjaa, Otavan Horisontti-kirjasarjaa sekä Editan Kronikka-kirjasarjaa. Analysoin sekä peruskoulun ala- että yläasteella käytettyjä oppikirjoja. Tarkastelen siis tutkimuksessani Venäjän historiasta hahmottuvaa kuvaa hyvin pitkältä ajalta. Ensimmäiset maininnat Venäjästä oppikirjoissa käsittelevät aikaa ennen Pähkinäsaaren rauhansopimusta vuonna 1323. Mainintojen määrä kasvaa toki merkittävästi Suomen sodan aikana 1808–1809, jolloin Suomi liitettiin Venäjän keisarikunnan autonomiseksi osaksi.

Pingelin mukaan oppikirjojen sisällönanalyysissä tutkitaan sitä, mitä teksti kertoo meille, kattaako se riittävästi käsiteltävän aiheen sekä onko se yksimielistä akateemisen tutkimuksen kanssa.¹⁹ Sitä, mitä teksti kertoo meille, tarkastelen teemoitellun

¹⁷ Ks. esim. Castrén 1992; Arola Pauli. Maailma muuttui - muuttuiko opetus? Suomalaisen historian ja yhteiskuntatiedon opetuksen vaiheita. Teoksessa Löfström Jan (toim.). Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallisyhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhannella. PS-Kustannus, Jyväskylä 2002.

¹⁸ Pingel, 22.

¹⁹ Sama.

laadullisen sisällönanalyysin kautta. Lisäksi olen esittänyt suuntaa-antavassa kvantitatiivisessa kaaviossa²⁰, kuinka paljon sivuja millekin aiheelle on omistettu. Tämä on Pingelin mukaan hyödyllistä aineiston painotusten paljastamiseksi.²¹

Tieteelliseen tutkimukseen vertaaminen kulkee myös mukana analyysissäni. Pingelin mukaan oppikirjoissa voi esiintyä yllättävän paljon virheellistä tietoa, minkä takia on tärkeää verrata oppikirjojen tekstiä myös tieteellisen tutkimuksen tuloksiin.²² Koska tutkimukseni keskiössä on oppikirjojen historiapolitiittinen rooli, nämä ”virheet” tai oppikirjojen painotukset muodostuvat sille erittäin hedelmällisiksi. Tutkimukseni kannalta on siis oleellista ennen kaikkea se, minkälaisia oppikirjojen painotukset ovat verrattuna Venäjä-kuvan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen yhteydestä tehtyyn tutkimukseen sekä erilaisiin historiapolitiittisiin suuntauksiin, kuten Paasikiven ja Kekkonen historiakäsityksiin. Analyysiluvuissani kiinnitän siis huomiota ennen kaikkea siihen, minkälaisiin historiapolitiittisiin kehityskulkuihin tekstin tulkinnat ja korostukset liittyvät, en niinkään Venäjän historiasta tehdyn historiantutkimuksen moniin eri tulkintoihin.

Aikaisempaa tutkimusta sekä identiteetinrakentamisesta kouluissa että Venäjä-kuvasta²³ on jonkin verran. Tuorein teos, joka käsittelee Venäjän kuvaamista suomalaisissa oppikirjoissa, on Janne Holménin väitöskirja ”Den politiska läroboken. Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finska läroboken under Kalla kriget”.²⁴ Holmén tarkastelee pohjoismaisten historian, yhteiskuntaopin ja maantiedon oppikirjojen kuvauksia Neuvostoliitosta ja Yhdysvalloista kylmän sodan kontekstissa. Holménin väitöskirjassaan käyttämä aineisto on hyvin kattava, mutta hänen analyysinsä jää kaavamaiseksi. Minun tutkielmani kannalta hänen pohjatyönsä on kuitenkin hyvin hyödyllistä. Hänen tuloksensa luovat pohjaa aikarajaukselleni²⁵ ja myös antavat tukea näkökulmalleni. Holmén on esimerkiksi huomauttanut, että vaikka suomalaiset oppikirjat ovat Neuvostoliiton kuvauksessaan seuranneet nopeasti poliittisia muutoksia, eräät, identiteetinrakentamisen kannalta oleelliset, kuvaukset ovat pysyneet lähes

---

²⁰ Ks. liite 1.

²¹ Pingel, 45.

²² Sama, 24.

²³ Huom. Käytän tutkielmassani nimitystä Venäjä-kuva selkeyden vuoksi kuvaamaan sekä oppikirjojen kuvausta Venäjän keisarikunnasta, Neuvosto-Venäjästä, Neuvostoliitosta että Venäjän federaatiosta.

²⁴ Holmén.

²⁵ Ks. luku 3.1.

muuttumattomina. Tällainen on muun muassa kuvaus talvisodasta, jota oppikirjan tekijät eivät 1970-luvullakaan suostuneet esittämään Neuvostoliiton tulkinnan mukaisesti. Holmén näkee tämän todistavan siitä, että kansallisen historian jotkut asiat nähtiin niin tärkeinä, ettei niitä haluttu alistaa ulkopoliittisille suhteille. Talvisodan kuvauksen muuttaminen olisi Holménin mielestä tarkoittanut itsemääräämisoikeuden menetystä.²⁶ Tämä todistaa jälleen siitä, että oppikirjoja pidetään tärkeinä identiteetin rakentumiselle.

Oppikirjojen mainintoja Venäjästä ovat lisäksi tarkastelleet Osmo Kivinen, Sirppa Kinos ja Pekka Rahkonen ovat tutkimuksessaan ”Ajan henki ja lukukirjat suomalaisessa peruskoulutuksessa 1870-luvulta 1980-luvulle”, jossa he käsitelivät kvantitatiivisesti mainintoja Venäjästä lukukirjoissa.²⁷ Kivisen, Kinoksen ja Rahkosen tutkimuksessa maininnat Venäjästä ovat kuitenkin vain sivujuonne, eikä analyysi käsittele Venäjä-kuvan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen yhteyttä.

Historianopetuksen välittämää Venäjä-kuvaa sekä sen vaikutusta nuorten historiakäsityksiin ja identiteettiin sivuaa kansainvälinen Civics-tutkimus peruskoulun päättävien nuorten historiakäsityksistä 1990-luvun lopussa. Sen tulosten valossa itäinen Suomeen kohdistuva uhka nousee esiin useissa yhteyksissä koulun historianopetuksessa. Venäjä on nuorten mielissä sekä uhka Suomen itsenäisyydelle että vihollismaa Suomen sisäisessä historiassa.²⁸ Civics-tutkimuksen tuloksia analysoinut Sakari Suutarinen on myös suuntaa-antavasti tarkastellut kansallisen suurkertomuksen hahmottumista 1990-luvun historian oppikirjoissa ja todennut Venäjän uhkan nousevan esiin oppikirjoissa.²⁹ Suutarinen tarkastelee 1990-luvun oppikirjoista Kohti nykyaikaa - ja Horisontti -kirjoja, mutta hänen analyysinsä on hyvin pintapuolista ja jättää tilaa lisätutkimukselle. Civics-tutkimuksen tulosten sekä Suutarisen alustavan oppikirjatarkastelun valossa on erittäin kiinnostavaa tutkia oppikirjoja osana

---

²⁶ Holmén, 319–322.

²⁷ Ks. Kivinen, Osmo, Kinos, Sirppa & Rahkonen, Pekka: Ajan henki ja lukukirjat suomalaisessa peruskoulutuksessa 1870-luvulta 1980-luvulle. Turun Yliopisto, Turku 1989, 54–57.

²⁸ Suutarinen, Sakari, Brunell, Viking, Poutiainen, Annikki, Puhakka, Eija, Sarri, Hannu, Törmäkangas, Kari: Suomen peruskoulun päättövaiheessa olevien nuorten yhteiskunnalliset tiedot, taidot, käsitykset, asenteet ja toiminta 28 maan kansainvälisessä vertailussa. <http://ktl.jyu.fi/arkisto/civics/civics.htm>, luettu 23.10.2007. (Suutarinen et al.)

²⁹ Suutarinen, Sakari: Kansallisen identiteetin opettaminen ja uuden vuosituhannen haasteet. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Nuoresta pätevä kansalainen. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2000, 86–126. (Suutarinen 2000.)

historianopetuksen muodostamaa Venäjä-kuvaa ja sitä taustaa, mille nämä nuorten käsitykset rakentuvat.

Suomalaisen identiteetin rakentamista oppikirjoissa käsittelee esimerkiksi Eeva Mehtosen ”Suomen 1800-luvun kansallinen herääminen keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjoissa.” ja Olavi Arran ”Suomen historia oppikoulujen suomen- ja ruotsinkielisissä historian oppikirjoissa 1910-luvulta 1960-luvulle”.³⁰ Kummassakaan ei kuitenkaan pohdita sitä, rakentuuko suomalainen identiteetti toiseuden tai esimerkiksi negatiivisen Venäjä-kuvan varaan.

Esitykseni kulkee niin, että luvussa 1 tarkastelen oppikirjojen teoreettista viitekehystä historiapolitiittisena ilmiönä kansallista identiteettiä rakentamassa. Luvussa 2 rakennan aikaisemman Venäjä-kuvaan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen liittyvän tutkimuksen avulla analyysini teemat. Luvussa 3 tarkastelen historian opetuksen sekä oppikirjojen ympärillä käytyä historiapolitiittista keskustelua sekä muutoksia oppikirjojen tarkastustoiminnassa sekä opetussuunnitelmissa. Tämän jälkeen analysoin ensin luvussa 4 Venäjä-kuvaa yleisesti ja sitten luvussa 5 Venäjä-kuvaa yhteydessä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen 1970- ja 1990-luvun oppikirjoissa. Lopuksi esittelen johtopäätöksiä.

---

³⁰ Arra, Olavi: Suomen historia oppikoulujen suomen- ja ruotsinkielisissä historian oppikirjoissa 1910-luvulta 1960-luvulle. Helsingin yliopisto, Helsinki 1988. sekä Mehtonen, Eeva: Suomen 1800-luvun kansallinen herääminen keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjoissa. Kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkielmia, Helsinki 1994.

1. Oppikirjat historiapolitiittisena ilmiönä

Laajempi konteksti tutkimukselleni on löyhän konstruktivistinen käsitys maailmasta. Sosiaalisen konstruktivismin ideaa mukaillen yhteiskunta on ihmisen tuotos ja ihminen vastaavasti ympäröivän yhteiskunnan tuotos. Samaa logiikkaa noudattaen historiaan liittyvät käsitteet, uskomukset ja teorit rakentuvat historian tapahtumia mukaillen sosiaalisissa prosesseissa jatkuvasti uudelleen.¹ Sosiaalisen ja historiallisen konstruktivismin idea muodostaa taustaoletuksen työlleni. Seuraavassa tarkastelen lähemmin tutkimukseni aihepiiriin liittyvää historiallisen identiteetin, historiatietoisuuden, historiakulttuurin ja -politiikan sekä oppikirjojen suhdetta niihin käsitteitä.

1.1 Historiapoliittikka, historiakulttuuri ja historiatietoisuus

Tutkimukseni laajemman kontekstin muodostavat historiapoliitiikan, historiakulttuurin ja historiatietoisuuden käsitteet. Pilvi Torstin mukaan näitä kolmea käsitettä ei voi erottaa toisistaan, ja ne voidaan usein käsittää eri näkökulmina samaan ilmiöön.²

Historiapoliittikka voidaan nähdä yläkäsitteenä sekä historiakulttuurille, akateemiselle tutkimukselle että historiatietoisuudelle, sillä historiapoliittikka pyrkii vaikuttamaan näihin kaikkiin osa-alueisiin.

Seppo Hentilä on määritellyt historiapoliitiikan historian käyttönä tiettyjä tarkoituksia varten. Historiapoliittikka siis käyttää historian tutkimuksen tuloksia ja historiakulttuurin tuotteita hyväkseen tukeakseen ja legitimoidakseen poliittisia argumentteja. Hentilän määritelmä korostaa historiapoliitiikan aktiivisuutta ja intentionalisuutta. Tämä mahdollistaa sekä positiivisen että negatiivisen historiapoliitiikan.³ Intentionaalisen historiapoliitiikan välineinä käytetään usein myös oppikirjoja.⁴ Aikakauden arvostuksista riippuu, mitä pidetään positiivisena ja mitä negatiivisena historiapoliitiikkana. Esimerkiksi oppikirjoissa kauan näkynyt nationalistinen historiapoliittikka on nähty

---

¹ Torsti, 39–41. Torsti viittaa esimerkiksi Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus, Helsinki 1994. sekä Hacking, Ian: The Social Construction of What? Harvard University Press, Cambridge 1999.

² Torsti, 45–46.

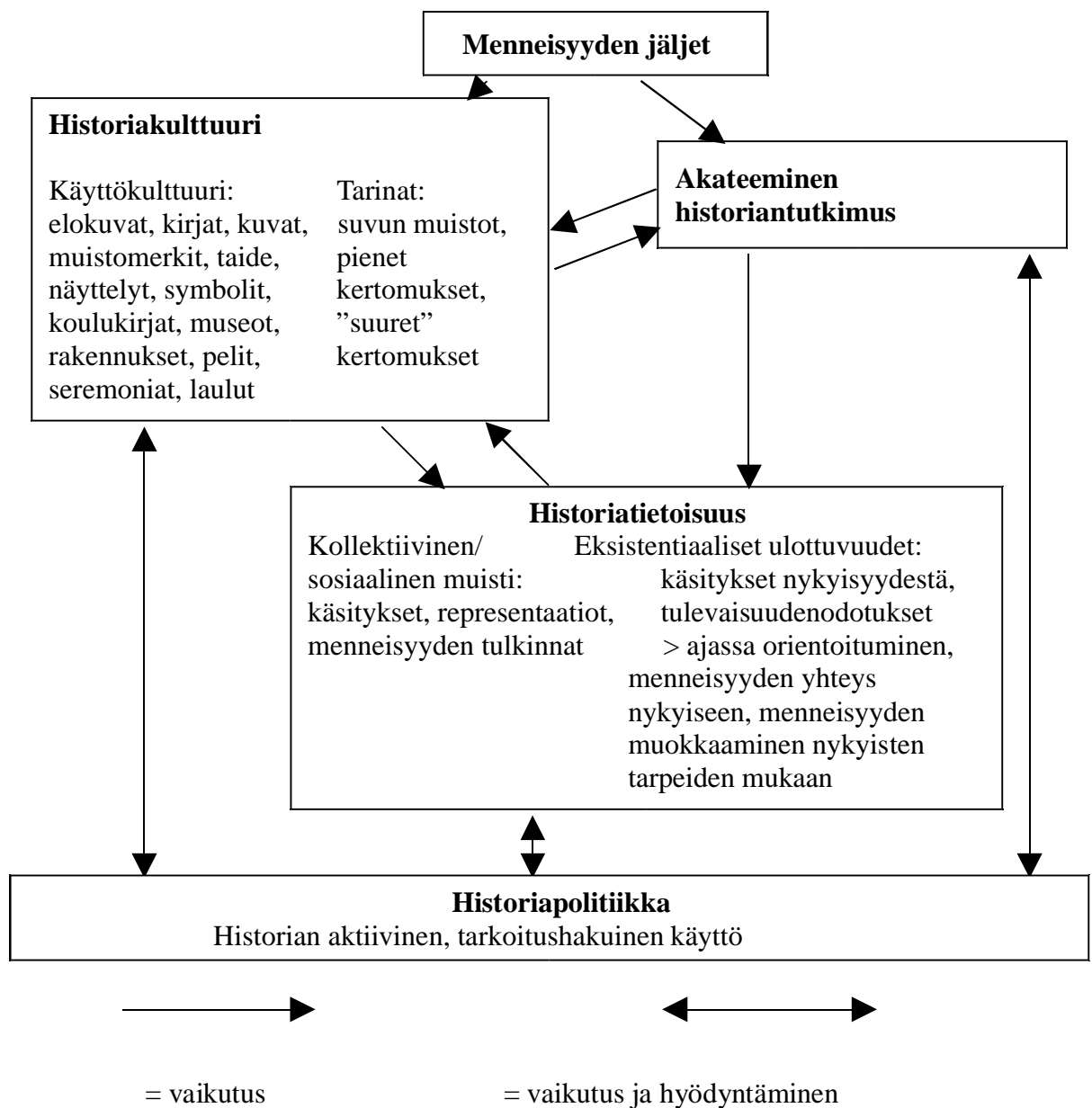
³ Hentilä, Seppo. Historiapoliittikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Kalela, Jorma, Lindroos, Ilari (toim.): Jokapäiväinen historia. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2001, 26–49.

⁴ Ks. historiapoliitiikasta suomalaisissa oppikirjoissa luku 3.

pitkään positiivisena pyrkimyksenä kasvattaa ”kunnon kansalaisia”.⁵

Historiakulttuuri voidaan nähdä päivittäisessä kulttuurissa näkyvänä suhteena menneisyyteen. Hentilän määritelmän mukaan historiakulttuuri tarkoittaa historian käytön foorumia.⁶

Kuvio 1. Historialliset ilmiöt nykyhetkessä (Torstin mukaan, Torsti 46. Suomennos tekijän.)

⁵ Ks. koulutuksen kansallisesta tehtävästä luku 1.

⁶ Torsti, 47.

Tällä foorumilla suhdetaan menneisyyteen määrittävät kaikki ihmiset, eivät ainoastaan akateemiset historiantutkijat. Historiakulttuurille on tyypillistä sen monipuolinen luonne ja esiintyminen yhteiskunnassa. Ahonen listaa historiakulttuurin osa-alueiden ulottuvan rakennetun ympäristön symboleista turismiin. Näitä osa-alueita ovat populaarikulttuuri, lehtijutut, rakennetun ympäristön symbolit, muistopäivät, poliittinen puhe, turistimatkat ja läheisten muistot sekä museot.⁷ Historiakulttuuri esiintyy siis yhteiskunnassa monilla tavoilla kulttuurin osana monumenteista massakulutuksen muotoihin.

Historiakulttuuri koskee kaikkia ihmisiä, ja se voidaan nähdä jopa vastineena ammattimaiselle suhteelle menneisyyteen eli akateemiselle historiantutkimukselle. On kuitenkin tärkeää huomata historiakulttuurin ja akateemisen historiantutkimuksen toimivan jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Kalelan mukaan akateemiset historiantutkijat toimivat asiantuntijoina yhteisön menneisyysuhteessa ja vastaavat historiallisen tiedon kysyntään. Hän on kuitenkin huomauttanut myös "kansanomaisen historian" vaikuttavan akateemiseen tutkimukseen, tutkijoiden valitsemiin aiheisiin ja näkökulmiin.⁸ Mielenkiintoista on myös, kuinka akateemisen tutkimuksen painoarvon on osoitettu vähentyneen postmodernissa yhteiskunnassa niiden keskuudessa, jotka tuottavat historiakulttuuria.⁹ Tämä historiakulttuurin ja akateemisen historiantutkimuksen suhde näkyy selvästi myös oppikirjoissa. Kun oppilaiden historiakäsityksiin vaikuttavat yhä enemmän myös elokuvat, kirjat ja muut historiakulttuurin tuotteet, myös oppikirjoissa on alettu käyttää yhä enemmän viittauksia esimerkiksi elokuvamaailmaan.¹⁰ Oppikirjat voidaan myös määritellä kuuluviksi historiakulttuurin tai sen ulkopuolelle. Oppikirjojen vaihteleva asema historiakulttuurin rajamailla johtuu ennen kaikkea oppikirjojen suhteesta akateemiseen historiantutkimukseen. Oppikirjat ovat akateemisen historiantutkimuksen väylä kansanomaistaa tuloksiaan ja usein ainakin osittain tutkijoiden kirjoittamia. Toisaalta

⁷ Ahonen, 17–18. Huomattavaa on, että Ahosen mukaan koulukirjat eivät ole osa historiakulttuuria, vaan akateemista historiantutkimusta. Itse kuitenkin näen oppikirjat osana historiakulttuuria, sillä ne kuuluvat historiakulttuuriin silloin, kun se ymmärretään historian käytön foorumina.

⁸ Kalela käyttää käsitettä kansanomainen historia, joka on yhteisön ylläpitämää ja perinteenä välittyvää. Tämä on mielestäni historiakulttuurin yksi osa-alue. Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000, 33–44, 60–66.

⁹ Braembussche, Antoon A Van den: History and memory – Some comments on recent developments. Teoksessa Kettunen, Pauli, Kultanen, Auli & Soikkanen, Timo (toim.): Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1. Kirja-Aurora, Turku 2000, 73–90.

¹⁰ Esim. Ahonen, Sirkka: Nuoret ja kollektiivisen muistin suomettuminen. Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. WSOY, Juva 2001 (Ahonen 2001), 403.

oppikirjat voidaan nähdä osana historiakulttuuria samalla tavalla kuin esimerkiksi museot tai muistomerkit. Myös tässä tutkimuksessa näen oppikirjat osana historiakulttuuria.

Historiatietoisuus on yksilön ja yhteisön tapa käsitellä menneisyyttään ymmärtääkseen nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Historiatietoisuus pohjautuu menneisyyden selittämiseen, siihen liittyvään nykyisyyden ymmärtämiseen sekä tältä pohjalta rakennettuihin tulevaisuuden odotuksiin. Menneisyyden ja tulevaisuuden kuvat rakentuvat toistensa vaikutuksesta jatkuvasti uusiksi.¹¹ Historiatietoisuus auttaa ihmistä ja yhteisöä orientoitumaan ajassa, ja voi rakentaa tunteen jatkuvuudesta.¹² Historiatietoisuuden avulla yhteisö muokkaa itseään koskevaa kertomusta. Se luo yhteisiä merkityksiä historiallisille tapahtumille, eräänlaisia yhteisen identiteetin merkkipaaluja historian poluille. Historiatietoisuus ja yhteisen kokemuksen tietoinen työstäminen ovat erittäin oleellisia yhteisön historialliselle identiteetille, sillä sen kautta ihminen ja yhteisö voivat vahvistaa historiallista identiteettiään. Yhteisö voi historiatietoisuuden avulla myös kriittisesti muokata historiallista identiteettiään perinteestä irtautuen ja oloja muuttaen. Se, millaisina yhteisö muistaa menneet asiat, muuttuu usein yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa.¹³ Koska historiatietoisuus rakentaa kuvaa menneisyydestä nykyisyyttä varten, se voi helposti myös ”unohtaa” osan historian tapahtumista. Tämä voi aiheuttaa historiallisia traumoja, jotka unohtamisen sijaan pitäisi Braembusschen mukaan mieluummin käsitellä. Jos historiallisia traumoja ei työstetä, traumojen muisto voi muuttua myyttiseksi tai tabuksi.¹⁴

Sekä historiakulttuuri ja akateeminen tutkimus vaikuttavat yhteisön historiatietoisuuteen. Niiden suhde menneisyyteen on produktiivinen, samoin kuin oppikirjoilla; ne luovat sosiaalisia representaatioita menneisyydestä, nykyisyydestä ja myös tulevasta, ja pyrkivät vaikuttamaan lukijan historiatietoisuuteen.

---

¹¹ Ahonen 1998, 24–25.

¹² Torsti, 50.

¹³ Ahonen 1998, 24–25. Esimerkiksi voidaan nostaa vaikkapa suomalaisten sotaveteraanien kertomukset talvi- ja jatkosodista: vasemmistolaisen poliittisen ilmapiirin ollessa voimakkaimmillaan 1970-luvulla veteraanien kertomukset sodista olivat hyvin erilaisia kuin 1950-luvulla tai myöhemmin 1980- ja 1990-luvuilla. Viime vuosina historiatietoisuuden muutos on sitä vastoin näkynyt suhtautumisessa 1970-luvun suomettumiseen. Toiminta, joka 1970-luvulla voitiin pitää lähes maan tapana, on asetettu historian tuomiolle Neuvostoliiton romahdettua.

¹⁴ Braembussche, 78–84. Esimerkiksi Suomen ja Venäjän haasteellinen suhde vaatii käsittelyä, jotta käsitys Venäjästä ei muodostu myyttiseksi tai tabuksi.

Historiatietoisuuden suhde menneisyyteen on sen sijaan vastaanottava.¹⁵

1.2 Kansallinen identiteetti ja toiseus

Identiteetillä tarkoitetaan usein yksilön tai yhteisön käsitystä itsestä ("minä" tai "me") sen mukaan, keitä me olemme, mihin me kuulumme ja keitä me emme ole, mihin me emme kuulu.¹⁶ Pasi Saukkosen mukaan kansallisvaltion identiteetti on se tapa, jolla valtio määritellään ja kuvataan paitsi poliittiseksi ja alueelliseksi yhteiskunnaksi myös joitain etnisiä ja kulttuurisia ominaisuuksia sisältäväksi yhteisöksi.¹⁷ Esimerkiksi suomalaisen yhteiskunnan kuvauksissa suomenkielinen ja evankelisluterilainen väestönosa määritellään usein "suomalaisuudeksi yleensä". Kansallisvaltiossa identiteetti rakentuu poliittisen kansalaisuuden, alueellisen yhdessä asumisen, yhteisen etnisen taustan, yhteisen kulttuurin, uskonnon tai yhteenkuuluvuuden tunteen varaan. Sitä rakennetaan korostamalla sisäistä yhtenäisyyttä, tekemällä eroja valtion ja sen naapurimaiden ja -alueiden välille sekä esittämällä käsityksiä valtion ja kansakunnan historiallisesta kehityksestä.¹⁸

Se, mille määreille kansallisvaltion identiteetti rakentuu, määrittyy poliittisessa prosessissa. Identiteetti on psykologinen, sosiaalinen (eli suhteellinen, muuttuva) sekä poliittinen käsite. Yksilön identiteetti määrittyy ensisijaisesti psykologisesti, kun taas kollektiivinen identiteetti määrittyy ennen kaikkea poliittisesti. Yksilö luo itse identiteettinsä interaktiivisessa prosessissa, mutta kansallisvaltio ei luo itse identiteettiään, vaan se syntyy poliittisessa prosessissa, jossa valtasuhteet näkyvät selvästi.¹⁹ Esimerkiksi valtion virkamiehet, talouden ja kansallisen turvallisuuden asiantuntijat, tutkijat ja toimittajat voidaan nähdä sinä eliittinä tai niinä poliittisen vallan pitäjinä, jotka määrittävät kollektiivista identiteettiä vähemmistöjen mielipiteiden

---

¹⁵ Torsti, 52.

¹⁶ Harle, Vilho: *The Enemy with a Thousand Faces. The Tradition of the Other in Western Political Thought and History*. Praeger Publisher, Westport 2000 (Harle 2000), 15–19.

¹⁷ Saukkonen, Pasi: *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki 2007 (Saukkonen 2007), 221–223.

¹⁸ Saukkonen 2007, 222–224. Ks. myös Saukkonen, Pasi: *Kansallinen identiteetti*. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi: *Nationalismit*. WSOY, Porvoo 2004 (Saukkonen 2004), 90–105.

¹⁹ Harle 2000, 15–19. Harlen mukaan poliittisuus näkyy identiteetin määrittymisen prosessissa kolmella tavalla: Ensinnäkin erottelu Toisen ja Vihollisen välillä on nimenomaan poliittinen. Toiseksi kukin ryhmä määrittää omaa identiteettiään poliittisesti rajaamalla toisia ryhmiä ulos omasta piiristään. Kolmanneksi sosiaalinen identiteetti rakentuu vallan ilmentymänä. (Esimerkiksi enemmistö voi sulkea vähemmistöjä ulos kollektiivisen identiteettinsä piiristä. Mielenkiintoinen kysymys on, tapahtuuko näin esimerkiksi suomenvenäläisen vähemmistön kohdalla suomalaistaustaisen enemmistön määrittäessä kollektiivista identiteettiään.)

kustannuksella.²⁰ Tätä poliittista prosessia voidaan kutsua kansallisen identiteetin rakentamiseksi tai kansalliseksi identiteettiprojektiksi. Harlen ja Moision mukaan kansallinen identiteettiprojekti on modernille maailmalle tyypillinen vahva uskomusjärjestelmä, sosiaalinen konstruktio, joka mahdollistaa kansan ja siihen liittyvän valtion historiallisen jatkuvuuden ja uusintamisen. Harlen ja Moision mukaan se on "pyrkimystä suomalaisten oman paikan määrittämiseen muiden kansojen joukossa"²¹.

Kansallinen identiteetti voi rakentua civic-painotteisesti, jolloin kansalaisoikeudet ja yhteisesti hyväksytyt poliittiset perusteet kuten perustuslait ja poliittiset päämäärät korostuvat. Se voi myös rakentua korostaen oman kansakunnan etnistä erillisyyttä tai poikkeavuutta. Tällöin kieli, eristynyt maantieteellinen asema ja muista poikkeava rodullinen tausta määrittelevät kansakunnan etnisen omaleimaisuuden rakennetta.²² Suomessa kansallisen identiteetin on nähty rakentuvan jälkimmäisen painotuksen eli etnisen erillisyyden varaan jopa eurooppalaisessa mittakaavassa tarkasteltuna poikkeuksellisen paljon.²³

Identiteetti määrittyy attribuuttien kautta (kuten kieli, kansalaisuus, etninen tausta) mutta myös suhteena toisiin.²⁴ Identiteetin käsitteeseen kuuluukin sisäsyntyisesti ajatus erottelusta ja toiseudesta, "meistä" verrattuna "niihin".²⁵ Kun identiteetti rakentuu etnisten määritteiden varaan, silloin toiseuskin määrittyy nimenomaan etnisenä toisena. Toinen voi olla neutraali tai jopa positiivinen vastakohta, joka auttaa yksilöä tai yhteisöä määrittämään identiteettiään. Tällöin toisesta puhutaan positiiviseen tai neutraaliin sävyyn ja siihen voidaan jopa identifioitua. Suomalaiskansallisessa identiteetissä länsi on tällainen positiivinen toinen, johon verrataan ja halutaan kuulua. Toinen voi kuitenkin olla myös negatiivinen käsite, josta halutaan erottautua

²⁰ Harle 2000, 19; Itse lisään ryhmään kouluopetuksen ja tämän tutkimuksen parissa myös oppikirjat.

²¹ Harle & Moisio, 15, 55–57. Harle ja Moisio ovat tarkastelleet kansallista identiteettiprojektia ennen kaikkea oikeistolaisena projektina, jossa negatiivinen Venäjä-kuva on ollut keskeisessä osassa. Koska en omassa tutkimuksessani halua tutkia kansallista identiteetin rakentamisesta ainoastaan oikeistolaisena projektina, vaan tarkastella laajemmin identiteetin rakentamisen poliittista prosessia, käytän kansallisen identiteettiprojektin käsitteen sijaan kansallisen identiteetin rakentamisen käsitettä.

²² Ks. esim. Suutarinen Sakari. Nuoret ja Suomen kansallisen suurkertomuksen omaksuminen. Teoksessa Bäckman Johan (toim.) Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki 2001, 386.

²³ Joenniemi, 21.

²⁴ Harle 2000, 15–19.

²⁵ Esim. Gingrich, Andre. Einführung zur Rassismus, Kolonialismus, Nationalismus und Ethnizität -luentosarja, kevät 2007, Universität Wien. Muistiinpanot tekijän hallussa.

voimakkaasti. Äärimmillään negatiivisesta toisesta tulee vihollinen. Vilho Harlen mukaan vihollinen on fundamentaalisti erilainen, moraalinen "paha" toinen verrattuna "hyvään" meihin. Vihollinen kuvastaa kuolemaa ja sen asuinsijoja (kuten likaa) sekä sen levittäjiä (kuten sairauksia) sekä epäoikeudenmukaisuutta, epäjärjestyä, vääryyttä ja epäinhimillisyyttä vastineena "meidän" oikeudenmukaisuudelle, järjestykselle ja totuudelle.²⁶ Suomalaiskansalliselle identiteetille itä ja Venäjä ovat usein negatiivinen toinen tai jopa vihollinen, josta halutaan erottua.²⁷

Historiakulttuurin, historiatietoisuuden ja historiapolitiikan käsitteet kietoutuvat yhteen kansallisen (historiallisen) identiteetin käsitteen kanssa. Kansallista identiteettiä tuotetaan eri tavoin historiakulttuurin välityksellä ja esimerkiksi kouluopetuksen kautta.²⁸ Historiatietoisuus muokkaa kansallisen identiteetin ajallista ulottuvuutta. Identiteetin rakentaminen on historiapolitiikkaa selkeimmillään: poliittisten tavoitteiden, kansallisen yhtenäisyyden, saavuttamiseksi pyritään tietoisesti muokkaamaan yhteisön historiallista identiteettiä.

Historiallisen jatkuvuuden uusintaminen on tärkeä osa kansallisen identiteetin rakentamista.²⁹ Kansallisen identiteetin ajallisen ulottuvuuden eli yhteisön historiallisen identiteetin vahvistaminen olikin pitkään tärkeä tehtävä koulun historianopetuksessa. Käytännössä se tarkoitti kansallisen "suuren kertomuksen", 1800-luvulla kansallisvaltiota rakennettaessa muodostetun kansallisromanttisen, topeliaanisen kuvan välittämistä opetuksen ja oppikirjojen kautta. Aikaisemman tutkimuksen mukaan tätä kansallista identiteettiä on usein rakennettu negatiivisen Venäjä-kuvan varaan.³⁰ Omassa tutkimuksessani minua kiinnostaa, näkyvätkö kansallisen identiteetin rakentamisen jäljet historian oppikirjojen Venäjä-kuvassa. Tarkastelen oppikirjoja historiapolitiittisena ilmiönä, osana kansallisen identiteetin rakentamisen poliittista prosessia.

²⁶ Harle 2000, 10–15. Käsitepari toinen-vihollinen tulee alunperin Carl Schmittiltä, jonka teoriaa Harle yksityiskohtaisesti käsittelee, esim. 135–138.

²⁷ Ks. esim. Harle ja Moisio, 56–57. Lisää Venäjän toiseudesta luvussa 2.1.

²⁸ Ks. esim. Saukkonen 2007, 223–226.

²⁹ Kyky samaistua yhteisön suureen kertomukseen samaistuminen on edellytys kansallisen identiteetin syntymiselle ja jatkuvuudelle. Anthony Giddensin mukaan identiteetti riippuu henkilön kyvystä pitää kiinni itseään koskevasta kertomuksesta. Sama pätee yhteisöihin: yhteiseen kertomukseen ja yhteisiin muistoihin samaistuminen synnyttää yhteisön historiallisen identiteetin. Ahonen 1998, 21–22. Ahonen viittaa Giddensiin; Giddens, Anthony: *Life in Post-Traditional society*. Teoksessa *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, London 1994, 75–135.

³⁰ Ks. luku 2.1. sekä esim. Vihavainen; Timo (toim.): *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita Publishing, Helsinki 2004; Moisio & Harle, 45–47.

Tutkimuksessani en siis pyri tavoittamaan yksilön tai edes jonkinlaisen suomalaiskansallisen yhteisön kokemaa ja omakseen tuntemaa kansallista identiteettiä, vaan niitä poliittisesti rakentuneita kuvia, joilla tuota kansallista identiteettiä pyritään oppikirjoissa rakentamaan. Tuota oppikirjojen synnyn poliittista prosessia tarkastelen luvussa 3 sekä sen tuloksia, oppikirjojen Venäjä-kuvaa sekä sen suhdetta suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen, tarkastelen luvuissa 4 ja 5.

2 Venäjä-kuva ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentaminen

Se etninen toinen tai jopa vihollinen, jonka kuvan varaan suomalaiskansallinen identiteetti on pitkälti rakentunut, on kauan ollut ennen kaikkea itä ja Venäjä. Venäjä-kuvan historiallinen painolasti on edelleen problemaattinen asia historian opetuksen kannalta, jossa Venäjä on keskeisessä osassa.

Venäjä-kuva on sosiaalinen representaatio, joka muokkautuu kommunikaation myötä jatkuvasti uudelleen. Kuva muotoutuu historiakulttuurin osa-alueiden, tieteellisen tutkimuksen, kouluopetuksen kautta sekä myös poliittisena prosessina. Koulumaailmassa kuva muotoutuu oppikirjojen, opetuksen sekä oppimisympäristön kautta. Pro gradu -työssäni keskityn tarkastelemaan sitä kulttuurista kuvaa Venäjästä kansana ja valtiona, joka oppikirjoissa muodostuu näkökulmien, ilmaisu- ja kuvien kautta.

Seuraavassa tarkastelen aikaisemman tutkimuksen valossa sitä, mitä Venäjä-kuvasta suomalaisessa yhteiskunnassa sekä historian opetuksessa on todettu. Aikaisemman tutkimuksen tarkastelu toimii myös teorianmuodostukseni taustalla niin, että muodostan teemoitellun analyysini teemat aikaisemman tutkimuksen pohjalta. Tämän luvun tarkoituksena on siis ennen kaikkea nostaa esiin niitä Venäjä-kuvan piirteitä, joiden avulla suomalaiskansallista identiteettiä on rakennettu. Luvun lopussa hahmottelen näiden piirteiden avulla teemat oppikirjojen sisällönanalyysin tueksi.

2.1 Venäjän toiseus

Harlen ja Moision mukaan vahvan rajan piirtäminen suhteessa Venäjään ja Neuvostoliittoon tai laajemmin slaaveihin ja itään on luonnehtinut suomalaiskansallisen identiteetin rakentamista. Suomalainen identiteetti on muodostettu sanomalla voimakkaasti, mitä *suomalaiset eivät ole*, että he eivät ole venäläisiä.¹ Timo Vihavaisen toimittamassa kirjassa ”Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä.” suomalaisen identiteetin rakentumista Venäjän toiseudelle kuvataan monien esimerkkien valossa. Vihavaisen mukaan Venäjä on nähty kauan vihollisena, josta suomalaisia ovat erottaneet kielen ja yhteiskuntamuodon lisäksi uskonto ja 1900-luvulla poliittinen ideologia. Nämä jakolinjat ovat pitkälti päteet myös Venäjän ja Euroopan välisissä suhteissa. Kuilu on ollut jopa niin syvä, että sen on katsottu erottavan idän lännestä, Euroopan Aasiasta, pakanat kristityistä ja edistyksen taantumuksesta. Suomi on haluttu nähdä Euroopan etuvartiona itää vastaan.² Huomattavaa on siis, että suomalaiskansallinen identiteetin rakentaminen on ollut lähellä eurooppalaisen identiteetin perusideaa, erottautumista idästä.³ Tällä yhteydellä eurooppalaiseen identiteetinrakentamiseen on Harlen ja Moisin mukaan haettu legitimaatiota kansalliselle projektille.⁴

Toisaalta myös Eurooppa on Venäjälle pitkään ollut vieras Toinen, verrokki, jonka kautta Venäjä ja venäläiset muodostavat kuvaa itsestään.⁵ Venäjän ja Euroopan erottelussa onkin korostunut kansallisen ja kulttuurisen identiteetin rakentaminen molemmiin puolin jakolinjoja: oma identiteetti on nähty rajantakaiseen toiseen nähden erilaisena, parempana ja myös sovittamattomassa ristiriidassa olevana. Nämä kuvat toisesta, joiden varaan omaa identiteettiä on rakennettu, ovat perustuneet usein pikemminkin myytteihin ja stereotypioihin kuin tietoon.⁶

---

¹ Harlen ja Moision mukaan suomalaiset ovat 1800-luvun rotuteorioiden hengessä halunneet erottautua mongoleista, aasialaisista, slaaveista ja muista heikoimmiksi roduiksi leimatuista kansoista ja etsineet paikkaansa ”aitojen eurooppalaisten”, germaanien joukossa. Harle & Moision, 56–57.

² Moision & Harle, 10–12.

³ Ks. esim. Neumann, Iver B: Uses of the other. "the East" in European identity formation. Manchester University Press, Manchester 1999, 65–112.

⁴ Harle & Moision 86.

⁵ Ks. esim. Neumann Iver B. Russia and the Idea of Europe. A study in identity and international relations. Routledge, London, 1996. (Neumann 1996.)

⁶ Vihavainen, 8–14. Venäjästä ja idästä eurooppalaisessa identiteetinmuodostuksessa lisää mm. Neumann, Iver B: Uses of the other. "the East" in European identity formation. Manchester University Press, Manchester 1999. (Neumann 1999.) sekä Harle & Moision.

Vaikka rajanvetoa on tehty Euroopassa⁷ ja Venäjällä molemmin puolin, Suomen ja Venäjän välinen toiseus on ollut suomalaisille huomattavasti merkittävämpi seikka kuin venäläisille. Vihavaisen mukaan suomalaisten ja venäläisten kohtaaminen on hyvin harvoin tapahtunut samalla tasolla. Vihavaisen mukaan Suomen asennetta Venäjään on aina määrännyt enemmän tai vähemmän pienen kansan pelko naapurin massiivista potentiaalia kohtaan.⁸ Venäjä on suomalaisen kansallisuuden kannalta ollut mahdollinen kuolemanuhka. Suomalaiset ovat vierastaneet ja pelänneet Venäjän kansallisen identiteetin perustekijöitä, sen uskontoa ja yhteiskunnallisia instituutioita sekä myöhemmin Neuvostoliiton ideologiaa ja sotilaallista mahtia. Suomesta katsoen Venäjän kuvaa on määrännyt toisaalta palvotun keisarin tai korskean ylimystön, toisaalta oikeudettoman rahvaan tai raakalaismaisen väkivaltakoneiston kauhukuva. On huomattava, että Venäjän suhde Suomeen ei suinkaan ole ollut näin kriittinen: Suomi ei koskaan ole ollut Venäjälle kuolemanuhka tai tasavertainen suurvalta.⁹

Toisaalta on myös muistettava, että Suomessa on esiintynyt russofobian ohella myös russofiliaa, jonka taustalla on Vihavaisen mukaan ollut kulttuurista, poliittista tai inhimillistä sympatiaa.¹⁰ Perusasetelmassa näkyy kuitenkin voimakkaasti Venäjän toiseus: rajantakainen on koettu erilaisena, oli se sitten uhka tai mahdollisuus.

Usein idän ja lännen erottelun, Venäjän ja Euroopan molemminpuolisen toiseuden katsotaan juontavan juurensa jo kristillisen kirkon jakaantumisesta roomalaiskatoliseen ja kreikkalaiskatoliseen uskontoon 400-luvulla. Arto Mustajoki pitää nykyäänkin kulttuurien välistä rajaa protestanttisen ja ortodoksisen uskonnon rajana pikemmin kuin idän ja lännen rajana.¹¹ Eroa syvensi mongolivallan aika 1200-luvulla, jolloin Venäjä

---

⁷ Mikä on Eurooppa? Monissa teoksissa ilmenevä jaottelu ”Euroopan” ja ”Venäjän” välille ansaitsisi syvää pohdintaa, mutta en siihen käy tässä yhteydessä.

⁸ Vihavainen, 435; Hyvänä esimerkkinä tällaisesta ajattelusta on Väinö Voionmaan teksti vuodelta 1919: ”Suomen ja Venäjän suhde on ensi sijassa ollut epäsuhte, pienen ja suuren, köyhän ja rikkaan, vähäväkisen ja mahtavan epätasainen suhde. -- Toisena pääpiirteenä Suomen ja Venäjän suhteissa on ollut vihollisuus, maantieteellinen ja historiallinen vastakkaisuus, maitten, rotujen, uskontojen, sivistyksen, tapain, valtiolaitosten - kaiken yleinen ja jyrkkä erilaisuus. Koko Euroopasta, koko maailmasta, tuskin voidaan löytää kahden naapurin välillä syvempään kaivettua juopaa kuin se, joka erottaa Suomen Venäjästä. Jos missään voi puhua perivihollisuudesta, voi siitä puhua täällä.” Voionmaa, Väinö: Suomen uusi asema. Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä. WSOY, Porvoo 1919, 322–323.

⁹ Vihavainen, 8–14, 435–443.

¹⁰ Vihavainen, 435–443.

¹¹ Mustajoki, Arto: Venäläisten mysteeri. Teoksessa Salo-Lee Liisa, Malmberg Raija, Halinoja Raimo (toim.): Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä. Yle Opetuspalvelut, Jyväskylä 1998, 151–154.

kääntyi itään. Venäjällä mongolit nähtiin venäläisen kulttuurin säilyttäjinä eurooppalaisia valloittajia vastaan. Vasta Venäjän yhdistyttyä maa suuntasi jälleen länteen. Vihollisuudet ja taistelut Itä-Euroopassa vahvistivat viholliskuvia puolin ja toisin. Venäjän laajentuessa Länsi-Eurooppaa kohti 1800-luvulle asti niin russofobia kuin yhteyksien lisääntymisestä johtuva russofiliakin saivat lisää jalansijaa Euroopassa.¹²

Suomessakin suhtautuminen Venäjään ja venäläisiin oli hyvin moninaista 1800-luvulla. Maassa ilmeni niin russofobiaa kuin russofiliakin, kuten aihealueen laaja tutkimus osoittaa.¹³ Venäläistämiskausien 1899-1917 aikana vastakkainasettelu suomalaisten nationalistien ja Venäjän välillä kuitenkin kärjistyi, ja negatiivinen asenne Venäjään muodostui patriootteja yhdistäväksi tekijäksi. Klingen mukaan ruotsin ja suomen kielten välisen kielikiistan ja sosiaalisten erojen erottamat suomalaisnationalistiset suuntaukset havaitsivat sortokausien aikaan olevansa yhtä mieltä perustavoitteesta: etnisesti, laillisesti ja uskonnollisesti ei-venäläisestä Suomesta, jolla tuli olla oma suomalaisen (pohjoismaisen) perinteen mukainen hallintonsa ja eduskuntansa.¹⁴ Sortokaudet voidaan nähdä avainasemassa Venäjän toiseuden muodostumisessa suomalaiskansallisen identiteetin kivijalaksi.¹⁵

Venäjän toiseus on Suomessa näkynyt äärimmillään ”ryssänvihana”.¹⁶ Sen alkuperästä on Harlen ja Moisioin mukaan kaksi kilpailevaa käsitystä: perivihollisuutta korostava sekä Suomen itsenäistymistä seuranneen oikeiston identiteettipolitiikan vaikutusta painottava. Ensimmäisen tulkinnan mukaan vihollisuus on ikuista, aina olemassaollutta, muuttumatonta ja luonnollista, suomalaisille yleisesti tuttu ja kaikkien jakama ajatus, joka ollut olemassa ainakin Venäjän miehityksen 1710-1724 eli ns. ”isonvihan” ajalta. Toisen, Matti Klingen esittämän tulkinnan mukaan ryssänvihaksi kutsuttu ilmiö syntyi

¹² Ks. esim. Immonen, 37–39. sekä Tarkiainen, Kari: *Se Vanha Vainooja*. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. SHS, Helsinki 1986.

¹³ Ks. esim. Jussila, Osmo: *Venäläinen Suomi*. WSOY, Porvoo 1983 (Jussila 1983); Selovuori, Jorma (toim.): ... Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Osmo Jussilan juhlaKirja. WSOY, Helsinki 1998.

¹⁴ Klinge, Matti: *Finland: from Napoleonic legacy to Nordic co-operation*. Teoksessa Teich, Mikuláš ja Porter, Roy (toim.): *The national question in Europe in historical context*. Cambridge University Press, Cambridge 1993 (Klinge 1993), 317–331.

¹⁵ Harle & Moisio, 80.

¹⁶ Aihe on edelleen ajankohtainen. Esimerkiksi 18.12.2007 Etnisten suhteiden neuvottelukunta (ETNO), Suomen venäjänkielisten yhdistysten Liitto (FARO ry) ja Spektr-lehti yhdessä järjestivät Helsingin säätytalolla 18.12.207 seminaarin otsikolla ”Venäläisviha - suomalaisen yhteiskunnan haaste?”, jossa pohdittiin russofobian vaikutusta nyky-Suomessa.

ja synnuytettiin itsenäistymisen jälkeen suomalaisen kansallisen identiteetin ylläpitämiseksi oikeistovaimien ja hallitsevan eliitin välineenä sen valtapyrkimysten edistämiseksi. Ulkoista vihollista tarvittiin yhdistämään sisällissodassa hajonnutta kansaa. Keksitty perivihollisuus suomalaisten ja venäläisten välillä edusti tuolloin myös ideologista kamppailua, ja siinä puhuttiin usein pikemmin kommunismista kuin venäläisistä.¹⁷ Myös Heikki Luostarinen on korostanut kevään 1918 merkitystä venäläisvastaisuuden synnylle: Venäjän tekeminen syylliseksi sotaan helpotti kansallista integraatiota ja teki voittajille helpommaksi sivuuttaa sisällissodan yhteiskunnalliset syyt.¹⁸ "Ryssänviha" näyttäytyy siis tässä tulkinnassa historiapolitiittisena ilmiönä, jossa ulkoisen vihollisen avulla haettiin kansakunnan sisäistä yhtenäisyyttä.

Harle ja Moisio näkevät "ryssänvihan" yhteydessä identiteettipoliittikkaan ja kansalliseen identiteettiprojektiin eli siihen poliittiseen prosessiin, jossa Venäjän toiseutta on korostettu poliittisten tarkoituksien takia. Näin sekä itsenäistymistä varhaisemmat että sen jälkeisen ajan venäläisvastaisuudet näyttäytyvät yhteydessä niitä levittäneiden tahojen poliittisiin tarkoituksiin ja merkkeinä kansallisen identiteettiprojektin jatkuvuudesta, eivät todisteina ikiaikaisesta ryssänvihasta.¹⁹ Harlen ja Moisio mukaan oikeistolaisen identiteettiprojektin venäläisvastaisuus saavutti huippunsa sotien välisenä aikana 1918-1944. Kansallinen identiteettiprojekti muotoutui tuolloin kahden tavoitteen ympärille, joista ensimmäinen oli suomalaisten oikean paikan löytäminen kansakuntien joukossa ja toinen kansakunnan yhdistäminen yhteistä vihollista vastaan.²⁰ Molemmat tavoitteet löysivät paikkansa Venäjään peilaten: Suomen paikka löytyi idän ja lännen rajalta, Euroopan etuvartiona Venäjää vastaan, viholliseksi muodostui Venäjä.

Venäläisvastaisuus liitettiin myös rotuteorioihin ja valtiokeskeisiin politiikan teorioihin. Heikki Luostarisen mukaan valtiolliset ja ideologiset perusteet erottautua Venäjästä

¹⁷ Klinge, Matti: Vihan veljistä valtiososialismiin. WSOY, Porvoo 1972 (Klinge 1972), 57–113; Harle ja Moisio, 64–72.

¹⁸ Luostarinen, Heikki: Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941-44. Tausta ja sisältö. Tampere 1986, 149–183.

¹⁹ Harle & Moisio, 64–72.

²⁰ Harle & Moisio, 82. Oikeiston kansallisen identiteettiprojektin perusjuonne ilmenee Harlen ja Moisio mukaan mainiosti Uno Kailaan runossa vuodelta 1931: "Raja railona aukeaa. Edessä Aasia, Itä. Takana Länttä ja Eurooppaa; varjelen vartija sitä. Idän orjuutta vastaan seisoo Suomen poika vartiopaikallaan jäätävässä tulessa, takanaan Eurooppa ja länsimaat, kaikki se, mitä puolustaakseen hän on olemassa, edessään Iivana Julman kansa, Aasian sieluttomat laumat."

sekottuivat poliittisten, rodullisten, kulttuuristen ja kansallisten argumenttien kanssa negatiiviseksi Venäjä-kuvaksi.²¹ Tätä propagoitiin muun muassa karttojen ja pilakuvien avulla.²² Uhka- ja viholliskuva liittyi nimenomaan valkoisen Suomen kansalliseen identiteettiprojektiin. Sillä hyökättiin paitsi Neuvostoliittoa ja venäläisyyttä vastaan, myös kommunismia ja suomalaisia punaisia vastaan. Ryssänvihakampanja kannattaakin Harlen ja Moision mukaan nähdä lähinnä kansallisen identiteettiprojektin kärjistettynä ja avoimena äärioikeistolaisena muotona.²³

Kiihkein venäläisvastaisuus väistyi identiteetinrakentamisen keskiöstä jo 1930-luvun lopulla maltillisen oikeiston korostaessa pikemmin kansallista yhtenäisyyttä kuin ulkopuolista uhkaa.²⁴ Kampanja kuitenkin edisti Venäjä-kuvan keskeisyyttä suomalaisen identiteetinrakentamiselle tärkeänä toisena. Myös jatkosodan viholliskuva oli helppo rakentaa tälle pohjalle.²⁵ Olen myös sitä mieltä, että 1920- ja 1930-lukujen äärioikeistolaisen ryssänvihakampanjan piirteet näkyvät edelleen tai elävät jonkinlaista renessanssia karkeimmassa venäläisvastaisessa rasismissa.

Suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen poliittisessa prosessissa venäläisvastaisuus näyttäytyi voimakkaimmin 1920-1930-luvuilla. Sodan jälkeen negatiivista Venäjä-kuvaa sekä sodan aikana hallinutta viholliskuvaa arvioitiin uudelleen puolueettomuuspolitiikan hengessä. Puolueettomuuttaan korostavan YYA-Suomen liike suuntautui yhä voimakkaammin Eurooppaan. Poliittisista toimijoista esimerkiksi presidentti Paasikiven reaalipoliittinen suhtautuminen itänaapuriin sekä taistolaisten Neuvostoliitto-myönteisyys muokkasivat Venäjä-kuvaa.²⁶ Voimakas venäläisvastaisuus väistyi myös historiakulttuurin saralla. Vihavainen kuvaa

²¹ Ks. Luostarinen 1986; Klinge 1972; Harle & Moision, 82-84.

²² Pilakuvista ja kartoista Kosonen, Katariina: Kartta ja kansakunta: suomalainen lehdistökartografia sortovuosien protesteista Suur-Suomen kuviin 1899-1942. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2000.

²³ Harle & Moision, 88, 136-138. Toisaalta on muistettava oikeiston voimakas asema itsenäisyyden alkuvuosikymmenten valkoisessa Suomessa: vaikka äärioikeiston ajama ryssänviha ei ollutkaan kaikkien jakamaa, sen asema suomalaisen julkisuuden Venäjä-kuvassa oli Immosen mukaan niin hallitseva, että positiiviset kommentit Venäjästä ja Neuvostoliitosta saivat usein niskaansa arvostelun ryöpyn ja päättyivät marginaaliseen asemaan. Ryssänvihakampanja on myös syytä nähdä yhteydessä koko ensimmäisen tasavallan ideaan ja syntyyn valtiollisen ja ideologisen Venäjästä erottautumisen yhteydessä. Immonen, 446-447.

²⁴ Harle ja Moision eivät kommentoi sotapropagandan kuvaa Neuvostoliitosta ja venäläisistä. Sotatila voitaneen kuitenkin nähdä tietynlaisena poikkeustilana yhteiskunnassa, jossa maalaillut viholliskuvat eivät välttämättä kerro laajemmin yhteiskunnan rauhanaikaisista asenteista.

²⁵ Ks. Luostarinen 1986.

²⁶ Vihavainen, 394-410.

esimerkiksi, kuinka Väinö Linnan Tuntematon sotilas -teos muutti topeliaanis-runebergiläistä sodan kuvaa ja kuvaa Venäjästä pahan ruumiillistumana.²⁷ Erityisesti 1970-luvun radikaalin vasemmiston erittäin myönteinen kuva Venäjästä ja Neuvostoliitosta on mielenkiintoinen jakso suomalaisen Venäjä-kuvan historiassa. Kiinnostavaa on erityisesti, kuinka Neuvostoliiton ihailu asemoitui suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen eli rikkoiko se Venäjän toiseuden tuossa prosessissa. Esimerkiksi Harle ja Moisio eivät kansallista identiteettiprojektia pohtiessaan käsittele aihetta, vaan hyppäävät talvisodasta ja YYA-sopimuksen solmimisesta suoraan "Koiviston junalla perinjuurin eurooppalaiseksi kansakunnaksi".²⁸

Neuvostoliiton hajoaminen muutti voimakkaasti Suomen poliittista toimintaympäristöä ja sen suhdetta itänaapuriinsa. Aikaisempi tutkimus on erimielistä Neuvostoliiton romahtamisen vaikutuksista suomalaiskansalliseen identiteetinrakentamiseen. Vihavaisen mukaan Suomen ja Venäjän suhteet ovat Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen astuneet uudelle aikakaudelle. Maiden ja kansalaisten välinen yhteistyö on vilkastunut kaikilla tasoilla. Vihavainen uskaltaa julistaa Suomen ja Venäjän välisen suhteen olevan nykyisessä tilanteessa valmis muuttumaan, kun negatiivisilla myyteillä Venäjästä ja venäläisyydestä ei kansainvälistyvässä Suomessa ole enää entisen kaltaista tilausta kansallisen identiteetin rakennuskivinä.²⁹ Harle ja Moisio näkevät sen sijaan Neuvostoliiton romahtamisen johtaneen identiteettikriisiin Suomessa, kun kansallisen identiteettiprojektin kannalta keskeinen erilainen poliittinen järjestelmä katosi rajan takaa. EU-jäsenyyden myötä suomalaisten enemmistö määritteli Suomen kuuluvan länteen.³⁰ Harlen ja Moision mukaan tämä ei kuitenkaan tarkoita, että Venäjän toiseuden merkitys suomalaisuuden rakentamisessa olisi vähentynyt, vaan Suomen kansallinen identiteettiprojekti on heidän mukaansa edelleen erotteleva, vastakohtia ja rajoja rakentava.³¹ Negatiivinen Venäjä-kuva ilmeneekin suomalaisessa yhteiskunnassa edelleen monella tavalla. Esimerkiksi Pentti Raittilan toimittamassa tutkimuksessa "Etnisyys ja rasismi journalismissa" kerrotaan, kuinka venäläiset kuvataan edelleen

---

²⁷ Vihavainen, 394–410.

²⁸ Ks. Harle & Moisio, 136-174; Mikko Majander kritisoi Harlen ja Moision tulkintaa muun muassa siitä, etteivät he käsittele Kekkonen aikaa kirjassaan. Majander, Mikko: Irti inhasta idästä. Kosmopolis, 1/2001, 51-61.

²⁹ Vihavainen, 440–443.

³⁰ Harle & Moisio, 14.

³¹ Sama, 17.

mediassa pääosin negatiiviseen sävyyn ja enimmäkseen rikosten yhteydessä.³² Onkin kiinnostavaa nähdä, miten 1990-luvun muutokset ja erityisesti Suomen liittyminen Euroopan unioniin ja suuntaaminen länteen vaikuttavat Venäjän toiseuteen ja kansallisen identiteetin rakentamiseen oppikirjoissa.

Olen keskittynyt kuvaamaan tässä luvussa sitä, miten negatiivinen Venäjä-kuva on tutkimuksen perusteella muodostanut tärkeän osan suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen poliittista prosessia. Vaikka Venäjän toiseus on voimakkaasti esillä identiteettipolitiikan alueella, ei negatiivinen ote välttämättä hallitse koko Venäjän kuvaa. Arto Mustajoki tuo esiin eron julkisen ja yksityisen Venäjän sekä niihin liittyvien mielikuvien välillä: kun julkinen saattaa näyttää karulta ja ankealta, väliin myös pelottavalta, niin yksityinen Venäjä mieltyy pehmeänä, ihmisläheisenä ja lämpimänä yhteisönä.³³

2.2 Venäjä-kuva historian opetuksessa ja oppikirjoissa

Historian opetus ja oppikirjat heijastavat monella tavalla ympäröivän yhteiskunnan ilmapiiriä. Niinpä suomalaisen yhteiskunnan usein negatiivinen Venäjä-kuva heijastuu myös opetuksessa ja oppikirjoissa.

Sakari Suutarinen toteaa analyysoidessaan peruskoulun päättävien nuorten historiakäsityksiä tutkineen Civics-tutkimuksen tuloksia, että koulun historianopetuksessa itäinen Suomeen kohdistuva uhka nousee esiin useissa yhteyksissä. Suomen kansan taistelu itsenäisyyden saavuttamisesta ja sen puolustamisesta esitetään kouluopetuksessa suurena kansallisena kertomuksena, josta keskeisen osan muodostaa käsitys Venäjän muodostamasta uhasta Suomen itsenäisyydelle. Suutarisen mukaan nuoret sisäistävät historiakuvan kansallisen suurkertomuksen mukaisesti kansakunnan olemassaolotaisteluna. Pääpiirteissään 1900-luvun historia opitaan niin, että Suomi ja sen poliittinen johto onnistui torjumaan itsenäisyyteen kohdistuneen uhan. Koska Venäjän koettu ja kuviteltu uhka kohdistuu

---

³² Raittila, Pentti (toim.): Etnisyys ja rasismi journalismissa. Tampere University Press, Tampere 2002, 58–61.

³³ Mustajoki, 151–154.

nimenomaan Suomen itsenäisyyteen, joka on kansallisen suurmurtomuksen ydin, kohdistuu Venäjän uhka samalla suomalaisuuden ytimeen. Uhan tunne vaikuttaa myös käsitykseen suomalaisesta identiteetistä. Venäjän uhan kohteena olevat kansalaiset tarvitsevat tuekseen yksimielisen kansakunnan. Kyseinen yksimielisyyttä painottava identiteettikertomus korostaa valtion asemaa ja antaa suomalaisuudelle vahvan etnisen painotuksen.³⁴

Suutarisen tutkimuksen mukaan Venäjä on nuorten mielissä paitsi uhka Suomen itsenäisyydelle, myös vihollismaa Suomen sisäisessä historiassa. Tämä näkyi Suutarisen tutkimuksessa mm. niin, että nuoret käsittivät sisällissodassa punaisen osapuolen saaneen pääosin kannatuksensa venäläisiltä sotilailta, vaikka oppikirjojen tekstien perusteella vastauksen olisi pitänyt olla lähinnä työläisiltä ja torppareilta. Täten Suutarinen toteaa, että huomattava osa nuorista laajentaa ajatusta Venäjän ja Suomen vastakkainasettelusta myös sellaiseen historialliseen yhteyteen, jossa sen käyttö on kyseenalaista. Historianopetuksen välittämä Venäjän uhka heijastuu myös nuorten tulevaisuudenodotuksiin. Kysyttäessä nuorilta, kuinka todennäköisenä he pitävät Suomen joutuvan tulevan 40 vuoden kuluessa osalliseksi sotaan Venäjää vastaan, 50 % nuorista piti sotaa jonkin verran tai varsin todennäköisenä.³⁵

Myös muut tutkimukset todistavat suomalaisuuden rakentuvan negatiivisen Venäjäkuvan kautta suomalaisten nuorten mielissä. Pirjo Jukaraisen mukaan Venäjä ja venäläiset ovat Venäjän ja Suomen rajan tuntumassa eläville suomalaisnuorille vieras toinen, josta he selkeästi erottivat itsensä ja josta heillä oli hyvin vähän myönteistä sanottavaa.³⁶ Samoin Sami Moision ja Heikki Jutilan vuonna 1998 noin viisitoistavuotiaille koulunuorille tekemän kyselyn perusteella Venäjä mielettiin Suomen vastakohtana ja uhkana.³⁷

Itsenäisyyden ja sitä uhkaavan Venäjän ympärille kietoutuva kansallinen suurmurtomus

³⁴ Suutarinen et al. Ks. myös Suutarinen 2001, 386–388, 399.

³⁵ Suutarinen 2001, 386–388, 395.

³⁶ Jukarainen, Pirjo: Rauhan ja raudan rajoilla. Nuorten tilallis- ja identiteettipoliittisia maailmanjäsenyyksiä Suomen ja Venäjän sekä Ruotsin ja Suomen rajojen tuntumassa. Rauhan- ja Konfliktitutkimuskeskus, Tampere 2000, 114.

³⁷ Moision & Harle 2002, 21–25.

näkyä siis monella tapaa koulun historianopetuksessa, ja välittyä tätä kautta nuorten historiakäsityksiin.³⁸ Sitä, miten kertomus on näkynyt oppikirjoissa, on käsitelty niukasti. Janne Holménin väitöskirja tarkastelee pohjoismaisten historian, yhteiskuntaopin ja maantiedon oppikirjojen kuvauksia Neuvostoliitosta ja Yhdysvalloista kylmän sodan kontekstissa. Vaikka suomalaisten oppikirjojen kuvaus Neuvostoliitosta on Holménin mukaan herkästi vaihdellut poliittisen ilmapiirin mukaan ääripäästä toiseen³⁹, eräät suomalaisen identiteetin rakentamisen kannalta tärkeät kuvaukset ovat pysyneet lähes muuttumattomina. Holmén näkee tämän todistavan siitä, että kansallisen historian jotkut asiat nähtiin niin tärkeinä, ettei niitä haluttu alistaa ulkopoliittisille suhteille. Esimerkiksi talvisodan kuvauksen muuttaminen 1970-luvun Neuvostoliitto-myönteisissä oppikirjoissa olisi Holménin mielestä tarkoittanut itsemääräämisoikeuden menetystä.⁴⁰ Holmén ei kuitenkaan laajemmin tarkastele Venäjän/Neuvostoliiton kuvausta identiteetin rakentamisen kannalta.

Holménin mukaan 1970-luvun oppikirjojen suomettuneisuudelle muodostaa vastakohdan 1990-luvun kriittinen kuvaus Neuvostoliitosta.⁴¹ Suutarisen mukaan uudet historian oppikirjat korostavat vanhoja oppikirjoja enemmän Venäjän ja Suomen vastakkainasettelua ja ulottavat vastakkainasettelun koskemaan entistä laajemmin myös 1800-lukua ja toisen maailmansodan jälkeistä aikaa.⁴² Suutarisen mukaan Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen kirjoitettujen oppikirjojen kriittinen Venäjä-kuva yhdessä median Venäjää kohtaan esittämän kritiikin kanssa tekee ymmärrettäväksi sen, että nuorten kokemaa Venäjän uhkaa laajenee niin historiakäsityksessä kuin tulevaisuuskuvassa.⁴³ Holménin tulosten sekä Suutarisen huomioiden perusteella on kiinnostavaa syventyä tarkastelemaan Venäjä-kuvan osuutta suomalaisessa identiteetin rakentamisessa sekä sen ympärillä käytyä poliittista keskustelua.

---

³⁸ Tämä näkyy myös Sirkka Ahosen tutkimuksessa historiallisen identiteetin rakentumista nuorten keskuudessa 1990-luvulla. Ahosen tutkimuksen mukaan vuosien 1939-1945 sotien ympärille kietoutuva kansallinen suuri kertomus oli iskostunut suomalaisnuorten mieliin esimerkiksi hyvinvointivaltion rakentamista vahvemmin. Ahonen nostaa identiteetin kannalta oleellisina tapahtumina esiin mm. itsenäistymisen ja talvisodan. Ahonen 1998.

³⁹ Holménin mukaan oppikirjojen kuvaus on vaihdellut sota-ajan oppikirjojen voimakkaan kansallishenkisestä kuvauksesta 1970-luvun positiiviseen, "suomettuneeseen" kuvaukseen sekä jälleen 1990-luvulla kriittiseen kuvaukseen. Ks. johdanto.

⁴⁰ Holmén, 319–322.

⁴¹ Sama, 317–326.

⁴² Suutarinen 2000.

⁴³ Suutarinen 2001, 398.

2.3 Oppikirjojen Venäjä-kuvan teemoiteltu analyysi

Aikaisemmassa tutkimuksessa on monipuolisesti esitetty Venäjä-kuvan muodostaneen tärkeän osan suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa. Olen aikaisemman tutkimuksen perusteella hahmottanut analyysini tueksi Venäjä-kuvaan liittyviä teemoja, jotka ovat suomalaiskansallisen identiteetin kannalta oleellisia. Nämä olen valinnut Torstin, Ahosen sekä Holménin tutkimusten mallin mukaan sekä Pingelin suositukset huomioiden. Aikaisempi tutkimus toimii siis tutkimuksessani teoreettisena viitekehysenä, jonka pohjalta nostan esiin aiheeni kannalta oleellisia teemoja. Olen käyttänyt teemoja analyysini apuvälineenä. Esitykseni olen rakentanut löyhästi teemojen mukaan, mutta kuitenkin aineistosta nousevia painotuksia noudattaen.

1. Venäjä vihollisena
2. Venäjä rauhassa
3. Esiin nostetut venäläiset henkilöhahmot
4. Venäjä uhkana
5. Suomen geopoliittinen asema Venäjän rinnalla
6. Venäjän osuus Suomen itsenäistymisessä
7. Suomalaisten toimijuus suhteessa Venäjään
8. Muut esille nousevat aiheet
9. Kuvat

Teemoista ensimmäinen hahmottaa sitä, miten Venäjä kuvataan sodissa. Teeman avulla tarkoitukseni on selvittää muun muassa, rakennetaanko Venäjästä viholliskuvaa, kuvataanko Venäjän toimintaa erilailla sodissa Suomen kanssa kuin sodissa muita valtioita vastaan, sekä kuinka pysyvänä tai "luonnollisena" vihollisasettelu Suomen ja Venäjän välillä kuvataan. Tällä viitataan sekä Vilho Harlen jaotteluun toisesta ja vihollisesta, mutta myös siihen, selitetäänkö ns. ryssävihaa kirjoissa.

Toinen teema nostaa esiin rauhan aikojen Venäjän ja Neuvostoliiton kuvauksen niin 1800-luvulla, maailmansotien välisenä aikana kuin toisen maailmansodan jälkeenkin. Laajalta kuulostava teema on mielestäni perusteltu ottaen huomioon oppikirjojen

käsittävän suhteellisen suppeasti rauhanajan Venäjää. Teema käsittelee ennen kaikkea Venäjän yhteiskuntamuotoa, joka on sekä yhdistänyt että erottanut Suomea ja Venäjää.⁴⁴ Teema käsittelee myös Venäjän kansakunnan kuvausta, mikä on kiinnostavaa sekä nationalismiin kannalta että siitä näkökulmasta, kuvataanko yksityinen Venäjä eri tavalla kuin julkinen Venäjä.⁴⁵ Tämän vastapainona esiin nostettuja venäläisiä henkilöhahmoja esittelevä teema kertoo oppikirjojen painotuksista.

Venäjän uhan suomalaisuudelle olen ottanut omaksi teemakseen sen korostuessa monissa aiemmissa tutkimuksissa olennaisena osana suomalaista Venäjä-kuvaa. Suomen geopoliittinen asema Venäjän rinnalla taas tarkastelee sitä, mihin Suomi suuntaa oppikirjoissa sekä sitä, rakennetaanko kirjoissa rajaa Suomen ja Venäjän, Euroopan ja Aasian tai jopa idän ja lännen välille.

Suomalaisten toimijuus suhteessa Venäjään vaikuttaa Suomen suhtautumiseen Venäjään, Venäjän luomaan kuviteltuun tai todelliseen uhkaan ja Suomen koettuihin toimintamahdollisuuksiin konfliktitilanteissa. Teeman avulla tarkastelen esimerkiksi, rakennetaanko suomalaisista "suurmiehistä" kuvaa Venäjään peilaten. Venäjän osuuden Suomen itsenäistymisessä olen nostanut omaksi teemakseen sen suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa saaman keskeisen osuuden takia.⁴⁶ Kirjoittaessani analyysia teema sulautui suomalaisten toimijuutta ja Venäjän viholliskuvaa esitteleviin lukuihin.

Viimeinen teema, kuvat, kiinnittää huomiota oppikirjojen kuvien välittämään Venäjä-kuvaan sekä erityisesti siihen, välittävätkö ne tekstin kanssa ristiriitaista tietoa esimerkiksi vahvistamalla stereotypioita.⁴⁷ Jaakko Väisäsen mukaan historian oppikirjojen kuvat dokumentoivat käsiteltävää aikakautta ja koristavat tekstiä, mutta niillä voi olla myös oppista edistäviä tehtäviä. Ne voivat toimia ajattelun stimulanttina tai niissä voi olla kasvatuksellisia ja opetuksellisia tavoitteita.⁴⁸ Pyrin tarkastelemaan erityisesti kuvia, joilla on kasvatuksellisia tai opetuksellisia tavoitteita.

---

⁴⁴ Ks. luku 2.1.

⁴⁵ Mustajoki.

⁴⁶ Ks. esim. luku 2.1.

⁴⁷ Pingel, 26, 31–32. Pingel kehottaa pohtimaan, tuovatko kuvat uusia näkökulmia tarkasteluun ja muuttavatko kuvat tarkastelun näkökulmaa. Hänen mukaansa kuvat herättävät jopa tekstiä helpommin tunteita ja vahvistavat stereotypioita, joten niiden viestiin kannattaa kiinnittää erityistä huomiota

⁴⁸ Väisänen, 90–91.

Oppikirjojen analyysi tapahtui työssäni konkreettisesti niin, että luin ensin aineiston läpi kirjoittaen siitä ylös Venäjän keisarikuntaa, Neuvosto-Venäjää, Neuvostoliittoa ja Venäjän federaatiota koskevat maininnat.⁴⁹ Venäjä-kuvasta kirjoittaessani tarkoitan kaikkia edellä mainittuja ajanjaksoja. Lisäksi kirjoitin ylös Venäjän/Neuvostoliiton ja Suomen suhteisiin liittyvät maininnat. Tämän jälkeen jaoin maininnat edellä kuvattujen teemojen mukaisesti, ja analysoin niitä laadullisen sisällönanalyysin avulla. Teemoittelu tuo väistämättä mukanaan subjektiivisuuden. Analyysin subjektiivisuus on kuitenkin tyypillistä laadulliselle tutkimukselle.⁵⁰ Pyrin tekemään päättelyni lukijalle mahdollisimman selkeäksi.

3 Kansallisen identiteetin rakentamisen politiikka historian opetuksessa

Oppikirjojen historiapolitiittinen rooli kansallisen identiteetin rakentamisessa näkyy voimakkaasti niiden ympärillä käydyssä poliittisessa keskustelussa. Oppikirjoista, niiden välittämistä arvoista, nationalismista ja Venäjä-kuvasta on käyty kiivasta keskustelua, niiden sisältöä on pyritty poliittisesti muokkaamaan oppikirjatarkastusten avulla sekä ohjaamaan virallisten opetussuunnitelmien kautta. Tässä luvussa käsittelen historiapolitiikkaa oppikirjojen sekä erityisesti niiden identiteettipoliittisen roolin ympärillä.

Oppikirjojen synnyn taustalla vaikuttavat moninaiset tekijät. Historiantutkimuksen ja historiallisten yleisesitysten määrittämisen tiedon lisäksi tärkeitä vaikuttajia ovat koulutusjärjestelmän asettamat ja opetussuunnitelmien määrittelemät kasvatustavoitteet. Kasvatustavoitteisiin vaikuttavat yhteiskunnalliset taustatekijät, kansainväliset taustatekijät, historiantutkimus, historialliset yleisesitykset sekä koulujärjestelmä.¹

Yhteiskunnallisten taustatekijöiden merkitys historian opetukselle on merkittävä. Matti J. Castrén on kirjoittanut historianopetuksen tavoitteiden olevan kiinteästi sidoksissa

---

⁴⁹ Selkeyden vuoksi käytän tekstissä nimitystä Venäjä vuoteen 1917 asti, Neuvostoliitto vuosista 1917–1991 sekä jälleen Venäjä vuodesta 1991 eteenpäin.

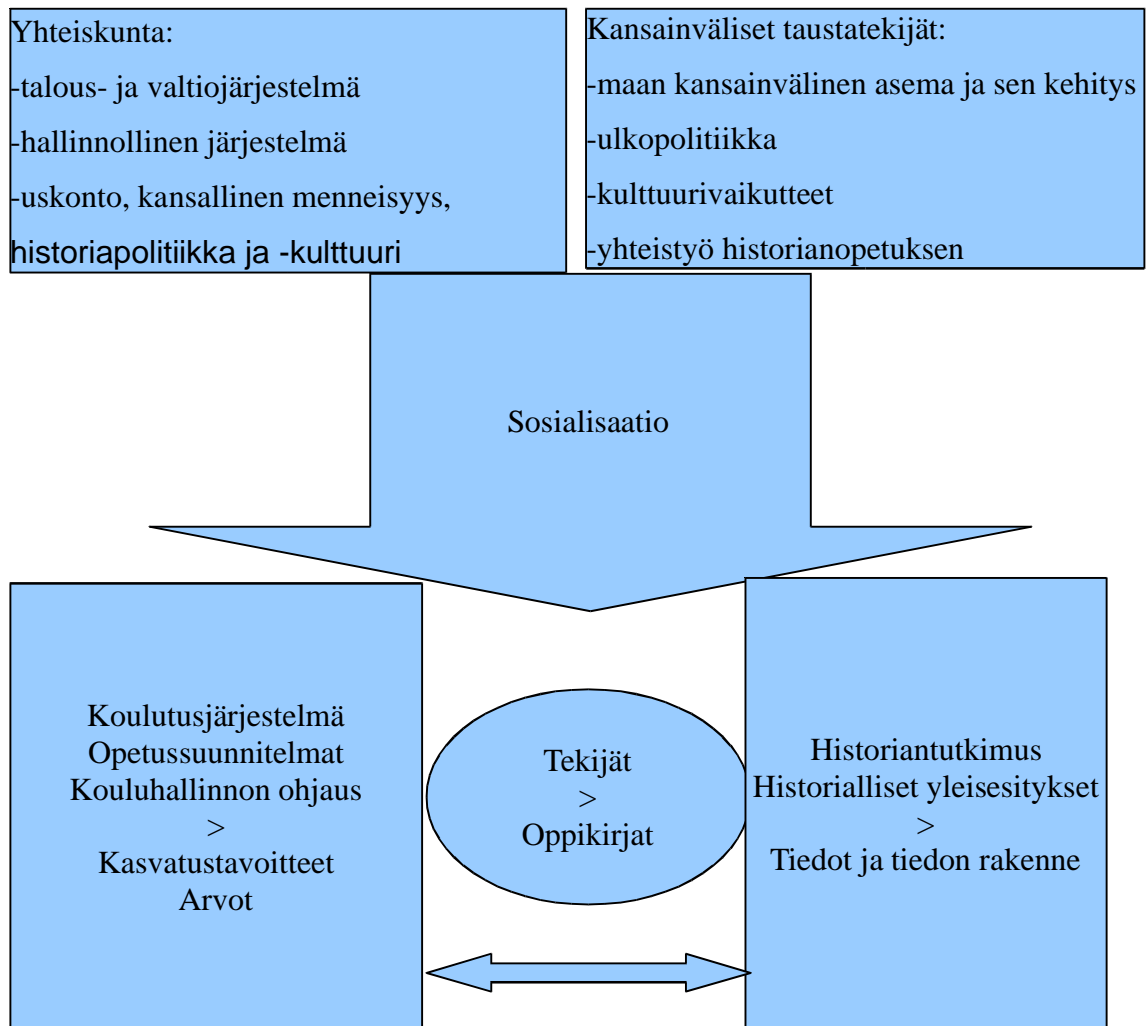
⁵⁰ Esim. Tuomi, Jouni, Sarajärvi, Anneli: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Jyväskylä 2003, 101–102.

¹ Lehikoinen, Anja: Historian oppikirjojen synty ja tausta sekä historian oppikirjat tutkimuskohteena. Poliittisen historian julkaisuja, Turun yliopisto 1981, 6-8. Toisaalta oppikirjoihin vaikuttaa Lehikoisen mukaan myös kansallinen traditio, jonka myötä oppikirjojen aines ja tarkastelutapa pysyvät muuttumattomana tutkimuksen ja yhteiskunnallisten taustatekijöiden muutoksista huolimatta.

oman aikansa aatteellisiin ja yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Hän kirjoittaa historian opetuksen tavoitteidenasettelun ja oppiaineen valinnan heijastelevan herkästi sitä, mitä kunkin ajan yhteiskunnassa pidetään tärkeänä ja tarpeellisena.² Suomessa tämä käytännössä tarkoitti porvarillisen nationalismiin sävyttämää kansallisen identiteetin rakennustyötä 1800-luvulta lähtien.

Kuvio 2. Oppikirjan sijoittaminen yhteiskunnalliseen yhteyteensä. (Muokattu Lehikoisen mallin perusteella, Lehikoinen, 6.)

Seuraavassa hahmottelen 1960-luvulle asti historian opetuksessa vallinnutta nationalismia sekä 1970-luvun radikaalivasemmistolaisen kritiikin kautta käytyä voimakasta debattia historian opetuksen ja oppikirjojen ympärillä. Lisäksi kuvaan historianopetuksen asemaa 1980- ja 1990-luvulla. Esittelen 1970-luvulla historianopetuksen ympärillä käytyä keskustelua, koulujärjestelmän

² Castrén 1992, 11.

historianopetukselle asettamia kasvatustavoitteita, opetussuunnitelmia sekä oppikirjojen tarkastustointia, jonka avulla tavoitteiden ilmenemistä oppikirjoissa kontrolloitiin valtiollisesti vuoteen 1992 asti.

3.1 Kansallishenkinen historian opetus itsenäistymisestä 1960-luvulle

Kautta koko 1800-luvun historian opetuksen tieteellisenä lähtökohtana oli nationalistinen historiankirjoitus, jonka juuret olivat Snellmanissa ja Hegelissä ja jossa Historia oli suuri kertomus kansakuntien vaiheista. Suomen kansallakin oli oma kansallinen kertomuksensa, joka historian kuluessa teki kansan tietoiseksi itsestään. Kansallinen historia oli identiteetin lähde, se muokkasi ihmisten mielipiteitä yhteiskunnasta ja Suomen asemasta Venäjän yhteydessä.³ Venäläistämiskausina historianopetus oli omaksunut perustuslaillisen perinteen, jossa korostettiin Suomen perustuslaillista asemaa autonomiana. Kulttuurihistoriaa painottava perinne, jolla oli venäläistämiskausina luotu uskoa "oikeuden ja totuuden voittoon kansakunnan elämässä"⁴, jatkui aina 1950-luvulle saakka.⁵

Itsenäistymisen jälkeen Suomen historianopetus valjastettiin palvelemaan nuoren valtion yhtenäisyyttä suomalaiskansallisessa hengessä. Isänmaan historiaan kiinnitettiin huomiota painotuksena 1800-luvun rauhallisen edistyksen suurtyöt sekä arkipäivän kulttuurihistoria ja kotiseututietous.⁶ Kansallista identiteettiä ja yhtenäisyyttä rakennettiin kulttuurihistorian sekä talous- ja sosiaalihistorian varaan, sillä Suomen kansan historian katsottiin ennen vuotta 1809 olleen pääasiallisesti kulttuurihistoriaa. Poliittisen ja valtiollisen Suomen historian läpimurto tapahtui opetuksessa Rouhiaisen mukaan vasta talvisodan kynnyksellä.⁷

Nuoressa tasavallassa kansalliseen eheyttämiseen ja kansallisen identiteetin rakentamiseen tähtäävä historian opetus nostatti tunteita niin oikealla kuin vasemmallakin. Äärioikeisto Akateeminen Karjala-Seura etunenässä vastusti kulttuurihistorian opetusta sekä ylipäättään maltillista linjaa, vaati isänmaan poliittisen

---

³ Arola, 11.

⁴ Rouhianen, Pirkko. Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomessa sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen. Helsingin yliopisto, poliittisen historian lisensiaattitutkimus 1979, 103–105.

⁵ Castrén 1992, 24.

⁶ Sama, 37.

⁷ Rouhiainen 237, 291–292, 339.

historian ja sotahistorian sekä heimokansojen historian ottamista opetuksen keskeisiksi asioiksi. Äärivasemmisto sen sijaan kritisoi opetusta militaristisen, kristillisen ja nationalistisen hengen läpitunkemaksi. Opetuksen yleinen linja noudatti kuitenkin vuonna 1924 kouluhallituksen ylijohtajaksi valitun Oskari Mantereen sekä kouluneuvos Gunnar Sarvan maltillista linjaa.⁸ Historian opetus ja oppikirjat näyttävät säilyneen 1920- ja 1930-luvulla suhteellisen maltillisina huolimatta äärioikeiston voimakkaasta asemasta Suomessa erityisesti 1930-luvun alussa. Oppikirjat esimerkiksi eivät näytä voimakkaasti menneen mukaan äärioikeiston venäläisvastaisuuteen.

Kansallishenkinen historianopetus saavutti huippunsa jatkosodan aikana. Esimerkiksi ennen sotaa torjuttu maanpuolustushengen luominen hyväksyttiin talvisodan jälkeen koulu- ja historianopetuksen yhdeksi tavoitteeksi. Oppikirjat eivät kuitenkaan muuttuneet Rouhiaisen mukaan "sotaisammiksi" talvisotaa ja jatkosotaa käsitteleviä lukuja ja niiden sotapropagandaa lukuunottamatta. Bolševismin vastainen henki kuitenkin voimistui ja Suomen asemaa läntisen kulttuurin etuvartiona itää vastaan korostettiin. Etnisiä venäläisvastaisuuksia ilmeni, mutta ne olivat vähäisiä ja liittyivät varhaisempiin aikakausiin.⁹

Toisen maailmansodan päätyttyä sisä- ja ulkopoliittinen tilanne pakotti tarkistamaan historianopetuksen sisältöjä. Opetusministeriö asetti vuoden 1944 lopulla toimikunnan, joka pyrki poistamaan historian ja maantiedon oppikirjoista venäläisvastaisuudet ja niihin sota-aikana lisätyt saksalaissuuntauksen merkit. Tällaisia olivat esimerkiksi etninen ennakkoluulo venäläisiä ja muita itäisiä kansoja kohtaan sekä sosialismin ja bolševismin vastaisuus.¹⁰ Sisällön tarkastaminen ei sinänsä ollut uutta, sillä 1800-luvulta vuoteen 1992 kaikki oppikirjat tarkastettiin kouluhallituksen toimesta ennen kuin ne hyväksyttiin virallisiksi oppikirjoiksi.¹¹ Kouluhallitus pyrki loiventamaan tarkastuksen vaikutuksia pyytäen mahdollisuutta käyttää kiellettyjenkin kirjojen korjattuja versioita. Tarkastuksen seurauksena osa oppikirjoista kiellettiin kokonaan, osa hyväksyttiin toiveena korjata sopimattomat kohdat oppikirjoissa esimerkiksi oppikirjoihin liimattujen korjauslappujen avulla.¹²

⁸ Rouhiainen 291–292, 339; Castrén 1992, 34–37; Arola 16–18.

⁹ Rouhiainen, 337.

¹⁰ Castrén 1992, 38–40; Arola 19.

¹¹ Rouhiainen, 230, 366; Holmén, 52–53.

¹² Holmén, 58–59. Pilvi Torsti on huomauttanut oppikirjojen korjaamisen korjauslapuilla saattavan johtaa jopa päinvastaisiin tuloksiin, kun oppilaat näin kiinnittävät entistä enemmän huomiota kyseessä

Vaikka Neuvostoliiton kuvaus muuttui oppikirjoissa tarkastuksen myötä vallitsevaa ulkopoliittista linjaa vastaavaksi¹³, säilyivät sekä oppikirjat että opetuksen henki tarkastuksesta huolimatta pääosin ennallaan. Sotaa edeltäneeseen maltilliseen, keskustalaiseen manterelaiseen linjaan oltiin Rouhiaisien mukaan pääsääntöisesti tyytyväisiä. Myös Mantereen ja Sarvan ensimmäisen kerran jo ennen Suomen itsenäistymistä ilmestyneet oppikirjat Keskikoulun yleinen historia ja Keskikoulun Suomen historia säilyivät uusina painoksina edelleen käytössä.¹⁴ Rouhiaisien tuloksista voisi päätellä, että Harlen ja Moisioin kuvaama oikeiston kansallinen identiteettiprojekti ei äärimmäisessä muodossaan lyönyt läpi oppikirjoissa.

Maltillinen oikeistoporvarismi kuitenkin vallitsi opetuksessa sodan jälkeenkin. Vanhat porvarilliset oppikirjantekijät ja opettajat säilyivät toimessaan. Oppilaiden vanhemmilta tuli opetusministeriöön kirjeitä, joissa valitettiin opettajien Neuvostoliittoa koskevien asenteiden olevan entisellään.¹⁵ Pauli Arola huomauttaakin, että historian opetus ja opettajat toteuttivat porvarillisia ja pääosin Valkoisen Suomen arvoja ainakin 1970-luvulle asti: *"Monet asiat, jotka he arvioivat objektiivisiksi historian realiteeteiksi, eivät olleet vasemmiston tunnustamia, vaan historian näkemys oli osa porvarillista itseymmärrystä. Sen ulkopuolelle asettuminen ja sen kyseenalaistaminen oli vaikeaa, lähes mahdotonta. Tästä huolimatta historian opetus oli ajan aatevirtauksiin nähden maltillista."*¹⁶

3.2 Historian oppikirjat poliittisen turbulenssin kourissa 1970-luvulla

Historian opetuksen irrottautuminen sotaa edeltäneestä ajasta tapahtui 1960- ja 1970-luvuilla vasemmistoradikalismin ja koulujen politisoitumisen myötä. Arolan mukaan kuusikymmenluvun loppu peruskoulujärjestelmään siirtymisen kynnyksellä oli muutoksen taitekohta. Hän näkee 1970-luvun peruskoulun olleen järjestelmältään, ilmapiiriltään ja asenteiltaan erilainen kuin 1950-luvun kansakoulun tai oppikoulun.¹⁷

---

olevana kohtaan. Torsti, 158.

¹³ Holmén, 58–63.

¹⁴ Rouhianen, 321–329, 338.

¹⁵ Holmén, 63–64.

¹⁶ Arola, 17; Takala, Tuomas. Koulun yhteiskuntaopetus ideologisen sääntelyn välineenä Suomessa 1917–1975. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitosten tutkimuksia 13. Tampere 1975.

¹⁷ Arola, 18–21.

Muutoksen alkuunpanija lieene ollut voimakas vasemmistolainen poliittinen kritiikki, jonka kohteena historian opetus oli vuosina 1960- ja 1970-luvuilla. Alkusoittona voidaan Castrénin mukaan pitää yleisen liberalismien hengessä esitettyä kritiikkiä. Historian opetusta syytettiin aluksi oikeistolaiseksi ja taantumuksellisen yksiarvoiseksi kansallisten myyttien ylläpitäjäksi, mutta pian kritiikki sai marxilaisen luonteen. Opetuksen pyrkimystä tasapuolisuuteen ei Castrénin mukaan hyväksytty, koska edistystä ja taantumusta oli mahdoton rinnastaa toisiinsa. Lääkkeiksi historianopetuksen taantumukseen ehdotettiin laajempaa yhteiskunnallista osallistumista, yhteiskuntatieteellistä näkökulmaa ja marxilaista perspektiiviä. Kansallisen näkökulman vastapainoksi vaadittiin opetusta liittyen muun muassa kehitysmaiden ja jäljellä olevien siirtomaiden vapautumiseen ja sissiliikkeisiin. Työn ja pääoman välinen ristiriita historiassa sekä yhteiskunnan luokkaluonne oli selvitettävä oppilaille.¹⁸

Esimerkkinä varhaisesta kritiikistä on Holménin kuvaama "Naiset elämän puolesta"-järjestön vuonna 1962 Naisten maakunnallisen rauhanjuhlan yhteydessä pitämän kokouksen esittämä huoli siitä, että monet opettajat pitivät yllä häikäilemätöntä vihakampanjaa Neuvostoliittoa vastaan. Anna Suosalo ja Vuokko Myllymäki kirjoittivat kouluhallitukselle kirjeen, jossa he valittivat oppikirjojen olevan vuosikymmeniä vanhoja ja kirjoitetun aikana, jolloin viranomaiset olivat vihamielisiä maailman suurinta työläisvaltiota kohtaan. Naisten ja äitien tavoitteena oli heidän mukaansa aina rauha ja ystävyys, ja he vaativat, että heidän lapsensa saisivat tietää totuuden, joka oli paras tae maailmanrauhan säilyttämiseksi. Sankaritarujen aika on ohi, naiset kirjoittivat.¹⁹ Kritiikki osoitti siis sormella nimenomaan oppikirjojen Venäjän/Neuvostoliiton negatiivista kuvausta.

Castrénin mukaan kritiikin voimakkaita ilmauksia olivat Teiniliiton yhteiskunnallisen opetuksen uudistuskampanja vuodelta 1972 sekä Suomi-Neuvostoliitto-Seuran oppikirjojen tutkimusraportti vuodelta 1973.²⁰ Jälkimmäinen oli Suomi-Neuvostoliitto-Seuran vuonna 1970 asettaman työryhmän tulosta. Työryhmän tehtävänä oli tarkastaa suomalaisten historian ja maantiedon oppikirjojen antamaa kuvaa Neuvostoliitosta ja

¹⁸ Castrén 1992, 42–43; Arola, 18–21; Castrén, Matti J: Historianopetus vainoaikana. Kleio 2/1986. (Castrén 1986).

¹⁹ Holmén, 74; Kouluhallituksen arkisto KH 2472/050 1962, Suosalo ja Myllymäki 11.3.1962.

²⁰ Castrén 1986.

sen historiasta. Hankkeella oli tuoreen opetusministerin Ulf Sundqvistin (sd) tuki.²¹ Työryhmän lähtökohtana oli, että Suomessa vallitsi 1920- ja 1930-luvuilla Neuvostoliitolle kielteinen asenne, joka heijastui myös oppikirjoissa. Muutosta tässä suhteessa pidettiin hitaana, ja opettajien asenteita katsottiin leimaavan pääosin porvarillisten asenteiden.²² Tarkastuksen suoritti SNS-painotteinen työryhmä, joka Pernaan mukaan oli taustaltaan poliittisesti vähintään yhtä vahva kuin pedagogisesti. Komitean vuonna 1972 ilmestyneessä raportissa komitea moitti rajusti oppikirjojen Neuvostoliitto-kuvaa. Raportissa oppikirjojen todettiin olevan länsimyönteisiä, niissä oli Neuvostoliittoa käsitteleviä sivuja liian vähän ja niillä esitetty tieto oli vääristynyttä. Vääristyneen kuvan korjaamiseksi SNS:n komitea ehdotti toistuvasti järjestettäviä koulutustilaisuuksia, joissa neuvostoliittolaisen asiantuntijoiden avulla korjattaisiin Neuvostoliittoon liittyviä osuuksia uusiksi. Lisäksi SNS:n komitea ehdotti seminaareja opettajille, oppikirjantekijöille ja viranomaisille, oppikirjojen tarkastamista ja tutkimuksia siitä, miten oppilaat kokivat opetuksen.²³

Neuvostoliiton reaktio tarkastustyöhön oli ymmärrettävästi positiivinen. Neuvostoliiton suurlähetystö oli jo vuonna 1967 lähestynyt R. H. Oittisen tuolloin johtamaa opetusministeriötä samoissa merkeissä. Oittinen ei ollut tuolloin ryhtynyt tarkastustoimeen, mutta vuonna 1973 kouluhallituksen ja opetusministeri Ulf Sundqvistin asenne ja toimintakyky olivat Pernaan mukaan toisenlaiset. Erkki Ahon johtama kouluhallitus otti SNS:n aloittaman tarkastustyön suojiinsa ja perusti vuonna 1973 oppikirjoja tarkastavan pysyvän työryhmän. Historian ja maantiedon oppikirjojen tarkastamisesta tuli Pernaan mukaan pysyvä ja laajeneva hanke, joka vähitellen laajeni opetussuunnitelmien ja menetelmien kehittämisen suuntaan. Hankkeesta vastasivat Suomessa kouluhallitus ja Neuvostoliittoinstituutti sekä Neuvostoliitossa SNTL:n Opetusministeriö ja SNTL:n Pedagogisten tieteiden akatemia. Pernaan mukaan toiminta oli osa 1970-luvun politiikkaa, jossa suurinta ääntä piti kommunistinen vähemmistö, mutta johon tukea tuli myös valtiovallalta.²⁴

Holmén on kuvannut tarkastustyötä esimerkiksi Kai R. Lehtosen ja Veikko Huttusen Peruskoulun historia -kirjasarjan kohdalta. Kirjasarjaa tarkasti usea tarkastaja. Venäjän

²¹ Pernaa, Ville: Tehtävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliitto-instituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944-1992. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki 2002, 186.

²² Kulju, Vilho: Myytti "Lännen etuvartijasta" ärsytti SNS:n työryhmää. Kleio 1/1973.

²³ Pernaa, 186-189; Holmén 74-75.

²⁴ Pernaa, 186-189.

vallankumousta ja Neuvostoliiton syntyä käsittelevän kappaleen tarkasti Neuvostoliittolaisen tiedeakatemian jäsen A. T. Kinkulkin. Virkaatekevä professori Jorma Tiainen tarkasti vuonna 1977 toisen painoksen kahdeksannen luokan oppikirjasta. Hänen mukaansa objektiivisuutta oli vaikea mitata esimerkiksi Venäjän vallankumousta käsittelevässä luvussa seitsemännen luokan kirjassa, mutta objektiivisuudessaan parhaita olivat kahdeksannen luokan kirjassa luvut talvi- ja jatkosodasta. Marjatta Hietala, joka tarkisti seitsemännen luokan kirjan, huomautti esimerkiksi Suomen kehityksen 1920-luvulla jäävän epäselväksi marxistisesta näkökulmasta tarkasteltuna. Professori Seppo Rytönen vaati sen sijaan enemmän selityksiä Venäjän vallankumouksen yhteiskunnallisista ja taloudellisista taustoista. Suomalaiset tarkastajat vaativat siis muutoksia niin porvarillisesta kuin marxistisestakin näkökulmasta. Holmén kuitenkin katsoo neuvostoliittolaisen tarkastajan mielipiteiden painaneen niin paljon, ettei kustantaja halunnut tehdä muutoksia.²⁵

Kilpailevan Matti J. Castrénin ja Reino Riikosen Historia ja me -kirjasarjan tarkastajat opettaja Riisanen ja Heimo Pohjalainen pitivät Historia ja me 7 -kirjaa objektiivisena. Sarjan kahdeksannen luokan kirjan tarkastanut lehtori Pekka Janhonen näki, että objektiivisuutta oli vaikea mitata. Lehtori Sirkka Liisa Tarjamon mielestä sama kirja antoi silmiinpistävän positiivisen kuvan Neuvostoliitosta ja ehdotti esimerkiksi elintasotutkimusten ottamista mukaan kirjaan. Hänen mukaansa Yhdysvaltojen kuvaus oli huomattavasti negatiivisempi ja esimerkiksi Vietnamin sodan pitkä kuvaus oli epätasapainossa sen kanssa, että Tšekkoslovakian tapahtumista kerrottiin vain muutamalla rivillä. Iiri Ranta vastasi tarkastajien kommentteihin oppikirjantekijöiden puolesta. Hänen mukaansa Stalinin yksinvaltiutus ja maailmansota olivat johtaneet tiettyihin ongelmiin Neuvostoliitossa ja että kesti vielä aikaa, ennen kuin elintaso Neuvostoliitossa olisi läntisellä tasolla. Kuitenkin Rannan mukaan elintason nousun hitaudesta huolimatta oli otettava huomioon maan alhainen lähtötaso. Ja Vietnamia sen sijaan ei Rannan mukaan voitu verrata ajallisen pituuden ja uhrien lukumäärän takia Tšekkoslovakian tapahtumiin.²⁶

Suomalais-neuvostoliittolaisia oppikirjaseminaareja pidettiin Moskovassa 1973, Helsingissä 1973, Leningradissa 1974 sekä jälleen Helsingissä 1975. Kansainvälisiä

---

²⁵ Holmén, 76–77.

²⁶ Sama, 79–80.

oppikirjaseminaareja oli aiemmin järjestetty esimerkiksi pohjoismaiden välillä Pohjola-Norden-seminaareina, ja täten oppikirjantekijät Matti J. Castrén ja Kai R. Lehtonen eivät pitäneet oppikirjayhteistyötä Neuvostoliiton kanssa mitenkään ennennäkemättömänä. Neuvostoliittolaisten asiantuntijoiden asenne suomalaisiin oppikirjoihin oli tekijöiden mukaan varsin positiivinen, ja henki seminaareissa oli avoin ja ystävällinen.²⁷ Myös ulkopoliittisesti arkoja aiheita käsiteltiin ja esimerkiksi toiseen maailmaansotaan johtaneita syitä ja niiden esittämistä oppikirjoissa pohdittiin. Talvisodan historiaticinnasta keskusteltiin kouluhallituksen silloisen johtajan Erkki Ahon mukaan muun muassa syksyn 1973 Helsingin oppimateriaaliseminaarissa. Sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset pysyivät kannassaan, ja kummankin puolen oppikirjoissa kerrottiin asiasta maan oman tulkinnan mukaisesti.²⁸ Myös oppikirjantekijänä seminaareihin osallistuneen Kai R. Lehtosen mukaan talvi- ja jatkosodan käsittelyä ei oppimateriaaliseminaareissa rajattu mitenkään.²⁹ Kouluhallitus kiinnitti asiaan huomiota myös vuoden 1975 oppimateriaaliseminaarin jälkimainingeissa lähettäen vuonna 1976 poliittisen historian laitokselle kyselyn siitä, pitivätkö neuvostoliittolaisten delegaattien Molotov-Ribbentrop-sopimuksen lisäpöytäkirjan väärentämisestä esittämät väitteet paikkansa. Professori Keijo Korhonen vastasi neuvostoliittolaisten väitteiden olevan alkuperäisdokumenttien kanssa ristiriidassa ja huomautti, että asian jättäminen pois oppikirjoista vaikuttaisi kirjojen uskottavuuteen.³⁰

Radikaalein historian opetukseen liittynyt kokeilu lieene kouluhallituksen johtama ja Tampereen yliopiston hallinnoima yhteiskunnallisten aineiden opetuksen kehittämisprojekti eli ns. Pirkkalan kokeilu. Kokeilun osana kahdessa Pirkkalan kunnan peruskoulussa käytettiin lukuvuonna 1974-1975 viidennen luokan historian opetuksessa niin sanottua Pirkkalan monistetta. Monisteen oli kirjottanut Antti Penttilä Tampereen yliopiston pedagogisen tutkimusryhmän linjauksien mukaan.³¹ Monisteessa käsiteltiin ihmiskunnan historiaa noudattaen marxilais-leniniläistä historiäkäsitystä ihmiskunnan kehityksestä kohti sosialismia.³² Monisteesta tehtiin 4.4.1975 26 kokoomuksen

²⁷ Ks. esim. Castrén 1986; Lehtonen Kai R. Oppikirjantekijä supervaltojen syleilyssä. Teoksessa Koulun kansainväliset kasvot. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran 33. vuosikirja, Helsinki 1995, 158–206, 158–159, 176–186.

²⁸ Aho, Erkki: Myrskyn silmässä. Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee. Editat, Helsinki 1996, 110–111.

²⁹ Lehtonen, 200.

³⁰ Holmén, 80–81.

³¹ Sama, 81.

³² Ks. esim. Pirkkalan opetusmoniste. Tampereen yliopiston psykologian laitos, 69. Niteessä Honkala,

kansanedustajan toimesta eduskuntakysely. Kyselyn mukaan Pirkkalan kokeilua suoritettiin julkisuutta kaihtaen ja vanhemmilta salaa. Opetuksessa käytetty moniste antoi täysin vinoutuneen kuvan historiallisista aikakausista, keskittyi yksinomaan kommunistisen propagandan kannalta tarkoituksenmukaisesti poimituihin seikkoihin ja oli kirjoitettu kommunistisessa kirjoittelussa omaksuttua käsitteistöä käyttäen ja painottaen. Koska kokeilu oli kouluhallituksen johtama, oli se kyselyn mukaan antanut tukensa laajamittaiselle kommunistiselle kiihotukselle peruskoulun historian opetusta hyväksi käyttäen.³³ Kouluhallitus vastasi, ettei se vastaa monisteen yksityiskohdista ja että yleiseen käyttöön tarkoitettu oppimateriaali tarkastettiin aina. Vastaisuudessa luvattiin myös oppikirjoja korvaavat monistheet tarkistaa. Kirjeessään opetusministeriölle kouluhallitus ilmoitti 19.6.1975, että kokeilu olisi luultavasti keskeytetty jo aiemmin, jos opetussuunnitelma ja opetusmateriaalit olisi tarkistettu.³⁴ Kokeilu nostatti paljon huomiota ja kritiikkiä tiedotusvälineissä, ja sai aikaan mm. yli 500 lehdistökirjoitusta.³⁵

Historian opetus ja oppikirjat joutuivat siis 1970-luvulla voimakkaan poliittisen keskustelun kohteeksi, jossa kritiikkiä sateli ensin vasemmiston suunnalta opetuksen nationalistisuutta sekä negatiivista Neuvostoliitto-kuvaa kohtaan ja myöhemmin oikeiston suunnalta liian pitkälle mennyttä Pirkkalan kokeilua kohtaan.

Oppikirjoissa debatti näkyi Neuvostoliiton kuvauksen muutoksena.³⁶ Erityisesti oikeistolaiset oppikirjantekijät Castrén ja Lehtonen näyttävät kokeneen joutuneensa vaikeaan tilanteeseen. Matti J. Castrén käyttää vasemmistokritiikin ajasta ilmaisuja "vainoaika"³⁷, "takaa-ajo"³⁸ tai "myrsky"³⁹. Yhdessä sosiaalidemokraattien Huttusen ja kommunisti Laineen kanssa Peruskoulun historia -oppikirjasarjan kirjoittanut kokoomuslainen Kai R. Lehtonen puolestaan kertoo suhtautuneensa oppikirjantekoon

---

Niilo (koonnut): Pirkkalan opetuskokeilu: opetusmoniste, eduskuntakysely, arvostelut, sanomalehtikirjoitukset. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden kirjasto, 1976.

³³ Aho, 163–164.

³⁴ Holmén, 82–83.

³⁵ Ks. Arola, 20–21; Aho 165; Honkala, Niilo (koonnut): Pirkkalan opetuskokeilu: opetusmoniste, eduskuntakysely, arvostelut, sanomalehtikirjoitukset. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden kirjasto, 1976.

³⁶ Holmén, 194–195.

³⁷ Castrén 1986.

³⁸ Lainauksena Castrénilta 9.2.1973 SNS:n raportista käydyssä keskustelussa. Kulju, Vilho. Myytti "Lännen etuvartijasta" ärsytti SNS:n työryhmää. Kleio 1/1973.

³⁹ Castrén 1986 sekä myös Ahon kirjan nimi.

"sotamies Shvejkin tavoin"⁴⁰. Lehtosen kirjoittama kirjasarja sai osakseen runsaasti vasemmistolaista kritiikkiä esimerkiksi SNS:n oppikirjakomitean raportissa vuonna 1973. Kritiikin takia hän kertoo suhtautuneensa Peruskoulun historia -sarjan kolmannen osan kirjoittamiseen seuraavasti: *"Päätin ottaa toivomukset huomioon kohtuullisessa määrin ja muuttamatta silti omaa poliittista kantaani. Eiväthän nuo idänsuhteita vaalivat teollisuusneuvoksetkaan näyttäneet saavan sielulleen vahinkoa... -- Päätin käsitellä näitä asioita [mm. Karl Marx, sosialismin synty, Venäjän vallankumous ja Neuvostoliiton synty] entistä laajemmin, vaikka ihmettelinkin, missä määrin peruskoululaiset jaksaisivat niistä kiinnostua. Päätin myös käyttää niiden yhteydessä tietynlaista ilmaisutapaa, kun kerran itse valtion oppikirjaneuvottelukunnan puheenjohtaja näytti sellaista toivovan. -- Minusta se oli konstailua, mutta tuumin, että jos sellaista välttämättä haluttiin, niin mikäpä siinä."*⁴¹ Kirjan ilmestyttyä kritiikkiä sateli kuitenkin jälleen, tällä kertaa ei vasemmalta vaan oikealta. Oikeistolaiset kriitikot syyttivät Lehtosen kirjoja mm. kommunistisiksi sekä Lehtosta epäisänmaalliseksi historian pahoinpitelijäksi.⁴² Lehtonen näkee kritiikissä siis eräänlaisen kehämäisen kehityksen, jossa kritiikki kohdistui ensin kirjojen taantumuksellisuuteen ja myöhemmin uusien versioiden kommunistisuuteen.⁴³ Lehtonen kirjoitti kommenttinsa 1990-luvulla Neuvostoliiton hajottua ja näyttää kokeneen tarvetta voimakkaasti selittää oppikirjansa suomettumista.

Vaikka oikeiston vastakritiikki nousikin 1970-luvun lopulla, ehti oppikirjojen kuva Neuvostoliitosta siis muuttua vasemmiston paineen myötä 1970-luvun kirjoissa voimakkaan positiiviseksi.⁴⁴ Kirjojen suomettuneisuudesta käytiin keskustelua jo 1980-luvulla, kun professori Larry J. Shaw kiinnitti *Studien zur internationale Schulbuchforschung* -lehdessä vuonna 1980 sekä *Kanava*-lehdessä vuonna 1981 huomiota suomalaisten oppikirjojen positiiviseen Neuvostoliitto-kuvaan. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksella vierailevana opettajana toiminut Shaw analysoi kvantitatiivisesti oppikirjojen kullekin suurvallalle omistamia sivuja sekä kvalitatiivisesti tekstin ja kuvien asennetta niiden kertoessa Yhdysvalloista ja Neuvostoliitosta. Analyysinsä tuloksena Shaw näki suomalaisten oppikirjojen suosivan

---

⁴⁰ Lehtonen, 170–171.

⁴¹ Sama, 170–171.

⁴² Lehtonen, 191. Aho, 242.

⁴³ Lehtonen, 197–198.

⁴⁴ Holmén, 195.

Neuvostoliittoa ja vihjasi tämän olevan merkki suometumisesta.⁴⁵

Oppikirjantekijöinä 1970-luvulla toimineet Sirkka Ahonen ja Matti J. Castrén vastasivat kritiikkiin todeten väitteiden oppikirjojen Neuvostoliitto-sympatioista olevan tarkoitushakuisia. Ahonen ja Castrén katsoivat, että vuosisata Venäjän alaisuudessa sekä rajanaapuruus Neuvostoliiton kanssa edellyttivät, että Venäjän ja Neuvostoliiton historiaa käsiteltiin oppikirjoissa laajasti. Heidän mukaansa Shaw'n vaatimukset mekaanisesta tasapuolisesta jaosta olivat absurdeja ja osoittivat, kuinka vähän suurvaltaa edustava ei-historioitsija vaivaa itseään pienen maan erityisongelmilla.⁴⁶ Shaw kritisoi myös sitä, että Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeinen kehitys esitettiin oppikirjoissa myönteisesti ja Yhdysvaltain kehitys kriittisesti. Ahonen ja Castrén vastasivat erojen johtuvan siitä, että oppikirjojen materiaalina käytettiin kummankin yhteiskunnan itse itsestään antamaa kuvaa ja näin ollen erot oppikirjojen sisällössä johtuivat pikemmin neuvostomedian positiivisesta ja rohkaisevasta kuvauksesta vastineena Yhdysvaltojen tiedotusvälineiden kriittiselle journalismille. "Tuskin Shaw hyväksyisi Suomen oppikirjoissa Varsovan liiton maissa tuotettuja tietoja Yhdysvalloista"⁴⁷, Ahonen ja Castrén kirjoittavat Kanavassa. Shaw puolestaan vastasi näyttävän kuitenkin siltä, ettei muissa länsimaissa olisi lainkaan niin vaikeaa saada oppikirjojen Neuvostoliiton nykyhistorian käsittelyä tasapuoliseksi.⁴⁸ Huolimatta Shaw'n tutkimuksen heikkouksista⁴⁹, keskustelu kuitenkin osoittaa aiheen olleen pinnalla jo 1980-luvulla.

Ahosen ja Castrénin kommentit kuvastavat aiheen sidoksia ulkopoliittiseen ilmastoon ja suomettumiseen myös 1980-luvun alussa. Oppikirjantekijät kokivat molemmilta puolilta tulevan kritiikin todistavan oppikirjojen pikemminkin jonkinlaisesta

⁴⁵ Shaw, Larry J.: USA ja Neuvostoliitto suomalaisissa oppikirjoissa. Kanava 3/1981 (Shaw 1981); Ks. myös Shaw L.J.: A Finnish View of American and Soviet History: A Textbook Analysis. Teoksessa Deutschland und Norden in Schulbuch und Unterricht, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung. Georg-Eckert-Institut, Braunschweig 1980 (Shaw 1980).

⁴⁶ Ahonen, Sirkka & Castrén Matti J. Pedagogista tykkivenepolitiikkaa. Kanava 4/1981, 241; Ks. myös. Castrén Matti J. & Ahonen Sirkka. A study in bias: short remarks to Larry Shaw's article on Finnish history textbooks. Teoksessa Internationale Schulbuchforschung. Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts, 3/1981, 239–243.

⁴⁷ Ahonen & Castrén, 242.

⁴⁸ Shaw 1981.

⁴⁹ Myös silloinen kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho sekä oppikirjantekijä Kai R. Lehtonen kritisoivat Shaw'n tutkimusta todeten sen tieteelliset heikkoudet: tutkimukseen oli muunmuassa otettu mukaan ainoastaan ajanjakso vuodesta 1800 eteenpäin jättäen näin pois kuvauksen Yhdysvaltojen itsenäistymisestä ja ihmisoikeusjulistuksesta. Aho, 238–239; Lehtonen, 196–197; Ks. myös Ahonen 2001, 407–408.

puolueettomuudesta kuin suometumisesta. Tämä näkyy sekä Shaw'n ja Ahosen ja Castrénin välillä käydyssä keskustelussa että Castrénin että Lehtosen kirjoituksissa.⁵⁰ 1980-luvun alun debatissa Shaw syytti oppikirjantekijöitä Neuvostoliitto-sympatioista, johon tekijät vastasivat Shaw'n katsovan maailmaa länsimaisesta näkökulmasta. Ahonen ja Castrén kirjoittavat neutraalien tai puolueettomien maiden opettavan historiankirjoissaan vastakkainasetteluista vapauttavaa liittoutumatonta historiaa. Heidän mukaansa neutraaleille maille olisi tärkeää pitää itsenäinen, liittoutumaton linjansa sekä Neuvostoliitosta että Yhdysvalloista tulevasta kritiikistä huolimatta.⁵¹ Kouluhallituksen pääjohtajana 1970-luvulla toiminut Aho puolestaan totesi vuonna 1996 muistelmissaan oppikirjojen Neuvostoliitto-kuvasta seuraavaa: ”[Suomalais-neuvostoliittolaisen] yhteistyön ansiosta pystyimme välittämään opettajille, oppilaille ja heidän vanhemmilleen naapuristamme kuvan, joka vastasi tuolloista virallista totuutta. Ei kai koululaitokselta enempää voinut vaatiakaan.”⁵²

Lehtonen kuvaa historian oppikirjoihin ja opetukseen kohdistuvan valinnan, painotuksen, näkökulman, lähdemateriaalin, yleisen kiinnostavuuden ja ajassa liikkuvien muoti-ilmiöiden ongelmia.⁵³ Näyttää siltä, että ajan muoti-ilmiöt kärjistyivät kovaksi ristituleksi oppikirjojen tiimoilta 1970-luvulla. Toisin sanoen Holménin tulkinta oppikirjojen suomettuneisuudesta on oikea, mutta syyt sen taustalla lienevät monisyisemmät kuin ainoastaan Neuvostoliiton paine. Erityisen kiinnostavaa olisi perehtyä siihen, johtuiko oppikirjojen Neuvostoliitto-kuvan muutos ulkopoliittisesta vain sisäpoliittisesta paineesta, oppikirjantekijöiden, poliitikkojen vai kouluhallituksen suometumisesta vai todellisesta Neuvostoliiton ihailusta. Lehtosen, Castrénin ja Ahon kuvauksissa sisäpolitiikan merkitys, radikalisoituneen vasemmiston ja erityisesti nuorison luomat paineet korostuvat. Se sopisi myös Pernaan tutkimustuloksiin siitä, että muutokseen vaikutti äänekäs kommunistinen vähemmistö valtiovallan tukemana.⁵⁴ Olisi kuitenkin kiinnostavaa selvittää, kuinka suuri osa oppikirjantekijöistä toimi "Shvejkin tavoin" ja kirjoitti poliittisen paineen ajamana omaa vakaumustaan vastaan, ja kuinka suuri osa tekijöistä ei kokenut positiivisen Neuvostoliiton kuvauksen sotivan näkemystään vastaan. Joka tapauksessa kiinnostava ajanjakso kaipaa lisää tutkimusta.

⁵⁰ Castrén 1986; Lehtonen, 197–198.

⁵¹ Ahonen & Castrén, 243.

⁵² Aho, 242.

⁵³ Lehtonen, 200.

⁵⁴ Perna, 186–189.

Kokonaisuutena 1960- ja 1970-luvun poliittisen keskustelun vaikutus historianopetukseen oli suuri. Kansallinen suuri kertomus haipui taka-alalle. Arolan mukaan muuttuvasta suomalaisesta yhteiskunnasta ja hyvinvointivaltion rakentamisesta tuli historian opetuksen uusi suuri kertomus.⁵⁵ Castrénin mukaan kritiikki johti muun muassa kansainvälisen, erityisesti Euroopan ulkopuolisen maailman sekä sosiaalhistorian osuuden vakiintumiseen historianopetuksessa.⁵⁶ Sirkka Ahosen mukaan koulu oli yhteiskunnan ylläpitämänä ja valtion ohjailemana instituutiona väistämättä osa konsensus-Suomea. Kouluhallitus edellytti tarkastustoimissaan oppikirjoilta Suomen virallisen ulkopoliitiikan mukaisia sisältöjä ja ohjasi kirjeillään kouluja muistamaan YYA-sopimusta sen merkkivuosina. Näin sodanjälkeiset kaksi sukupolvea ohjattiin orientoitumaan Suomen asemaan YYA-hengessä.⁵⁷

3.3 Laineet laantuvat 1980-luvulla ja kokka kääntyy länteen 1990-luvulla

”Historia oli taisteleva oppiaine. Emme vain opettaneet historiaa, teimme myös historiaa. Vaikka opettajan ja hänen käsityksensä kimppuun käytiinkin niin olipa sitä elämää ja harrastusta historiantunnilla. Nykyisen säyseän ilmapiirin vallitessa näitä menneitä aikoja joskus suorastaan kaipailee”, kirjoitti M. J. Castrén Kleiossa vuonna 1986 muistellessaan 1970-luvun kuohuja.⁵⁸ Myrsky historian opetuksen ympärillä näyttää laantuneen jo 1970-luvun lopulle tultaessa, ja 1980-luku koitti rauhallisena. Holménin mukaan oppikirjojat säilyivät saman tyyppisinä kuin 1970-luvulla. Vaikka neuvostomyönteisimmät kirjat katosivat käytöstä, Neuvostoliitosta samoin kuin myös Yhdysvalloista puhuttiin suomalaisissa oppikirjoissa varovasti. Oppikirjoja kirjoitettiin Suomessa siis edelleen YYA:n hengessä ja ulkopoliitiikan yhtenäisyyttä korostaen. Tasapainoilu suomettumisväitteiden ja Neuvostoliiton-suhteiden välimaastossa johti mitäänsanomattomaan ilmaisuun: oppikirjoissa ei otettu kantaa niin Neuvostoliiton kuin Yhdysvaltojenkaan toimiin.⁵⁹

1980-luvun lopun nopea muutos Itä-Euroopassa ja Neuvostoliiton hajoaminen asettivat historianopetukselle uusia haasteita. Castrén kirjoitti vuonna 1992, että historiaa on

---

⁵⁵ Arola, 20–21.

⁵⁶ Castrén 1992, 42–43; Castrén 1986.

⁵⁷ Ahonen 2001, 408.

⁵⁸ Castrén 1986, 19. Myös Aho ja Lehtonen kirjoittavat ilmapiirin muuttuneen 1980-luvulle tultaessa.

⁵⁹ Holmén, 236–237, 282–283, 321–323.

opetettava kulloisenkin nykytilanteen perspektiivistä ja karsittava tai ainakin supistettava sitä ainesta, joka näyttää menettävän merkityksensä. Täten historia on tiiviissä yhteydessä maailmassa tapahtuvan poliittisen, yhteiskunnallisen ja aatteellisen kehityksen kanssa. Nopeasti muuttuvassa ympäristössä tehtävä ”oppilaiden orientoinnista oman aikansa ilmiöiden ja kysymysten tajuamiseen”⁶⁰ muodostui erittäin haastavaksi. Tunnelma muuttui oppikirjoissakin. Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen velvoitusten kadottua ulkopoliittisesta ilmastosta oppikirjoissa kerrottiin Suomen riippuvuussuhteesta Neuvostoliittoon kylmän sodan aikana sekä käsiteltiin suomettumista. Neuvostoliiton jälkeisen Venäjän tilanne sekä huoli sen epävakaudesta näkyi oppikirjoissa. Verrattuna vuosien 1944-1945 toteutettuun muutokseen oppikirjojen Neuvostoliitto-kuvassa oli 1990-luvun alun muutos hidas. Tämä johtui Holménin mukaan ennen kaikkea siitä, että muutos toisen maailmansodan jälkeen toteutettiin valtiollisesti ohjattuna, kun taas 1990-luvun alussa tavanomaistenkin oppikirjatarkastusten jo loputtua muutokset syntyivät ainoastaan markkinavoimien vetämänä.⁶¹

Neuvostoliiton hajoamisen ja kylmän sodan päättymisen lisäksi historianopetukseen vaikuttivat 1990-luvulla Suomen liittyminen Euroopan Unioniin vuonna 1994, suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen ja kansainvälistyminen laajemminkin sekä tietotekniikan vaikutukset tiedonvälitykseen. Keskeiseksi tavoitteeksi muodostui selvittää Suomen asema yhdentyvän Euroopan osana.⁶² Suomen hiominen eurokuntoon tarkoitti myös tietoyhteiskunta-ajattelun korostumista historian ja yhteiskuntaopin opetuksessa. 1990-luvun muutokset tekivät Arolan mukaan yhteiskunnallisen ja kulttuurisen identiteetin sekä kansalaisuuden käsitteet problemaattisiksi vuosituhannen vaihteeseen tultaessa.⁶³ Suomen suunnatessa kohti Länsi-Eurooppaa huomion keskipiste kääntyi oppikirjoissakin itään suuntaamisesta kohti länttä.

---

⁶⁰ Castrén 1992, 46.

⁶¹ Holmén 282–283, 323–325.

⁶² Castrén, 46.

⁶³ Arola, 26–32.

3.4 Identiteetin rakentaminen opetussuunnitelmissa

Opetussuunnitelmissa ilmenevät valtion asettamat kasvatukselliset ja poliittiset tavoitteet. Oppikirjatarjontaan eli vuoteen 1992 asti ne myös ohjasivat oppikirjojen sisältöä pitkälti. Seuraavassa tarkastelen, mitä opetussuunnitelmissa sanottiin 1970- ja 1990-luvulla Venäjään sekä kansalliseen identiteettiin liittyen.

3.4.1 Opetussuunnitelman perusteet 1970-luvulla

Kansakoulut ja oppikoulut yhdistettiin 1970-luvulla yhtenäiskoulujärjestelmäksi. Vuonna 1968 syntyi peruskoululaki, jota alettiin toteuttaa asteittain vuodesta 1972.⁶⁴ Uudessa peruskoulussa opetusta toteutettiin vuoden 1971 opetussuunnitelman perusteita noudattaen. Niiden mukaan historian opetuksen tavoitteet kuuluvat:

"Historian opetuksen tavoitteena on

- perehdyttää oppilaat ihmiskunnan tähänastisen historian tärkeimpiin ilmiöihin; oppilaiden tulisi nähdä nykyaika eräänä vaiheena jatkuvassa muutostapahtumassa ja oman maan historia osana suurempaa kokonaisuutta, koko ihmiskunnan historiaa,
- tutustuttaa oppilaat erityisesti yhteiskunnalliseen kehitykseen, valtioiden muodostumiseen ja elinkeinoelämän kehittymiseen, kulttuurin muotoihin ja niiden kehittymiseen; tällöin tulisi kiinnittää huomiota paitsi kulttuurin kärki-ilmiöihin, myös ihmisten suuren enemmistön elin- ja ajatustapojen luonteenomaisiin piirteisiin eri kulttuureissa,
- antaa oppilaille aineksia monipuolisen ihmiskuvan muodostamiseen,
- saattaa oppilaat ymmärtämään ja käyttämään niitä peruskäsitteitä, joita tarvitaan yhteiskunnallisia ilmiöitä, valtiollisia tapahtumia ja kulttuuria koskevassa ajattelussa."⁶⁵

Aiempiin, kansakoulun ja keskikoulun historian opetuksen tavoitteisiin verrattuna peruskoulun historian opetuksen tavoitteet olivat tiedollisia, eivät asenteellisia. Esimerkiksi isänmaanrakkaus oli kadonnut tavoitteista,⁶⁶ ja tilalle oli tullut oman maan historian näkeminen osana koko ihmiskunnan historiaa.

---

⁶⁴ Arola, 23–26.

⁶⁵ Komiteamietintö 1970: A 4. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet. Helsinki 1971 (OPS 1971), 35.

⁶⁶ Arola, 23–25.

Peruskoulun opetusta ohjasi tarkemmin peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö vuodelta 1970. Sen mukaan syntyi ensi kertaa Suomen historiassa yhtenäinen, kaikille kansalaisille tarkoitettu historian ja yhteiskuntaopin opetus.⁶⁷ Niin sanottu POPS -70 jakaantui oppaisiin, joissa kerrottiin tarkemmin opetuksen tavoitteista ja annettiin konkreettisia ohjeita opettajille.⁶⁸ Kokonaisuudessaan mietinnön monissa kohdissa korostuu ajan ulkopoliittika: Suomen ja Venäjän tai Neuvostoliiton suhteita käsittelyn yhteydessä suositeltu "realismi", "oikeudenmukaisuus" ja "Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin" korostaminen sekä "poliittisesti rasittuneiden aiheiden varovainen käsittely" kuuluivat kaikki ajan poliittiseen retoriikkaan.⁶⁹ Oppaan ohjeet näkyvät selkeästi myös oppikirjojen painotuksissa, joten olen esitellyt niitä tarkemmien analyysin ohessa.

3.4.2 Opetussuunnitelman perusteet 1990-luvulla

Peruskoulun opetussuunnitelmaa tarkistettiin vuonna 1985. Järjestelmä muuttui niin, että valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet ohjasivat paikallisesti laadittavia opetussuunnitelmia. Seuraavan kerran opetussuunnitelman perusteita muutettiin vuonna 1994, jolloin ne väljenivät viitteellisiksi: kouluille annettiin entistä enemmän päätösvaltaa ja oppilaat saivat valinnaisuutta. Tavoitteiksi tulivat oppimis- ja tiedonkäsitys materiaalisen tiedon sijaan.⁷⁰ Aikakautena 1970-luvulta 1990-luvulle kuljettiin siis siirtymä asenteellisista tavoitteista tiedollisiin tavoitteisiin ja lopulta taidollisiin tavoitteisiin, historian luonteen ymmärtämiseen. Valtiollinen kontrolli väheni myös monella tapaa: oppikirjatarkastukset lopetettiin vuonna 1992, eikä opetussuunnitelmakaan enää ollut kuin viitteellinen ohjenuora tultaessa 1990-luvulle.

Vuoden 1994 peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa annettiin historialle ja yhteiskuntaopille yhteiset tavoitteet:

"Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteena on, että oppilas -saa sellaisia tietoja, kokemuksia ja elämyksiä, joiden avulla hänellä on mahdollisuus tutustua juuriinsa, selkeyttää minäkuvaansa ja siten vahvistaa terveellä tavalla

---

⁶⁷ Arola, 23–25.

⁶⁸ Ks. esim. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö POPS-70, Opas 4. Historia, yhteiskuntaoppi ja taloustieto. Kouluhallitus, Kunnallispaino, Helsinki 1970. (POPS-70), 1.

⁶⁹ Käsitteistö POPS-70-mietinnöstä.

⁷⁰ Arola, 23–26.

itsetuntoaan sekä rakentaa maailmankuvaa,

-perehtyy kotimaan ja kotiseudun historiaan ja kulttuuriperinteeseen, jotta hänen kansallinen identiteettinsä vahvistuisi,

-perehtyy maailman, kuitenkin erityisesti Suomen naapurialueiden ja muun Euroopan historian merkittäviksi muodostuneisiin tapahtumiin ja aikakausiin,

-osaa sellaisia tietoja ja taitoja, joita hän tarvitsee toimiessaan ja asioidessaan yhteiskunnassa,

-osaa hankkia ja käyttää historiallista ja yhteiskunnallista tietoa sekä käsitellä historiallisia ja ajankohtaisia ongelmia."⁷¹

Opetussuunnitelman perusteissa nostetaan siis sekä kansallisen identiteetin että Suomen naapurialueiden historia erityisesti esille. Tarkoitetaanko naapurialueilla erityisesti Venäjää vai tasapuolisesti kaikkia Suomen rajanaapureita ei käy ilmi. Lisäksi opiskelun tavoitteiksi mainitaan yhteiskuntaeettisten arvojen kuten oman kansan ja kotiseudun arvostuksen ja kansainvälisen yhteisymmärryksen ja rauhantahdon omaksuminen sekä kulttuurien erilaisuuden ymmärtäminen.⁷² Yksityiskohtaisia opetuksen teemoja opetussuunnitelman perusteet eivät käsittele, sillä niiden asettaminen jätettiin kouluille.

Opetussuunnitelman perusteissa näkyy monessa kohti 1990-luvun alussa nopeasti muuttunut poliittinen ympäristö. Opetussuunnitelman perusteissa kirjoitetaan kansainvälistymisen ja väestön liikkumisen aiheuttamasta tarpeesta tarkistaa "omia näkemyksiämme" sekä "uusista suomalaisista" maahanmuuttajiin viittaen. Identiteetin rakentamisen osalta opetussuunnitelman perusteet huomauttaa kansallisen kulttuuriperinteen vaalimisen ja kansainvälisyyteen liittyvän monikulttuurisuuden merkitsevän uudenlaista identiteetin selkiyttämistä.⁷³ Opetussuunnitelman perusteet näkee kulttuurista omaleimaisuutta ja taitoa toimia oman kulttuurin tulkkina arvostettavan kansainvälistyvässä maailmassa. "Suomalainen kulttuuri ja siihen kuuluva yhteys muiden Pohjoismaiden kanssa" nimetään kulttuuri-identiteetin perustaksi valtaosalla suomalaisista nuorista. Kielen merkitystä identiteetille korostetaan ja vähemmistöistä suomenruotsalaiset, saamelaiset sekä romanit mainitaan. Maahanmuuttajien osalta mainitaan, että heillä on "oikeus kasvaa sekä oman

⁷¹ Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus, Helsinki 1994 (OPS 1994), 95.

⁷² OPS 1994, 96.

⁷³ Sama, 8–9.

kulttuuriyhteisönsä että suomalaisen yhteiskunnan aktiiviseksi jäseniksi".⁷⁴ Kulttuuri-identiteetti nähdään siis tärkeänä opetuksessa ja suomalaisuus määritellään yhteydessä Pohjoismaihin. Sekä Venäjää että Suomen venäläistä vähemmistöä ei mainita erikseen.

Historian opetussuunnitelmissa heijastuu siis kaksi Venäjä-kuvaan ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen liittyvää kehitystä. Ensinnäkin, 1970-luvun opetussuunnitelmissa ja erityisesti POPS-70-mietinnössä⁷⁵ kiinnitetään huomattavasti enemmän huomiota Neuvostoliiton kuvaukseen ja sen sävyihin kuin 1990-luvun opetussuunnitelman perusteissa. Merkittävä ero näiden vuosikymmenten välillä on toki valtiollisen kontrollin väheneminen ja opetussuunnitelmien muuttuminen yhä viitteellisemmiksi, jolloin yksityiskohtaiset ohjeet vähenivät. Toisaalta kehitys heijastelee sekä Venäjän suurvaltapoliittisen aseman muutosta että Suomen suuntaamista Euroopan Unioniin. Suurvaltana ja kansainvälispoliittisena toimijana 1990-luvun Venäjä oli huomattavasti 1970-luvun Neuvostoliittoa heikompi, eikä Suomen suunnatessa länteen Venäjän kuvauksella näytä olleen enää yhtä vahvaa poliittista merkitystä kuin 1970-luvulla.

Kansallisen identiteetin rakentamisen kannalta opetussuunnitelmien perusteet näyttäytyvät kahden rinnakkaisen kehityksen kautta. 1970-luvun opetussuunnitelman perusteista oli poistettu isänmaanrakkaus opetuksen tavoitteena ja asetettu tilalle nähdä "oman maan historian osana koko ihmiskunnan historiaa". Erityisesti POPS-70-mietinnössä korostettiin kriittistä suhtautumista "ylenpalttiseen kansallistunteeseen".⁷⁶ 1990-luvulla ei nähty enää tarvetta sanoutua irti nationalismista näin voimakkaasti: kansallisen identiteetin vahvistuminen oli jälleen tavoitteissa. Toisaalta 1990-luvun opetussuunnitelman perusteissa otettiin kuitenkin huomioon uudet suomalaiset sekä kansainvälistymisen asettamat ehdot identiteetin rakentamisessa.

Seuraavaksi lähden selvittämään, miten nämä muutokset näkyvät oppikirjojen Venäjä-kuvassa ja mitä siitä seurasi kansallisen identiteetin rakentamiselle.

---

⁷⁴ Sama, 13–14.

⁷⁵ Ks. esim. luku 5.2.1.

⁷⁶ POPS-70, 24–29, 50–51.

4 Venäjä-kuva

4.1 Tsaarien Venäjä rauhassa

4.1.1 Taantumuksellinen tsaarien valtakunta

Venäjä ja Neuvostoliitto näyttäytyvät kautta 1970- ja 1990-luvun oppikirjojen suurvaltana, alueeltaan, kansaltaan ja vaikutusvallaltaan laajana jättiläisenä. Nämä piirteet toistuvat kirjojen kuvauksessa Venäjän yhtenäistymisestä lähtien.¹ Valtaisan suurvallan kuva kuitenkin vaihtelee kirjoissa ajan poliittista ilmapiiriä mukaillen. Tsaarinvallan Venäjän kuva pysyy suhteellisen samantyyppisenä sekä 1970- että 1990-luvun kirjoissa: maa näyttäytyy pääosin laajana, taantumuksellisenä ja takapajuisena.

1970-luvulla tsaarinvallan Venäjä kuvastuu imperialistisena eurooppalaisena suurvaltana. Vuoden 1970 Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä tsaarien Venäjää verrataan muihin Euroopan suurvaltoihin useassa kohtaa. Venäläistä itsevaltiutta verrataan Ranskan itsevaltiuteen 1600- ja 1700-luvuilla. Venäjän leviäminen Itä-Aasiassa kuvataan imperialismiksi ja taloudellisen hyödyn tavoittelun ja kansallisylpeyden aiheuttamaksi siirtomaariistoksi siinä missä muidenkin Euroopan maiden imperialismi.²

Tämä itsevaltioiden hallitseman, imperialistisen Venäjän kuva hahmottuu 1970-luvun oppikirjoissa erityisesti Venäjän vuoden 1917 vallankumousten kuvauksesta, joiden yhteydessä tsaarivallasta piirtyy taantumuksellinen kuva. Historia ja me 7 kirjoittaa "tsaarinvallan mädänneisyydestä" ja heikkoudesta.³ Peruskoulun historia 3 kuvaa Venäjän olleen eräs taantumuksellisimmista Euroopassa ja kykynemättömänä välttämättömiin uudistuksiin.⁴ Myös Historian maailma 7 kuvaa itsevaltaisten tsaarien haluttomuutta uudistaa maata. *"Venäjän keisarit hallitsivat vielä 1800-luvulla*

---

¹ Esimerkiksi Peruskoulun historia kuvaa Venäjän yhtenäistymistä jättiläisen syntynä, ja Historian maailma 6 kertoo slaavien muodostaman kansanmeren ensin yhtenäistyneen ja alkaneen sitten laajeta. Lehtonen Kai R. & Huttunen Veikko. Peruskoulun historia 2. WSOY, Porvoo 1972 (Lehtonen & Huttunen (PerH2)), 65; Louhisola Oiva, Pajunen Matti & Niemi Veikko. Historian maailma 6. Kymmenes painos. Otava, Keuruu 1979 (Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6)), 99.

² POPS-70, 20, 40-41.

³ Castrén Matti J. & Riikonen Reino. Historia ja me 7. Historian oppikirja peruskoulun 7. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1976. (Castrén & Riikonen (Hjame7)) 183,187.

⁴ Lehtonen Kai R. & Huttunen Veikko. Peruskoulun historia 3. WSOY, Porvoo 1975. (Lehtonen & Huttunen (PerH3)), 132, 154.

*itsevaltiaina. He eivät halunneet luopua vallastaan eivätkä suostua yhteiskunnallisiin uudistuksiin, vaikka niitä haluavien määrä jatkuvasti lisääntyi. Keisarit pyrkivät eristämään Venäjän länsimaista, jotta uudistuspyrkimykset eivät pääsisi leviämään."*⁵

Tsaarien itsevaltiuden korostuessa kehitystä leimaavat yksittäisten tsaarien hahmot. 1970-luvun oppikirjoissa esiin nousevat Venäjän yhdistänyt Iivana Julma, sitä länsimaalaistanut Pietari Suuri, nuorempana länsisuuntautunut mutta vanhemmiten taantumuksellinen Aleksanteri I, kurin ja järjestyksen Nikolai I, uudistusmielinen Aleksanteri II sekä Suomea ja Venäjän kansaa sortanut heikko Nikolai II. Näiden tsaarien kuvauksen varjoon jäävät esimerkiksi Katariina II ja Aleksanteri III. Taantumukselliset ja venäläismieliset kuvataan negatiivisessa valossa, länsimaalaisuus ja uudistusmielisyys ihaillen.⁶ Tsaarien kuvaus on samantyyppistä myös 1990-luvun kirjoissa, joissa tosin "viehätysvoimallaan valloittanut"⁷ Katariina II nousee aiempaa enemmän esiin.⁸ Asetelma, jossa länsimaistuminen on positiivista uudistusmielisyyttä ja venäläistyminen negatiivista taantumusta, näkyy sekä 1970- että 1990-luvun oppikirjoissa. Tämä voimistaa Venäjän ja venäläisyyden kuvaa perusolemukseltaan taantumuksellisenä ja negatiivisena toisena.

Kuten 1970-luvun kirjoissa, myös 1990-luvun oppikirjoissa tsaarien Venäjä näyttäytyy laajana ja luonnonvaroiltaan rikkaana, mutta itsevaltioiden hallitsemana ja kurjana. Monipuolisesti aikalaisdokumenteja käyttävä Aikamatka maailman historiaan -kirja lainaa Nestorin kronikkaa kuvatessaan keskiaikaisen Venäjän oloja: *"Maamme on suuri ja rikas, mutta järjestystä siinä ei ole."*⁹ Tämä kuvaus tiivistää tsaarien Venäjän historiasta 1990-luvun oppikirjoissa heijastuvan kuvan. Niissä Venäjä oli alunperin hajanainen, mongolien Euroopasta erottama aasialainen maa.¹⁰ Iivana III yhdisti valtakunnan, joka siitä lähtien esiintyi Itä-Rooman perillisenä. Pietari Suuri

⁵ Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo, Niemi Veikko, Näsänen Maija-Liisa & Tiainen Sakari. *Historian maailma 7B*. Otava, Keuruu 1977. (Kaakinen et al. (Hma7B)), 119, 121.

⁶ Ks. Louhisola, Pajunen & Niemi 1979 (Hma6), 98-103; Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo, Niemi Veikko, Näsänen Maija-Liisa & Tiainen Sakari. *Historian maailma 7A*. Otava, Keuruu 1977. (Kaakinen et al. (Hma7A)), 82-86. Castrén Matti J. & Riikonen Reino. *Historia ja me 6*. *Historian oppikirja peruskoulun 6. luokalle*. Toinen painos. Weilin+Göös, Helsinki 1978. (Castrén & Riikonen (Hjame6)), 103-105; Castrén & Riikonen (Hjame7), 12-13, 20, 153; Lehtonen & Huttunen (PerH2)), 67, 69; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 40, 44, 127.

⁷ Kauniskangas Kaisa, Lappalainen Osmo & Tiainen Sakari: *Horisontti. Historia kivikaudesta 1800-luvulle. Uudistetun laitoksen 1. painos*. Otava, Keuruu 1999. (Kauniskangas et al. (H1)), 279-280.

⁸ Ks. Esim. Hanste et al. (Amh), 219; Kauniskangas et al. (H1), 277-280; Lappalainen et al. (H2), 27.

⁹ Hanste Tuulikki, Hellström Matti, Jutila Ulla-Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo, Rokka Pekka: *Aikamatka maailman historiaan*. WSOY, Porvoo 1998 (Hanste et al. (Amh)), 217.

¹⁰ Hanste et al. (Amh), 218.

eurooppalaisti maata ja nosti Venäjän suurvallaksi.¹¹

1970-luvun oppikirjojen kuvauksissa tsaarien Venäjästä esiin nousevat tyytymätön kansa, jota sodat, sorto ja maaorjuus rasittavat.¹² Myös 1990-luvun kirjoissa 1800-luvun Venäjä kuvataan itsevaltiaan hallitsemana, kehittymättömänä jättiläisenä, jonka kansa on tyytymätöntä ja elää kurjuudessa. Horisontti kuvaa Venäjää jättiläisvaltakuntana, taloudellisesti kehittymättömänä takapajulana ja vaikeasti hallittavana suurvaltana.¹³ Sama kuva heijastuu myös Kohti nykyaikaa ja Kronikka -kirjasarjoista. Kronikka kuvailee monipuolisesti Venäjän olleen sotilaallisesta mahtava, mutta taloudellisilta ja yhteiskunnallisilta oloiltaan sekava.¹⁴ Kohti nykyaikaa kuvaa Venäjää varsinkin vallankumouksen yhteydessä, joten maan heikkous ja talonpoikien tyytymättömyys korostuvat.¹⁵ Kirja kuvaa otsikon "Kahden kerroksen väkeä" alla Venäjän elintasoroja seuraavasti: *"Tavallinen kansa eli keisarien Venäjällä äärimmäisessä köyhyydessä ja vailla koulutusmahdollisuuksia. Samaan aikaan aatelisto vietti joutilasta elämää -- räikeimmin tämä ero näkyi Pietarissa. Sen pienissä kellariasunnoissa asui köyhiä tehdastyöläisiä, jotka saivat katsella katsella vierestä, kuinka loisteliaat valjakot hakivat aatelisia keisarin tanssiaisiin."*¹⁶ Myös Suutarinen on todennut, että oppikirjojen Venäjää koskeva teksti on kurjuutta ja väkivaltaa korostavaa. Kuten Suutarinen asian ilmaisee, oppikirjojen kuva 1800-luvun Venäjästä "ei ole kovin häävi".¹⁷

Kokonaisuutena 1970-luvun ja 1990-luvun oppikirjoista heijastuu samantyyppinen kuva alueeltaan ja kansaltaan laajasta suurvallasta, joka kuitenkin on itsevaltiuden kurimuksessa epätasa-arvoinen ja kehittymätön. Taantumuksen verrokkit ovat kuitenkin erilaiset. 1970-luvun oppikirjoissa tsaarinvallan mädännäisyys peilautuu voimakkaimmillaan vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen kautta, jossa bolševikit ja

¹¹ Hanste et al. (Amh), 219; Kauniskangas et al. (H1), 277-280.

¹² Lehtonen & Huttunen (PerH3), 126, 132; Kaakinen et al. (Hma7B), 119, 121-122; Castrén & Riikonen (Hjame7), 144.

¹³ Lappalainen Osmo, Tiainen Sakari, Waronen Eero & Zetterberg Seppo: Horisontti. Historia Napoleonista nykypäivään. 1.-7.painos. (Ensimmäinen painos 1993.) Otava, Keuruu 2001. (Lappalainen et al. (H2)), 163-167.

¹⁴ Lähteenmäki Maria & Troberg Martti: Kronikka 7. 1.-2. painos. Edita, Helsinki 1999. (Lähteenmäki & Troberg (Kr7)), 172, 168-190.

¹⁵ Metsäkallas Pirkko, Peltonen Matti, Putus-Hilasvuori Titta, Rantala Jukka, Ukkonen Jari. Kohti nykyaikaa. 1.-5.painos. (Ensimmäinen painos 1995.) Weilin+Göös, Porvoo 1996. (Metsäkallas et al. (KN)), 154-157, 193.

¹⁶ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 172..

¹⁷ Suutarinen 2000, 104.

Neuvosto-Venäjä näyttäytyvät vapauttajina ja vallankumouksen ”suuren kertomuksen” toimijoina. Erityisesti Peruskoulun historian kuvauksessa heikko valtio kulkee vääjäämättä kohti vallankumousta.¹⁸

1990-luvun oppikirjoissa asetelma on toinen: tsaarinvallan taantumuksellisuus heijastuu lähinnä liberalismia ja kansallisuusaatetta vastaan negatiivisina. Erityisesti Horisontti esittää tsaarinvallan Venäjän taantumuksen etuvartiona. Varsinkin ”vanhemmiten yhä vanhoillisemmaksi muuttunut” Aleksanteri I ja ”samaa linjaa jatkanut” Nikolai I esitetään taantumuksen hengessä toimivina yksinvaltiaina. Näitä vastaan nousemassa kuvataan liberalismi ja kansallisuusaate, joita kirjan mukaan voi hyvin kutsua ”vapauden voimiksi”.¹⁹ Kirja esittää myös Aleksanteri III:n palaamassa taantumukseen ”vapauttajatsaari” Aleksanteri II:n jälkeen. Horisontissa välittyvä kuva Venäjästä perusluonteeltaan taantumuksellisena näkyy hyvin kuvauksessa Aleksanteri II:n uudistusten vastaanotosta: *”Vapauttajatsaari joutuikin huomaamaan, että sen jälkeen kun hän oli antanut uudistuksille pikkusormen, alettiin esittää yhä pitemmälle meneviä vaatimuksia.”*²⁰ Kirja selostaa myös laajasti Aleksanteri II:n kohdistuneita lukuisia murhayrityksiä.²¹ Täten monet Venäjän itsevaltiat näyttäytyvät taantumuksen edustajina, taistossa vapautta vastaan, kun taas vapauden puolesta työtä tehnyt vapauttajatsaari saa maksaa uudistuksistaan hengellään.²²

Huomattavaa tässä vastakkainasettelussa 1970- ja 1990-luvun oppikirjojen välillä on kuitenkin, että erot tulevat selkeimmin esille kahdessa voimakkaimmin värittyneistä kirjoista. Peruskoulun historia -kirjasarja on analysoimistani 1970-luvun oppikirjoista neuvostomyönteisin, Horisontti taas 1990-luvun oppikirjoista Venäjän kuvauksessaan negatiivisin.

Kansan tyytymättömyys itsevaltiuteen purkautuu vuoden 1917 vallankumouksina sekä

¹⁸ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 126, 132.

¹⁹ Lappalainen et al. (H2), 27.

²⁰ Lappalainen et al. (H2), 168.

²¹ Lappalainen et al. (H2), 171.

²² Sama asetelma taantumuksellisesta idästä liberaalia ja demokraattista länttä vastaan toistuu kuvatessa Neuvostoliittoa, joka kylmän sodan aikana muodostaa vastakohdan läntisen vapaan maailman ehdottomalle johtajalle, Yhdysvalloille. ”Yhdysvallat otti tehtäväkseen estää kommunismin leviäminen maailmassa. Samalla siitä tuli läntisen vapaan maailman ehdoton johtaja.” Lappalainen et al. (H2), 312.

1970- että 1990-luvun oppikirjoissa. Huomattavaa on, että helmikuun 1917 vallankumous jää 1970-luvun oppikirjojen kuvauksessa selvästi lokakuun vallankumouksen ja Leninin kuvauksen varjoon.²³ 1990-luvun oppikirjoissa bolševikit sen sijaan eivät enää ole glorifoituja vapauttajia, vaan lähinnä propagandalla kannatuksensa hankkiva ja radikaalein monista tyytymättömistä poliittisista ryhmistä. Tsaarin Venäjä sortuu helmikuun vallankumouksessa kuin itsestään ja bolševikit tuovat vapautuksen sijaan pikemminkin sekasorron.²⁴ Kohti nykyaikaa - sekä Kronikka 8 -kirjoissa on lisäksi kuvattu dramaattisesti tsaariperheen viimeisiä hetkiä bolševikkien käsissä.²⁵ Näissä kuvauksissa vallankumoukselliset näyttäytyvät brutaaleina. Verrattuna 1970-luvun kirjoihin mustavalkoinen asetelma pahoista sortajatsaariesta verrattuna verrattuna hyviin, vapauden tuoviin bolševikkeihin on siis monipuolistunut. Tämä on tapahtunut kuitenkin niin, että tsaariperheen kohtalon traagisuus peilautuu lähinnä bolševikkien raakuksien kautta. 1970-luvulla vallankumous tuo vapautuksen, 1990-luvulla se näyttäytyy taantumuksen toisenlaisena muotona.

4.1.2 Laajeneva suurvalta: imperialistisesta sorrosta kansallisuusongelmiin

Suurvallan laajentumispyrkimysten kuvaus vaihtelee 1970- ja 1990-luvun oppikirjoissa. 1970-luvun kirjoissa tsaarien Venäjä näyttäytyy eurooppalaisena siirtomaavaltana ja laajenemishaluisena imperialistina.²⁶ Venäjän suorittamaa Siperian valtausta kuvataan kirjoissa laajalti. Historia ja me 7 -kirjassa kuvataan, kuinka ”metsävyöhykkeen kansat eivät pystyneet tekemään sen enempää vastarintaa kuin intiaanit Amerikassa valkoisten uudisasukkaiden edetessä”.²⁷ Myös Historian maailma 7 -kirjassa Siperian valtausta verrataan amerikkalaisten suorittamaan lännen valloitukseen.²⁸ Imperialismi näyttäytyy kirjoissa tuomittavana ja kirjoissa puhutaan esimerkiksi riistosta ja hyväksikäytöstä. Myös tsaarien Venäjä näyttäytyy tässä valossa sortajana. Esimerkiksi Peruskoulun historia 3 kuvaa tsaarien Venäjää seuraavasti: *”Tsaarin hallitus harjoitti avoimesti varsinkin maataloudesta elävien ei-venäläisten kansojen sortoa. Se oli samankaltaista*

²³ Ks. esim. Lehtonen & Huttunen (PerH3), 126-132; luku 4.2.1.

²⁴ Lappalainen et al. (H2), 202-203. Lähteenmäki Maria & Troberg Matti: Kronikka 8. 1. painos. Edita, Helsinki 1999. (Lähteenmäki & Troberg (KR8)), 31-34; luku 4.2.2.

²⁵ Metsäkallas et al. (KN), 193-197; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 31-34; Lappalainen et al. (H2), 201-205.

²⁶ Kaakinen et al. (Hma7B), 83, 87-93; Castrén & Riikonen (Hjame7), 141-144; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 100.

²⁷ Castrén & Riikonen (Hjame7), 142.

²⁸ Kaakinen et al. (Hma7B), 88.

kuin siirtomaiden sorto.²⁹ Tämä kuva Venäjästä vähemmistökansojen sortajana kritisoi tsaarinvaltaa imperialistisena sortajana.

Vaikka myös 1990-luvun oppikirjoissa Siperian valtausta verrataan Yhdysvaltojen villin lännen oloihin³⁰ ja jopa intiaanien alistamiseen³¹, ei imperialismia kokonaisuudessaan esitetä niin voimakkaasti siirtomaiden riistona kuin 1970-luvun oppikirjoissa. Kronikka kuvaa kepeästi Venäjän siirtomaa-aikaa otsikolla Valloittava Venäjä seuraavasti: ”*Muiden Euroopan suurvaltojen vallatessa siirtomaita muilta mantereilta Venäjä levittäytyi rajoiltaan kaikkiin ilmansuuntiin. -- Venäjä levittäytyi myös itään -- Beringinsalmikin ylitettiin ja Alaska otettiin haltuun. Venäjän maa-alue oli valtava: 1800-luvun puolivälissä se käsitti kuudesosan koko maapallon pinta-alasta.*”³² Kohti nykyaikaa ei sen sijaan mainitse Siperian valtausta lainkaan, ja kuvaa Venäjän levittäytymistä ainoastaan aikalaisdokumentilla pilakuvassa, jossa Venäjä kuvattu suurena mustekalana levittämässä lonkeroitaan Eurooppaan.³³ Siirtomaiden riistosta kirjoittaminen samaan tuomitsevaan sävyyn kuin 1970-luvulla ei näyttäydä enää 1990-luvun yhdentyvässä Euroopassa yhtä ajankohtaisena kuin kaksi vuosikymmentä aiemmin.

Sen sijaan kansallisuusongelmien esittely saa 1990-luvun oppikirjoissa uutta painoarvoa. Venäjä kuvataan useassa kohtaa monikansallisena tai kansallisesti hajanaisena. Monikansallisuuden tuomista ongelmista sekä nationalismien ja suurvallan poliittisten intressien kietoutumisesta kerrotaan myös erityisesti kuvattaessa Euroopan tilannetta ennen ensimmäistä maailmansotaa.³⁴ Kansallisuusongelmien kuvaaminen nousee 1990-luvun oppikirjoissa vastaavaksi tärkeäksi teemaksi kuin imperialistisen sorron kuvaaminen oli 1970-luvun oppikirjoissa.

Erot selittynevät jälleen maailmanpoliittisesta tilanteesta. 1970-luvulla siirtomaiden itsenäistyminen oli käynnissä esimerkiksi Afrikassa ja siirtomaa-aikaa sekä

²⁹ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 126.

³⁰ Lappalainen et al. (H2), 157; Lähtenmäki & Troberg (Kr7), 168.

³¹ Lappalainen et al. (H2), 157.

³² Lähtenmäki & Troberg (Kr7), 168.

³³ Metsäkallas et al. (KN), 113.

³⁴ Metsäkallas et al. (KN), 52, 182; Lappalainen et al. (H2), 239; Lähtenmäki & Troberg (KR8), 14, 27.

imperialismia tarkasteltiin kriittiseen sävyyn. Nuoret myös vaativat imperialismiin kriittistä käsittelyä oppikirjoissa.³⁵ Sen sijaan 1990-luvulla erityisesti Jugoslavian hajoaminen ja sen jälkeiset sodat nostivat jälleen kansallisuusongelmat voimakkaasti esille Euroopassa. Nämä kansainvälisen poliittisen tilanteen muutokset näkyvät myös historian oppikirjojen Venäjä-kuvassa.

4.2 Neuvostoliitto rauhassa

4.2.1 Rauhantahtoinen jättiläinen

Venäjän vallankumouksen ja Neuvostoliiton kuvaus on 1970-luvun oppikirjoissa hyvin kritiikitöntä ja suorastaan ihailevaa. Saman on todennut myös Janne Holmén. Hänen mukaansa Neuvostoliiton kuvaus monissa suomalaisissa 1970-luvun oppikirjoissa noudatti neuvostoliittolaisten välittämää omakuvaa.³⁶ Vaikka oppikirjoissa ei marxilais-leniniläistä historiakäsitystä omaksutakaan, noudattaa kuvaus monilta osin Neuvostoliiton tulkintaa historian tapahtumista.

Taustaa oppikirjojen kuvaukselle luo Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön ohjeistus Neuvostoliiton historian opettamiselle. Mietinnössä Venäjän vallankumousta kuvataan ensimmäisen maailmansodan kenties merkittävimmäksi seuraukseksi, erään johtavan suurvallan ja Suomen naapurivaltion synnyksi sekä marxilaisen sosialismin mukaisen valtion luomiseksi vallankumouksen avulla. Neuvostoliittoa tituleerataan yhdessä Yhdysvaltojen kanssa kahdeksi nykyiseen maailmantilanteeseen ratkaisevasti vaikuttavaksi supervallaksi. Kylmän sodan käsittelyssä viitataan aiheen poliittiseen rasittuneisuuteen ja kehoitetaan tarkastelemaan asioita molempien osapuolten edun ja ideologian kannalta. Mietintö kehottaa kertomaan Neuvostoliitosta subjektiivisia arvostuksia välttäen.³⁷ Subjektiiviset arvostukset tarkoittanevat tässä oikeistosuuntautuneita mielipiteitä ja Neuvostoliitto-vastaisuutta, sillä oppikirjojen kuvauksessa Neuvostoliittoon suhtaudutaan lähes kritiikittömän positiivisesti.

Kaikki kirjat kuvaavat Neuvostoliittoa ja sen syntyä sekä erityisesti Leniniä laajalti³⁸

---

³⁵ Ks. luku 3.2.

³⁶ Holmén, 180-195. Ks. myös luku 2.

³⁷ POPS-70, 45, 52.

³⁸ Ks. liite 1.

sekä ylistäen. Sävyeroja on, mutta ei merkittävässä määrin. Neuvostoliitto ja vallankumous peilautuvat tsaarinvallan sortoa vastaan. Kuvaava katkelma vastakkainasettelusta tsaarinvallan Venäjän ja Neuvostoliiton välillä on Historian maailma 7B:n kuvauksessa otsikolla "Lenin ja marraskuun vallankumous": *"Maaliskuun vallankumous oli avannut ammolleen ne paiseet, jotka jo pitkään olivat jäytäneet Venäjän kansan elinvoimaa. Syvällekäypä leikkaus oli kuitenkin tarpeen, ennen kuin parantuminen saattoi täysitehoisesti alkaa. Väliaikainen hallitus ei näyttänyt pystyvän riittävän tehokkaaseen uudistustoimintaan. Siihen tarvittiin suuret massat ja kykenevä johtaja. Vallankumouksen johtoon astui Vladimir Lenin, suurten mittojen mies."*³⁹ Tsaarinvallan kumonnut helmikuun vallankumous kuvastuu lähinnä alkusoittona vääjäämättömässä kehityksessä kohti bolševikkien johtamaa lokakuun vallankumousta ja todellista vapahdusta.⁴⁰ Peruskoulun historia ulottaa historiallisen jatkumon kohti lokakuun vallankumousta 1917 alkamaan Venäjän suurlakosta 1905-1907, jota kirja kutsuu "vallankumouksen kenraaliharjoitukseksi".⁴¹ Bolševikkien rooli korostuu, ja helmikuun 1917 jälkeen valtaan noussut väliaikainen hallitus sekä muut vallankumoukselliset ryhmät jäävät heidän varjoonsa.

Bolševikit kuvataan edustamassa Venäjän kansaa, jolle vallankumous merkitsi Peruskoulun historia 3:n mukaan huomattavaa parannusta elinehtoihin. Tätä taustaa vasten esimerkiksi Venäjän sisällissota kuvastuu taisteluna taantumuksen ja uudistusta ajavien, koko kansaa edustavien bolševikkien välillä. *"Pelättiin, että uuden järjestelmän vastustajien, "valkoisten" voitto toisi mukanaan paluun entiseen järjestelmään ja jo toimeenpantujen uudistusten kumoamisen."*⁴² Tsaarin taantumuksellisen Venäjän ja uuden järjestelmän airueen, bolševikkien taistelu heijastuu siis niin ensimmäisen maailmansodan, Venäjän vallankumouksen kuin Venäjän sisällissodankin kuvaukseen.

Bolševikkien johdossa kuvataan sankarillinen Lenin. Lahjakkaaksi ja nerokkaaksi tituleeratun suurten mittojen miehen elämäntyötä on esitelty kaikissa kirjoissa laajasti runsain lainauksin Leninin puheista ja kirjoituksista sekä useiden sosialistista realismia

³⁹ Kaakinen et al. (Hma7B), 129.

⁴⁰ Ks. esim. Lehtonen & Huttunen (PerH3), 133-136; Kaakinen et al. (Hma7B), 128-133; Castrén & Riikonen (Hjame7), 183-185, 190-192.

⁴¹ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 132-133.

⁴² Sama, 139.

edustavien maalausten koristamana. Myös koko lokakuun vallankumousta 1917 kuvattaessa kirjoissa lainataan runsaasti neuvostoliittolaisia kuvauksia.⁴³

Leninin puheita korostetaan myös kerrottaessa bolševikkien suhtautumisesta Suomen itsenäistymiseen. Bolševikkien ja Leninin myönteistä suhtautumista vähemmistökansojen itsenäistymiseen kuvataan kaikissa kirjoissa. Erityisesti Peruskoulun historia 3 esittää bolševikkien kansallisuuspolitiikan vastakohtaisena tsaarien Venäjän toteuttamalle politiikalle: *"Venäjällä tsaarinhallitus oli sortanut kansallisia vähemmistöjä ja mm. pyrkinyt käyttämään niitä toinen toistaan vastaan. Neuvostoliitossa kansallisuuskysymys ratkaistiin tasa-arvoisuuden ja vapaaehtoisuuden pohjalta."*⁴⁴ Myös bolševikkien motiiveja kuvataan. Historian maailma 7 kertoo Leninin ymmärtäneen, että Suomen tunnustaminen oli myös Neuvosto-Venäjän etujen mukaista.⁴⁵ Historia ja me 7 esittää Leninin toivoneen, että suomalaiset itsenäisyyden saatuaan liittyvät takaisin vallankumoukselliseen Venäjään.⁴⁶

Bolševikit ja Lenin kuvataan siis myötämielisinä Suomelle ja muille vähemmistökansoille. Kun taas tsaarin Venäjä näyttäytyy vihollisena sekä bolševikeille että Suomelle, muodostuu kirjojen linjasta johdonmukainen: sortokausien kuvauksessa esiin nouseva tsaarin Venäjän viholliskuva suomalaisuutta vastaan on samalla viholliskuva bolševismia vastaan. Näin myötäsukaisuus Neuvostoliitolle ja bolševismille ei ole ristiriidassa kirjoissa venäläistämiskausien Venäjästä muodostuvan uhka- ja viholliskuvan kanssa. Tämä suomalaisten ja bolševikkien tavoitteiden yhteys tiivistyy Historian maailma 7 lainauksessa Leninin helmikuun manifestia koskevasta kirjoitelmasta vuodelta 1901: *"Kaikkien meidän, Venäjän kansalaisten, on ajateltava sitä häpeää, mikä päällemme lankeaa. Me olemme yhä siinä määrin orjia, että meitä käytetään muiden kansojen orjuuttamiseen."*⁴⁷

Johdonmukaisesti edellä kuvatun kanssa kirjat kuvaavat myös Neuvostoliittoa kehuen. Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän etuja selitetään laajalti. Historia ja me -kirjasarjan mukaan perustuslaki takaa muun muassa pienemmille kansoille oikeuden

⁴³ Kaakinen et al. (Hma7B), 129-132; Lehtonen & Huttunen (PerH3) 128-133, 135, 141; Castrén & Riikonen (Hjame7), 183-185, 190-192.

⁴⁴ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 125.

⁴⁵ Kaakinen et al. (Hma7B), 197.

⁴⁶ Castrén & Riikonen (Hjame7), 197.

⁴⁷ Kaakinen et al. (Hma7B), 196.

kielensä ja kulttuurinsa kehittämiseen sekä kaikille kansalaisille laajat sosiaaliset, poliittiset ja henkilökohtaiset oikeudet, omantunnon-, sanan-, paino- ja kokoontumisvapauden. Kaikille on taattu oikeus myös lepoon, vanhuudenturvaan, turvaan sairauden varalta, sivistykseen sekä työhön. Tasa-arvo miesten ja naisten välillä vallitsee, työttömyyttä ei tunneta. NKP on ainoa puolue, mutta se on kehittynyt pelkästä työväenpuolueesta koko kansan puolueeksi.⁴⁸ Kuvaus on samansuuntaista myös muissa kirjoissa. Peruskoulun historia 4 kertoo kaikkien oikeudesta arvostella puoluetta ja jokaista kommunistia asemaan katsomatta ja korostaa yhteiskunnan tasa-arvoisuutta. *"Kommunistipuolueen jäsenillä ei ole erikoisoikeuksia puolueeseen kuulumattomiin verrattuna. -- Valinta [mm. valtiollisiin toimiin] riippuu hakijan henkilökohtaisista kyvyistä. Puolueeseen kuulumattomia ja puolueen jäseniä palkitaan täysin samalla tavoin työansioista, tieteellisistä keksinnöistä sekä huomattavista saavutuksista kirjallisuuden, kulttuurin ja taiteen aloilla."*⁴⁹

Ainoastaan Stalinia kritisoidaan, mutta tarkasti Hruštševin jalanjäljissä ja Leninin jo 1920-luvulla esittämää kritiikkiä siteeraten.⁵⁰ Historia ja me 7 kertoo jo Leninin varoittaneen Stalinin raakaluonteisuudesta. Kirjan mukaan Stalin vähitellen keskitti vallan käsiinsä niin, että hänestä tuli diktaattori, ja aloitti henkilöpalvonnan, jonka haitallisuus hänen kuolemansa jälkeen osoitettiin.⁵¹ Peruskoulun historia 4 kirjoittaa Stalinin olleen "määrätietoinen ja tehokas mutta myös häikäilemätön ja itsevalti".⁵² Myös Stalinin vainoista kerrotaan, joskin hyvin varovaisesti. Historia ja me 7 kuvaa, kuinka hänen epäluuloisuutensa takia monia ammuttiin tai karkotettiin vankileireille.⁵³ Peruskoulun historia 4 kuvaa Stalinin vainoista Suomen talvisodan taustoista kertoessaan mainiten sen lisänsen pelkoa kommunismia ja Neuvostoliittoa kohtaan.⁵⁴ Historian maailma 7 kuvaa Stalinin aikaisia "laittomia sortotoimia" siteeraten teosta Neuvostoliitto, vastauksia suomalaisten kysymyksiin. Lainauksessa Stalinin aikaa kritisoidaan ja sen kerrotaan rikkoneen Leninin ohjeita kollektiivisen johdon

⁴⁸ Castrén & Riikonen (Hjame7), 192; Castrén Matti J. & Riikonen Reino. Historia ja me 8. Historian oppikirja peruskoulun 8. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1977.(Castrén & Riikonen (Hjame8)), 68-71.

⁴⁹ Lehtonen Kai R., Huttunen Veikko & Laine Olavi. Peruskoulun historia 4. WSOY, Porvoo 1974. (Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 144.

⁵⁰ Castrén & Riikonen (Hjame7), 192; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 141; Kaakinen et al. (Hma7A), 146.

⁵¹ Castrén & Riikonen (Hjame7), 192-193.

⁵² Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 53.

⁵³ Castrén & Riikonen (Hjame7), 193.

⁵⁴ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 31.

välttämättömyydestä.⁵⁵ Kritiikkiä esitetään siis Neuvostoliiton sallimissa rajoissa, Leninin kunnioitusta rikkomatta.

Kirjoissa korostetaan Stalinin kauden taloudellisia saavutuksia, onnistunutta teollistamista ja maatalouden kollektivisointia sekä toisen maailmansodan jälkeisen jälleenrakennuksen onnistumista.⁵⁶ Teollistamisen ja maatalouden kollektivoinnin ongelmat kuitataan lyhyillä maininnoilla. Kollektivointiin liittyneestä vastarinnasta Historia ja me 7 kertoo kulakkien yllyttäneen talonpoikia jopa tahalliseen sabotaasiin.⁵⁷ Historian maailma 7 mainitsee, että kulutustavaroiden tuotanto laiminlyötiin ja että maatalouden kollektivoinnin sujui hitaasti, sillä kaikki talonpojat eivät olleet tyytyväisiä uusiin järjestelyihin.⁵⁸ Peruskoulun historia 3 kuvaa kulakkien ryhmän hävittämisen ja sen vastarinnan murtamisen olleen osa sosialistisen yhteiskunnan luomisen kohtaamia haasteita.⁵⁹ Kokonaisuudessaan negatiivisten puolien kuvaaminen on erittäin vähäistä. Neuvostoliitosta kuvastuu huiman taloudellisen kehityksen onnistuneesti toteuttaneen suurvallan kuva, jonka taloudellinen voima kuvastuu valtaisan jälleenrakennustyön onnistumisessa sekä tekninen edistyneisyys avaruuskilpailussa.⁶⁰

Toisessa maailmansodassa tai "suuressa isänmaallisessa sodassa" Neuvostoliitto nähdään voittajana, joka sen kautta nousee kiistatta maailman toiseksi suur- tai supervallaksi Yhdysvaltain rinnalle.⁶¹ Kuvauksissa kerrotaan blokkien välisestä epäluulosta, mutta ainoastaan Historian maailma 8 mainitsee rautaesiripun jakaneen maailman vihamielisiin leireihin kylmän sodan aikana.⁶² Historian maailman kuvauksessa blokkien välinen vihamielisyys ja epäluulo korostuvat muutenkin,⁶³ kun taas Historia ja me 8 sekä Peruskoulun historia 4 korostavat vihamielisyyden sijaan korostetaan Hruštševin ajamaa rauhanomaisen rinnakkaiselon merkitystä ja Neuvostoliiton roolia välittäjänä mailmanrauhaa uhanneissa kriiseissä sekä suurvaltojen

⁵⁵ Kaakinen et al. (Hma7B), 94.

⁵⁶ Kaakinen et al. (Hma7A), 146-152; Ahonen et al. (Hma8), 68, 91, 96; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 139-141; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 53, 68; Castrén & Riikonen (Hjame7), 191-194.

⁵⁷ Castrén & Riikonen (Hjame7), 194.

⁵⁸ Kaakinen et al. (Hma7A), 146.

⁵⁹ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 141.

⁶⁰ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 54; Castrén & Riikonen (Hjame8), 71; Ahonen Sirkka, Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo & Tiainen Sakari. Historian maailma 8. Otava, Keuruu 1977. (Ahonen et al. (Hma8)), 94.

⁶¹ Castrén & Riikonen (Hjame8), 67, 71-72; Lehtonen, Huttunen & Laine PerH4), 46; Ahonen et al. (Hma8), 93.

⁶² Ahonen et al. (Hma8), 113. Huom. Kylmä sota -nimitys liittyy siis 1970-luvun kirjoissa lähinnä aikaan ennen Hruštševia.

⁶³ Ahonen et al. (Hma8) 88, 113.

kykenevääsyyttä ratkaista ongelmat neuvotteluteitse.⁶⁴ Peruskoulun historia 4 ja Historian maailma 8 kuvaavat Hruštševin jälkeen johtoon nousseen troikan päässeeseen moniin merkittäviin sopimuksiin, jotka lievensivät itä- ja länsiblokin välistä jännistystä.⁶⁵ Rauhanomainen rinnakkaiselo mainitaan Historian maailma 8 -kirjassa myös tärkeänä syynä Kiinan ja Neuvostoliiton väliseen välirikoon.⁶⁶ Neuvostoliitto näyttäytyy johdonmukaisessa työssä rauhan puolesta.

Kiintoisa kohta kuvauksessa on kirjojen varovainen kommentointi Itä-Euroopan maiden tapahtumien yhteydessä. Historian maailma 8 kuvaa Unkarin tapahtumia vuonna 1956 kapinointina ja mellakointina erityisesti taloudellisen itsenäisyyden ja päätäntävällän puolesta. Neuvostoliiton kerrotaan kukistaneen Unkarin kansannousun ja neuvostopanssarien valvovan tilannetta Budapestissä. Tšekkoslovakian kriisi kerrotaan kirjassa ratkaistun rauhallisesti.⁶⁷ Historia ja me 8 kuvaa Tšekkoslovakian tapahtumia 1968 "sosialismin yhtenäisyyttä uhanneena kriisinä".⁶⁸ Peruskoulun historia 4 kuvaa Stalin-kultin purkamisen johtaneen "käymistilaan sosialistisen leirin maissa".⁶⁹ Kirja kuvaa neuvostojoukkojen "tunkeutuneen" sekä Unkariin 1956 että Tšekkoslovakiaan 1968. Tšekkoslovakian tapahtumien yhteydessä kuitenkin korostetaan monien sosialististen maiden toimineen yhdessä.⁷⁰ Sosialististen maiden yhtenäisyyden korostaminen noudattelee neuvostoliittolaista retoriikkaa, mutta rivien välistä on luettavissa kriittinen suhtautuminen Neuvostoliiton toimintamalleja kohtaan. Tämä todistaa, että suomalaisissa oppikirjoissa ei kuitenkaan täysin noudatettu neuvostoliittolaisia historiantulkintoja.

Kokonaisuudessaan Neuvostoliitosta toisen maailmansodan jälkeisenä suurvaltana nousee kuva taloudellisesti ja valtapoliittisesti voimakkaasta, mutta pääosin rauhanomaisesta jättiläisestä. Kuvaava on mielestäni Historian maailma 8 -kirjan lainaus teoksesta "Neuvostoliitto. Vastauksia suomalaisten kysymyksiin", jossa esitellään rauhanomaista rinnakkaiselo seuraavasti: *"Se ei ole pelkästään sodatonta rinnakkain elämistä, vaan myös yhteistoimintaa kahden yhteiskuntajärjestelmältään*

---

⁶⁴ Castrén & Riikonen (Hjame8), 69; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 72.

⁶⁵ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 57; Ahonen et al. (Hma8), 95,97.

⁶⁶ Ahonen et al. (Hma8), 93, 147.

⁶⁷ Sama, 74, 92.

⁶⁸ Castrén & Riikonen (Hjame8), 74.

⁶⁹ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 71.

⁷⁰ Sama, 74.

erilaisen valtion kesken. Rauhanomainen rinnakkaiselo edellyttää luopumista sodasta valtioiden välisten kiistakysymysten ratkaisukeinona ja kiistakysymysten ratkaisemista neuvotteluilla; tasa-arvoa, yhteisymmärrystä ja luottamusta valtioiden kesken, toisten etujen huomioon ottamista ja toisten asioihin puuttumattomuutta. Se edellyttää myös taloudellisen, tieteellis-teknisen ja sivistyksellisen yhteistyön kehittämistä."⁷¹ Kun Suomi lukeutuu näihin yhteiskuntajärjestelmältään erilaisiin valtioihin⁷², sopii lainaus myös kuvaamaan Suomen ja Neuvostoliiton välejä, luottamusta sekä toisten etujen huomioon ottamista itsemääräämisoikeudesta luopumatta. Lainaus hahmottuu siis sekä Neuvostoliiton maailmanpoliittisena tavoitteena että Paasikiven–Kekkosen-linjaan sopivana periaatteena.

4.2.2 Katkeamattoman taantumuksen Neuvostoliitto

Holménin mukaan suomalaisten oppikirjojen Neuvostoliitto-kuva teki Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen täyskäännöksen. 1970-luvulla siinneestä ja vielä 1980-luvullakin vallinneesta kritiikittömästä Neuvostoliiton kuvauksesta siirryttiin 1990-luvulla erittäin kriittiseen kuvaukseen ainakin vertailussa muihin pohjoismaisiin kirjoihin.⁷³ Analyysini tukee Holménin tuloksia. Kun Neuvostoliiton kuvauksesta on 1970-luvun oppikirjoissa etsittävä kritiikkiä suurennuslasin kera, 1990-luvulla tilanne on lähes päinvastainen. Neuvostoliitto piirtyy varsinkin ennen toista maailmansotaa kansallissosialistien Saksaan verrattavana diktatuurina, jossa mielivalta ja sekasorto vallitsivat.⁷⁴

1970-luvun glorifoitu kuvaus bolševikeista on 1990-luvulla painunut täysin unholaan. Bolševikeista piirtyy sen sijaan jopa viholliskuva. Erityisesti Horisontissa bolševikit ja heidän levittämänsä kommunismi nähdään aiheuttamassa kauhua ja sekasortoa Neuvostoliitossa, aloittamassa Venäjän sisällissodan sekä uhkana myös länsimaille ja Suomelle.⁷⁵ Kun 1970-luvun oppikirjoissa tehtiin selvä ero taantumuksellisen tsaarinvallan ja edistyksellisten bolševikkien ja neuvostovallan välille, näyttäytyvät 1990-luvun kirjoissa tsaarien Venäjä ja Neuvostoliitto samassa autokraattisessa jatkumossa. Oppikirjoissa verrataankin Neuvostoliiton diktatuuria tsaarien

⁷¹ Ahonen et al. (Hma8), 94.

⁷² Ks. luku 5.1.

⁷³ Holmén, 271-283.

⁷⁴ Lappalainen et al. (H2), 255-259; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 35-39; Metsäkallas et al. (KN), 280-282.

⁷⁵ Lappalainen et al. (H2), 204, 209.

itsevaltiuteen. Kronikka kuvaa: *"Vaikka keisaria oli vastustettu juuri hänen yksinvaltaisuutensa takia, Venäjällä oli vallankumouksen jälkeen päädytty taas yksinvaltaan. Kaikkien merkittävimpien päätösten takana oli Lenin."*⁷⁶ Kohti nykyaikaa kuvaa Stalinista tulleen diktaattorin, "jonka asema muistutti entisajan tsaarien itsevaltiutta".⁷⁷ Voimakkaimmin itsevaltiuden aika kuvastuukin Stalinin kaudella, jolloin terrorin kuvataan kaikissa kirjoissa pitäneen kansaa pelon vallassa.⁷⁸

Myös Neuvostoliiton taloudellinen kehitys 1930-luvulla kuvastuu diktatuurin sivutuotteena. Kronikka kirjoittaa: *"Stalinin terrori oli luonut Neuvostoliittoon pelon ilmapiirin, eikä kukaan uskaltanut arvostella johtajan toimia. Miljoonat kansalaiset katosivat Stalinin vainoissa, ja vielä useammat joutuivat virumaan vuosia vankileireillä. Leirien avulla Stalin sai kuitenkin talouden nousuun: pelko pani ihmiset työskentelemään tehokkaasti, ja vankileirien työvoima oli ilmaista."*⁷⁹ Horisontissa kuvataan laajasti, kuinka Neuvostoliitto Stalinin aikana muuttui takapajulasta teollisuusvaltioksi murskavoimalla ja pakkokeinoin. Myös Kohti nykyaikaa -kirjassa kuvaus on samansuuntainen, mutta huomattavasti suppeampi.⁸⁰

Toisessa maailmansodassa Neuvostoliitto saavuttaa aseman kiistattomana suurvaltana Yhdysvaltain rinnalla. Sodan jälkeen rautaesirippu jakaa Euroopan vihamielisiin leireihin.⁸¹ Hruštševin aika näyttäytyy "suojasäänä", demokraattista kehitystä ja toivoa antavana aikana. Kohti nykyaikaa kuvaa Hruštševin aloittaneen uuden aikakauden Neuvostoliiton historiassa, käynnistäneen Stalinin ajan virheiden arvostelun, palauttaneen monien ihmisten kunnian ja antaneen lupaus paremmasta elintasosta sekä toivoa olojen muuttumisesta myös muissa sosialistisen leirin maissa. Kronikka 8:n kuvaus on samantyyppinen.⁸² Horisontissa Hruštševin aika ei kuitenkaan katkaise taantumuksen jatkumoa: *"Vaikka ilmapiiri Neuvostoliitossa jossain määrin vapautuikin, Hruštševin esille tuomat paljastukset osittain salattiin kansalaisilta, eikä neuvostovalta pystynyt koko olemassaolonsa aikana tekemään ratkaisevaa pesäeroa Stalinin ajan*

---

⁷⁶ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 40.

⁷⁷ Metsäkallas et al. (KN), 280.

⁷⁸ Metsäkallas et al. (KN), 280; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 43; Lappalainen et al. (H2), 258.

⁷⁹ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 43.

⁸⁰ Lappalainen et al. (H2), 255-259; Metsäkallas et al. (KN), 280.

⁸¹ Metsäkallas et al. (KN), 250, 256-264; Lappalainen et al. (H2), 296-297; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 149-154.

⁸² Metsäkallas et al. (KN), 281-282; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 154-155.

*hirmuhallintoon.*⁸³ Muissa kirjoissa puolestaan Brežnevin kausi palauttaa Neuvostoliiton taantumuksellisuuden, tukahduttaa Hruštševin aikana virinneet toiveet, pysähdyttää taloudellisen kasvun ja alkaa jähmettää yhteiskuntaa. Brežnevin aika hahmottuu pysähtyneisyyden aikana kaikissa kirjoissa.⁸⁴

Vaikka kuvaus Neuvostoliiton kuvaus on kaikissa kirjoissa samansuuntainen ja kriittinen verrattuna 1970-luvun kirjoihin, on kirjasarjojen välillä eroja. Kronikka ja Kohti nykyaikaa -kirjojen kylmän sodan kuvauksessa idän ja lännen suurvallat näyttäytyvät molemminpuolisen epäluulon ja tasapuolisen aatteellisen ja taloudellisen kilpailun kautta.⁸⁵ Horisontissa sen sijaan Neuvostoliiton moraalinen huonomuus näyttäytyy voimakkaammin. Neuvostoliitto piirtyy ”läntisen vapaan maailman” vastapoolina, jossa demokratiakäsitys on erilainen kuin lännessä ja myös myöhemmin tuhoutuneena lännen järjestelmälle taipunut. Kirja kuvailee, kuinka kylmän sodan aikana vallitsi ”kaksi käsitystä demokratiasta”, ja kuvaa Neuvostoliiton demokratiakäsitystä seuraavasti: *”Neuvostoliitto piti sitävastoin ”demokraattisina voimina” yksinomaan kommunisteja ja heidän liittolaisiaan. Neuvostoliiton valvomat itäisen Keski-Euroopan kansandemokratiat perustuivat käytännössä kommunistien yksinvaltaan.*⁸⁶ Tsaarinvallan Venäjän kuvauksesta tuttu asetelma taantumuksellisesta idästä liberaalia ja demokraattista, vapaata länttä vastaan toistuu siis kuvatessa Neuvostoliittoa. Maa muodostaa vastakohdan ”läntisen vapaan maailman ehdottomalle johtajalle”, Yhdysvalloille: *”Yhdysvallat otti tehtäväkseen estää kommunismin leviäminen maailmassa. Samalla siitä tuli läntisen vapaan maailman ehdoton johtaja.*⁸⁷

Neuvostoliitto hahmottuu 1990-luvun oppikirjoissa ongelmien vaivaamana suurvaltana, jossa taloudelliset, poliittiset, ympäristö- ja kansallisuusongelmat riehuvat. Uudistukset kuvastuvat välttämättöminä. Kaikissa kirjoissa Gorbatšov näyttäytyy välttämättömiä uudistuksia toteuttaneena uuden aikakauden airueena, joka kuitenkin epäonnistuu tavoitteissaan.⁸⁸ Gorbatšovin uudistuspolitiikka johtaa Euroopan Annus Mirabilikseen,

⁸³ Lappalainen et al. (H2), 309.

⁸⁴ Metsäkallas et al. (KN), 283; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 166; Lappalainen et al. (H2), 391-392.

⁸⁵ Metsäkallas et al. (KN), 256-264; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 146-154, 163.

⁸⁶ Lappalainen et al. (H2), 307-308.

⁸⁷ Sama, 312.

⁸⁸ Metsäkallas et al. (KN), 284-285; Lappalainen et al. (H2), 392; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 197-199.

"ihmeelliseen vuoteen", jolloin Itä-Euroopan kommunistiset järjestelmät nopeasti murtuvat. Brežnevin opin on korvannut Sinatran oppi "I did it my way".⁸⁹ Erityisesti Baltian maiden itsenäistymisestä kerrotaan suhteellisen laajalti.⁹⁰

Neuvostoliiton hajoamisen syinä nousevat kaikissa kirjoissa esiin kommunistisen puolueen asemaa horjuttaneet talouden ongelmat, ympäristöongelmat ja kansallisuushiistat.⁹¹ Painotukset kuitenkin vaihtelevat kirjoittain. Kohti nykyä -kirjan kuvaus Neuvostoliitosta on kokonaisuudessaan suppeampi kuin muiden kirjojen⁹², joten kuvailu jää vähäiseksi. Kronikka 8 ja Horisontti ovat kuvauksessaan runsassanaisempia. Kronikassa korostuu erityisesti taloudellisen järjestelmän heikkous. Kuvatussa Itä-Euroopan maiden murrosta kirja listaa Neuvostoliiton ongelmat seuraavasti: *"Itä-Euroopan maiden ongelmat olivat pitkälti samat kuin Neuvostoliiton: tehoton talous, kallis asevarustelu ja ympäristöongelmat."*⁹³ Horisontti puolestaan korostaa poliittisen järjestelmän ja demokratian puuttumisen vaikutusta.⁹⁴ Horisontin mukaan demokratian puute oli koko sosialismin suurin heikkous. Kirja kuvaa kappaleessa Marxisin nousu ja tuho: *"Marxilainen aate oli sosialististen maiden ainoa sallittu oppi ja uskonto. Sen rinnalla ei suvaittu muita aatteita, vaan poikkeavat mielipiteet tukahdutettiin jopa vankileirien ja joukkoteloitusten voimin. Sosialististen järjestelmien heikkous oli se, että se ei turvannut kansalaisten demokraattisia oikeuksia."*⁹⁵

Neuvostoliiton romahtaminen johtaa kansainvälisen järjestelmän muutokseen.⁹⁶ Oppikirjoissa muutokseen luovat kuitenkin varjon kansallisuusongelmat, joita kuvataan polttavina sekä 1990-luvulla että aiemmin Neuvostoliiton historiassa. Erityisesti virolaisten asemaa kuvataan kirjoissa runsaasti. Kronikka kirjoittaa otsikolla "Virolaiset - kansa suurvaltapoliittikan varjossa" neuvostoajasta Virossa kertoen muun muassa kansallisuuspulmista. 1960-luvulla muualta Neuvostoliitosta Viroon tuotu venäläinen työväki sai aikaan tilanteen, jossa "virolaisia uhkasi vähemmistöksi jääminen omassa

⁸⁹ Lappalainen et al. (H2), 393; Metsäkallas et al. (KN) 286; Ks. myös Lähtenmäki & Troberg (KR8), 201.

⁹⁰ Metsäkallas et al. (KN), 287-289; Lähtenmäki & Troberg (KR8), 200.

⁹¹ Metsäkallas et al. (KN), 284-285; Lähtenmäki & Troberg (KR8), 197-199; Lappalainen et al. (H2), 392-396.

⁹² Tämä näkyy myös oppikirjojen kullekin aiheelle omistamissa sivumäärissä. Ks. liite 1.

⁹³ Lähtenmäki & Troberg (KR8), 201. Ks. myös 197-199.

⁹⁴ Lappalainen et al. (H2), 392-396.

⁹⁵ Sama, 74.

⁹⁶ Lähtenmäki & Troberg (KR8), 204-209.

maassaan"⁹⁷. Kirja mainitsee kansallisuusongelmien polttavuudesta 1990-luvullakin ja kertoo kuinka venäläisistä tuli Viron itsenäistyttyä ulkomaalaisia, vaikka he olivat asuneet maassa jo vuosikymmeniä.⁹⁸ Myös Horisontissa kuvataan kansallisuusongelmia laajalti.⁹⁹ Kirja kertoo Neuvostoliiton virallisen propagandan väittäneen kansallisuusongelmien olleen lopullisesti ratkaistut, mutta todellisuudessa esimerkiksi Baltian maiden kansoilla oli neuvostoaikana heikot mahdollisuudet vaikuttaa omiin asioihinsa.¹⁰⁰ Kirja kuvaa: *"Neuvostoliiton olemassaolon aikana miljoonittain venäläisiä asettunut asumaan muihin neuvostotasavaltoihin. Neuvostoliiton hajottua on mm. Baltian maihin meihityksen aikana muuttaneista tai siirretyistä venäläisistä tullut näille valtioille vaikeasti ratkaistavissa oleva vähemmistökansallisuusongelma."*¹⁰¹ Myös Kohti nykyaikaa kuvaa Viron venäläisvähemmistön asemaa osana kuvaustaan Neuvostoliiton toimista Baltiassa neuvostoaikana. Kirja kirjoittaa Venäjän syyttävän Viroa venäläisvähemmistön sortamisesta.¹⁰² Neuvostoaajan kuvataan siis jättäneen jälkeensä polttavat kansallisuusongelmat. Kansallisuusongelmien korostuminen selittyy 1990-luvun Euroopan tilanteella. Erityisesti Jugoslavian sota oli tuonut kansallisuusongelmat jälleen Euroopan poliittisen kentän keskiöön. Kirjoissa kuitenkin kuvataan ongelmia lähinnä Baltian maiden näkökulmasta. Ainoastaan Kronikka tuo esiin venäläisvähemmistön ihmisoikeudet. Muissa kirjoissa virolaiset ovat uhreja, ja sortavasta neuvostovallasta jäljelle jääneet venäläiset kasvoton ongelma. Vähemmistön kurja asema oikeutuu kertomuksella virolaisten sorrosta neuvostoaikana.

Vaikka Neuvostoliiton kuvaus on kaikissa kirjoissa hyvin kriittinen, on kirjojen painotuksissa eroja. Horinsontti on kautta linjan kriittisin ja tuomitsee voimakkaimmin Neuvostoliiton järjestelmän. Onkin huomattavaa, että Holménin tulokset suomalaisten 1990-luvun oppikirjojen kriittisyydestä perustuivat nimenomaan Horinsontti-kirjasarjan analyysiin.¹⁰³ Muissa tutkimissani kirjasarjoissa kuvaus on miedompaa, ja vaikka sekä Kronikka että Kohti nykyaikaa ovat kuvauksessaan kriittisiä, ne eivät ota samalla lailla

⁹⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 200.

⁹⁸ Sama, 200.

⁹⁹ Lappalainen et al. (H2), 399-401.

¹⁰⁰ Sama, 399.

¹⁰¹ Lappalainen et al. (H2), 401. Horisontti kuvaa Baltian maiden tilannetta kautta linjan niiden näkökulmaa korostaen. Kirjaas kirjoitetaan erityisesti "veljeskansa" Viron historiasta erittäin myötätuntoisesti maailmansotien välisenä aikana. Syynä voi olla myös se, että yhtenä oppikirjan tekijöistä on Viron-tuntija Seppo Zetterberg. Lappalainen et al. (H2), 235-237.

¹⁰² Metsäkallas et al. (KN), 299.

¹⁰³ Holmén, 353-355.

moraalista asennetta Neuvostoliittoon kuin Horisontti.

4.3 Epävaka Venäjän federaatio

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisen Venäjän federaation tila näyttäytyy kirjoissa epävakaana. Venäjä kuvastuu Neuvostoliiton manttelinperijänä ulkopoliitikan saralla, mutta sisäisesti hajanaisena, demokratian vakiintumisen ongelmista, kansallisuusongelmista, kiihkeistä poliittisista ryhmistä, saastumisesta ja talouden ongelmista kärsivänä maana. Kohti nykyaikaa kirjoittaa: *"Venäjä esiintyy monissa asioissa, varsinkin ulkopoliitikassa, Neuvostoliiton perillisenä ja hallitsee myös suurinta osaa entisen Neuvostoliiton ydinaseista."*¹⁰⁴ Ulkopoliittisen voiman lisäksi Venäjä on siis perinyt Neuvostoliiton uhka-arsenaalin. Horisontti puolestaan kirjoittaa ensin Venäjän nousseen Neuvostoliiton seuraajaksi kansainvälisessä politiikassa ja kertoo seuraavassa lauseessa demokratian vakiinnuttamisen osoittautuneen vaikeaksi. *"Venäjän demokratia horjuu"*, kirja kirjoittaa kuvatekstissään palavasta ja kapinallisten kommunistien hallussa olevasta parlamenttitalosta Moskovassa.¹⁰⁵

Venäjä näyttäytyy kirjoissa monella tapaa epävakaana ruutitynnyrinä. Kohti nykyaikaa kirjoittaa myös Venäjän poliittisista ongelmista, maan uusriikkaista, IVY-maiden epävakaista oloista sekä länsimaiden runsaasta talousavusta Venäjälle. Kirja nostaa esille myös kansallisbolševistisen PAMJAT-liikkeen, jolle yhteistä on "taistelu kaikkea länsimaista vapautta ja demokratiaa vastaan"¹⁰⁶. Liikkeen yhtymäkohtia fascismiin ja natsismiin korostetaan. Horisontti puolestaan kuvaa lähinnä Venäjän demokratian ongelmia sekä kansallisuusongelmia ja nostaa esille Žirinovškin kiihkokansallisen puolueen: *"Kiihkokansallista linjaa edustavan Vladimir Žirinovškin puolue saavutti Venäjällä vahvan aseman vuoden 1993 lopulla pidetyissä parlamenttivaaleissa. Kiihkeissä puheissaan Žirinovški on vaatinut ulkomailla asuvien venäläisten aseman turvaamista vaikka voimatoimin ja uhkaillut entisiä neuvostotasavaltoja ja jopa Suomea ja Puolaa liittämällä Venäjään."*¹⁰⁷ Venäjän uhka näyttäytyy voimakkaana. Näiden kuvausten perusteella Suutarisen tutkimustulokset siitä, että suomalaiset nuoret kokivat 1990-luvun lopussa Venäjän uhkana myös Suomen tulevaisuudelle, ovat varsin

¹⁰⁴ Metsäkallas et al. (KN), 285.

¹⁰⁵ Lappalainen et al. (H2), 295.

¹⁰⁶ Metsäkallas et al. (KN), 286.

¹⁰⁷ Lappalainen et al. (H2), 399.

ymmärrettäviä.¹⁰⁸

Sekä Horisontin että Kohti nykyaikaa kirjan kuvaukset 1990-luvun Venäjästä ovat pikemminkin kokoelma negatiivisia tuokiokuvia kuin maan tilannetta monipuolisesti analysoivia tekstejä. Tämä saattaa selittyä sillä, että molempien kirjojen ensimmäiset painokset ilmestyivät suhteellisen pian Neuvostoliiton hajottua. Horisontin ensimmäinen painos ilmestyi 1993 ja Kohti nykyaikaa ilmestyi 1995. Kronikka puolestaan on ilmestynyt vuonna 1999. Kronikka 8 kirjoittaakin selkeästi, joskin suppeasti Venäjän tilanteesta, nopean markkinatalouteen siirtymisen mukanaan tuomista ongelmista, monien nopeasta rikastumisesta ja toisaalta varauden epätasaisesta jakautumisesta, konkurseista, taloudellisesta keinottelusta ja toimeentulovaikkeuksista. Kronikka päättää kuvauksensa myös Neuvostoliiton totaalisen negatiivisuuden rikkovaan tunnelmakuvaan: *"Monet venäläiset ovat pettyneitä uusiin oloihin ja haikailevat vanhan järjestelmän turvallisuutta."*¹⁰⁹

4.4 Venäjä vihollisena

4.4.1 Laaja ja mahtava sotilasmahti

Venäjästä muotoutuu kuva valtaisana sotilasmahtina ja mahdollomana valloitettavana. Suurvallan sotilaallinen voima on peruselementtinä niin tsaarien Venäjän kuin Neuvostoliitonkin kuvauksessa sekä 1970- että 1990-luvun oppikirjoissa.

Venäjän sotilaallisen voiman korostaminen liittyy Venäjän asemaan suurvaltana. Pietari Suuren nostettua Venäjän eurooppalaiseksi sotilasmahdiksi ei sen voimaa Itämerellä ole voinut aliarvioida.¹¹⁰ Venäjän nousua suurvalta-asemaan edeltää kuitenkin Venäjän yhdistyminen vapaustaistelussa itäistä vihollista, mongoleja vastaan. Mongolivalta edustaa siis varhaisessa historiassa Venäjän vihollista ja Venäjän ruhtinaskuntiin kohdistuvaa uhkaa. 1970-luvun oppikirjoissa Historia ja me 6:n ”suureksi onnettomuudeksi” kuvaaman mongolivallan loppuminen kuvataan Venäjän

¹⁰⁸ Ks. luku 2.2; Suutarinen et al.; Suutarinen 2000; Suutarinen 2001.

¹⁰⁹ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 206.

¹¹⁰ Castrén & Riikonen (Hjame6), 105; Lehtonen & Huttunen (PerH2), 67; Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 129; Hanste et al. (Am), 154; Kauniskangas et al. (H1), 278-279.

vapaustaisteluna ja Venäjän yhdistymisen taustatekijänä.¹¹¹ Myös 1990-luvun oppikirjoissa mongolit näyttäytyvät Venäjän alistajina, ja mongolivallan loppu siitä vapautumisena.¹¹² Vieras itäinen valloittaja näyttäytyy sortajana ja yhtenäinen taistelu sitä vastaan vapaustaisteluna. Venäjän yhdistymisen kuvauksesta välittyvä sympatia sortovaltaa vastaan käytyä vapaustaistelua kohtaan muistuttaa lievästi kirjoissa kuvattua Suomen ja Venäjän välistä asetelmaa esimerkiksi venäläistämiskausina¹¹³.

Sodissa Napoleonin vastaan 1800-luvun alussa sekä toisen maailmansodan taisteluissa Venäjä/Neuvostoliitto näyttäytyy hyökkääjän taltuttavana suunnattoman laajana, voimakkaana ja sitkeänä puolustajana. 1970-luvun kirjoissa Venäjän voiman aliarvioimisen kuvataan koituneen sekä Kaarle XII:n, Napoleonin että Hitlerin kohtaloksi. Kaarle XII:n kerrotaan alkaneen "pitää venäläisiä heikkoina vastustajina, mikä osoittautui vääräksi ja Ruotsille vaaralliseksi luuloksi".¹¹⁴ Historia ja me 6 kertoo, että "Napoleon ei ymmärtänyt Venäjän laajuutta, sen ankaraa luontoa ja Venäjän kansan sitkeää taistelutahtoa".¹¹⁵ Toisesta maailmansodasta Historian maailma 8 kertoo Hitlerin pahan kerran aliarvioineen Neuvostoliiton voiman ja Peruskoulun historia 4 kuvaa Neuvostoliiton suunnattoman koon tehneen maan kukistamisen Hitlerille mahdottomaksi.¹¹⁶ 1970-luvun oppikirjoissa Venäjästä muotoutuu siis valtaisa vastus, jonka voiman aliarviointi on kohtalokasta. Venäjän voiman huomioiminen luo taustaa myös Suomen ulkopolitiikan ymmärtämiselle.

Myös 1990-luvun oppikirjoissa Venäjä kuvataan laajana ja mahdottomana valloitettavana sekä Napoleonille että Hitlerille.¹¹⁷ Kohti nykyaikaa kuvaa, kuinka taudit, nälkä, kylmyys ja venäläisen väestön sissitoiminta koituivat Napoleonin kohtaloksi.¹¹⁸ Horisontissa Napoleonin epäonnistumisen kuvataan johtuneen venäläisten noudattamasta poltetun maan taktiikasta, joka tuotti ranskalaisille ongelmia ja teki Napoleonin Venäjän-retkestä katastrofin.¹¹⁹ Hitler puolestaan kukistetaan materiaalisella

¹¹¹ Lehtonen & Huttunen (PerH2)), 65; Castrén & Riikonen (Hjame6), 101.

¹¹² Hanste et al. (Am), 217-219; Lappalainen et al. (H2), 277.

¹¹³ Ks. luku 5.3.2.

¹¹⁴ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 72; Ks. myös. Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 125.

¹¹⁵ Castrén & Riikonen (Hjame8), 178.

¹¹⁶ Ahonen et al. (Hma8), 45; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 25.

¹¹⁷ Metsäkallas et al. (KN), 51; Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 25; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 105; Lappalainen et al. (H2), 274.

¹¹⁸ Metsäkallas et al. (KN), 51.

¹¹⁹ Kauniskangas et al. (H1), 328. Poltetun maan taktiikan mainitaan vaikeuttaneen myös Kaarle XII:n

ylivoimalla.¹²⁰ Kronikka korostaa ankaraa talvea, valtavia etäisyyksiä ja venäläisten hyökkäyksiä sekä Napoleonin että Hitlerin kukistajina.¹²¹ Kronikka 8 kuvaa toisen maailmansodan yhteydessä Saksan armeijan hyytyneen hankiin "kuten monet aikaisemmatkin Venäjän valloittajat".¹²² 1970-luvun kirjoista tutut puheet "venäläisten sitkeästä taistelutahdosta" ovat toissijaisia materiaallisen ylivoiman tai luonnon ankaruuden korostuessa.

Vaikka Venäjän laajuus ja sotilaallinen voima kuvastuvat sekä 1970- että 1990-luvun oppikirjoissa, painotukset vaihtelevat. 1970-luvun kirjoissa Venäjä kuvastuu eurooppalaisena imperialistina. Vihollisasetelma muodostuu ennen kaikkea suhteessa valtakunnan itäisiin naapureihin.¹²³ Historian maailma kuvaa Venäjän laajentumishalujen johtaneen Krimin sotaan 1850-luvulla samoin kuin Venäjän Japanin sotaan 1904.¹²⁴ Myös Venäjän suorittamaa Siperian valtausta kuvataan kirjoissa laajalti.¹²⁵ 1970-luvun kirjoissa tsaarinvallan harjoittama imperialismi on viholliskuvan ytimessä ja kritiikin kohteena. Tämä vihollisasettelu Venäjän ja sen itäisten naapurien sekä sen vähemmistökansojen välillä kritisoi lähinnä tsaarinvaltaa. Tsaarinvallan Venäjä on imperialistinen ja taantumuksellinen vihollinen niin idälle, Suomelle, Venäjän kansalle kuin bolševikeillekin. Tässä asettelussa bolševikit näyttäytyvät vapauttajina kaikille.

Myös 1990-luvun oppikirjoissa Venäjä kuvataan eurooppalaisena suurvaltana, joka käyttää voimaansa niin maan vähemmistökansallisuuksia kuten Puolaa kuin pienempiä naapurimaita kuten Japania vastaan.¹²⁶ Maan laajeneminen kuvataan myös herättämässä pelkoja Euroopassa. Muun muassa Kohti nykyaikaa kuvaa aikalaisdokumentissa kartassa Venäjää suurena mustekalana levittäytymässä ympäristöönsä.¹²⁷ Laajeneminen loppuu Venäjän Japanin sotaan. Kronikka kuvaa Japanin sodan herättämiä reaktioita seuraavasti: *"Japanin sodanjulistukseen suhtauduttiin aluksi maailmalla lievän*

---

johtamaa Ruotsin hyökkäystä Venäjälle Suuressa Pohjan sodassa. Sama, 285.

¹²⁰ Lappalainen et al. (H2), 274.

¹²¹ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 25.

¹²² Lähteenmäki & Troberg (Kr8), 105.

¹²³ Kaakinen et al. (Hma7B), 83, 87-93; Castrén & Riikonen (Hjame7), 141-144; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 100.

¹²⁴ Kaakinen et al. (Hma7B), 83, 87, 93.

¹²⁵ Ks. luku 4.1.1.

¹²⁶ Metsäkallas et al. (KN), 113, 132, 155-156; Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 166, 174.

¹²⁷ Metsäkallas et al. (KN), 113.

huvittuneesti: kuinka pieni Japani voisi mitään maailman suurimmalle valtiolle?"¹²⁸ Horisontti kuvaa, kuinka "kukaan ei uskonut Japanin voivan estää mahtavaa Venäjän keisarikuntaa". Venäläisten hiekko johto ja kuljetus- ja huoltovaikeudet kuitenkin ratkaisivat sodan, jonka loppu merkitsee myös eurooppalaisen imperialismiin loppua: *"Ensimmäisen kerran Euroopan ulkopuolinen valtio oli voittanut eurooppalaisen suurvallan. Tappio merkitsi Euroopan valtioiden aluevaltausten päättymistä ja siinä mielessä imperialismiin aikakauden loppua."*¹²⁹

Vaikka 1990-luvun oppikirjoissakin kuvataan Venäjää imperialistisena suurvaltana, on 1970-luvun oppikirjojen imperialismiin kritiikki pitkälti väistynyt kuvauksesta. Sen sijaan 1990-luvun oppikirjoissa kuvataan kriittisesti nationalististen argumenttien käyttöä Venäjän suurvaltapolitiikassa ja kuvataan niiden taustalla olleita suurvaltaintressejä. Tämä näkyy erityisesti kuvauksessa Balkanin tilanteesta ennen ensimmäistä maailmansotaa. Kronikka kertoo, kuinka Venäjä tarjosi Balkanilla "sukulaiskansoilleen" auliisti apua Turkia vastaan tavoitellen kuitenkin samalla satamia Mustanmeren satamia. Kirja kirjoittaa monien venäläisten uskoneen, että "Venäjän "pyhänä tehtävänä" oli suojella kaikkia slaavilaisia kansoja".¹³⁰ Horisontti kuvaa Balkanin ruutitynnyriä 1900-luvun alussa seuraavasti: *"Serbia -- etsi tukea Venäjältä, joka vanhastaan oli pitänyt itseään Balkanin slaavien suojelijana. Tähän suojeluhaluun liittyi myös selvä sotilaspoliittinen pyrkimys. Venäjä tuki Balkanin slaaveja ja halusi saada haltuunsa Turkin salmet ja päästä Välimerelle."*¹³¹ 1990-luvun oppikirjoissa siis nationalististen argumenttien ja suurvaltaintressien yhteyden kuvaaminen on syrjäyttänyt 1970-luvun oppikirjojen imperialismiin kritiikin sekä Venäjän turvallisuusintressien ymmärtämisen.

Ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä Venäjä näyttäytyy sekä 1970-luvun että 1990-luvun kirjoissa Venäjän Japanin sodassa arvovaltatappion kärsineenä suurvaltana. Ensimmäiseen maailmansotaan Venäjä lähtee kuitenkin valtaisana sotilasmahtina. 1990-luvun Kronikka kuvaa, kuinka Euroopan suurin armeija oli valmiina voittoon: *"Sodan syttyessä Venäjällä oli Euroopan suurin armeija: yli miljoona miestä oli valmiina*

¹²⁸ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 174.

¹²⁹ Lappalainen et al. (H2), 159-160.

¹³⁰ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 14.

¹³¹ Lappalainen et al. (H2), 189.

voittoisaan sotaan. Duuman puhemies uhosi, että rauha tehtäisiin vasta Berliinin raunioilla ja Saksan keisarin Vilhelm II:n haudalla."¹³²

Sota kuitenkin sujuu huonosti. Venäläiset esitetään sotien johdosta puutetta ja nälkää kärsivinä. Kansa on sotien johdosta tyytymätön.¹³³ Kuva pelottavasta, sotilaallisesti ylivoimaisesta vihollisesta ei liity venäläisiin kansana vaan pikemminkin maan suurvalta-asemaan. Tämän jälkeen tarina jakautuu kahtia: 1970-luvun kirjoissa tyytymättömyys johtaa vallankumouksiin, bolševistiseen vapautukseen ja maailman ensimmäisen sosialistisen valtion onnelaan. 1990-luvun kirjoissa tyytymättömyys johtaa itsevaltiuden romuttumiseen, sekasortoon ja lopulta diktatuuriin. Näistä vastakkaisista viholliskuvista kerron seuraavissa luvuissa.

4.4.2 Vapauttava bolševismi ja puna-armeija

Ensimmäisen maailmansodan yhteydessä 1970-luvun oppikirjoissa korostuvat sotilaiden kokema kurjuus, sotatoimien raskaus sekä bolševikkien rauhantahto. Historian maailma 7 kuvaa sotaa seuraavasti otsikon "Maailmansota johtaa vallankumouksiin" alla: *"Ensimmäiseen maailmansotaan venäläinen sotilas lähti käskyn mukaisesti puolustamaan keisaria ja pyhää Venäjän maata. Sotilas sai kuiteinkin taistella huonosti johdettuna ja usein nälkää nähden. Sota kesti vuodesta vuoteen, aiheutti miljoonille kuoleman ja puutetta ja sekasortoa koko Venäjällä. Monin paikoin sotilaat kieltäytyivät taistelemasta, pakenivat rintamalta ja liittyivät vallankumouksellisten puolelle. Näin ensimmäinen maailmansota oli ratkaiseva vaihe siinä kehityksessä, joka johti Venäjän vallankumouksiin."*¹³⁴ Kuvaus noudattaa pitkälti neuvostoliittolaista historiantulkintaa. Venäläinen sotilas eli vielä ensimmäisessä maailmansodassa tsaarinvallan ikeen alla, taisteli kurjuudessa ja odotti bolševikkien vallankumousta. Nimenomaan bolševikkien lokakuun vallankumous vapauttaa sotilaat kurjuudesta, sillä kirjoissa korostuu bolševikkien rooli esimerkiksi maailmansodasta irroittautujina. Kuvaus on jälleen voimakkain Peruskoulun historia 3:ssa, mutta myös muissa kirjoissa asetelma on sama.¹³⁵

¹³² Lähteenmäki & Troberg (KR8), 32.

¹³³ Metsäkallas et al. (KN), 155-156, 193; Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 174.

¹³⁴ Kaakinen et al. (Hma7A), 125.

¹³⁵ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 133-136; Kaakinen et al. (Hma7), 125-129; Castrén & Riikonen (Hjame7), 186-190.

Kun ensimmäisessä maailmansodassa kurjuus ja kehitys kohti vääjäämätöntä vallankumousta korostuvat, toisessa maailmansodassa venäläinen sotilas sen sijaan taisteli hänet vapauttaneen punatähden johtamana. Tällöin sitkeyden korostaminen korvaa kirjoissa kurjuuden painottamisen. Venäjän kansan sitkeys korostuu useassa kohtaa toista maailmansotaa kuvattaessa. Peruskoulun historia 4 kertoo Neuvostoliitossa osoitetun sodassa uhrimieltä, peräänantamattomuutta ja sitkeyttä.¹³⁶ Myös Historian maailma 8 viittaa neuvostoliittolaisten sitkeyteen maansa puolustamisessa.¹³⁷ Erityisesti Leningradin ja Stalingradin taisteluissa venäläiset esitetään sitkeinä puolustajina sekä hillittyinä uhreina.¹³⁸

Loogisena jatkumona tälle kuvaukselle Neuvostoliitto kuvataan kirjoissa toisen maailmansodan voittajana ja Saksan peittoajana sekä teksteissä että kuvissa.¹³⁹ Neuvostoliitto kuvastuu sitkeänä puolustajana ja Itä-Euroopan vapauttajana. Historia ja me 8 kirjoittaa Neuvostoliiton vapauttaneen Itä-Euroopan maat natsien vallasta, jonka myötä Viro, Latvia ja Liettua "liittyivät" Neuvostoliittoon.¹⁴⁰ Historian maailma 8 kuvaa Neuvostoliiton tunkeutuneen Saksaan ja "vapauttaneen" itäeurooppalaisia valtioita, jotka myöhemmin "omaksuivat" sosialistisen järjestyksen.¹⁴¹ Peruskoulun historia 4 poikkeaa tästä kuvauksesta ja kirjoittaa vapauttamisen sijaan Neuvostoliiton "tunkeutuneen" myös Itä-Euroopan maihin ja syvälle Keski-Eurooppaan. Kirja ilmaisee varovaisesti kansandemokratioiden syntyneen "Neuvostoliiton myötävaikutuksella".¹⁴² Kuvauksesta voi lukea lievää kritiikkiä, ja se poikkeaa neuvostoliittolaisesta tulkinnasta. Kiinnostavaa on, että muuten kovin kritiikitön Peruskoulun historia -kirja kritisoi tässä Neuvostoliiton toimia muita kirjoja enemmän.

Kokonaisuudessaan Neuvostoliiton rauhantahtoa korostetaan kylmän sodan aikana, eikä viholliskuvaa muodostu. Holménin tutkimustulosten mukaisesti¹⁴³ oppikirjoissa

¹³⁶ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 53.

¹³⁷ Ahonen et al. (Hma8), 92.

¹³⁸ Castrén & Riikonen (Hjame8), 33-34.

¹³⁹ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 30; Castrén & Riikonen (Hjame8), 55, 67; Ahonen et al. (Hma8), 91.

¹⁴⁰ Castrén & Riikonen (Hjame8), 54, 56.

¹⁴¹ Ahonen et al. (Hma8), 87.

¹⁴² Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 45.

¹⁴³ Ks. luku 2.2

myötäillään voimakkaasti Neuvostoliiton itse itsestään antamaa kuvaa bolševikkien vapahduksesta, Neuvostoliiton roolista vapauttajana sekä voittajana toisessa maailmansodassa sekä rauhantahtoisena suurvaltana kylmässä sodassa.

4.4.3 Diktatuuri

1990-luvun oppikirjojen kuvaus Neuvostoliitosta sodissa on täysin erilainen kuin 1970-luvun kirjoissa. Bolševikeilta riisutaan vapauttajien viitta, Neuvostoliitto kuvastuu toisessa maailmansodassa Stalinin johtamana diktatuurina ja kylmän sodan kuvaa Neuvostoliitosta hallitsevat rauhantahdon sijaan kuvat neuvostoliittolaisista panssarivaunuista.

Bolševikkien rooli on siis voimakkaasti muuttunut. 1970-luvun kirjoissa ryhmä näyttäytyy sankarillisena vapauttajana vallankumoustaistossa, 1990-luvulla sen sijaan joko sekasortoa levittäneenä ryhmänä tai jopa vihollisena. 1990-luvun kirjoissa tsaarinvalta sortuu kuin itsestään helmikuun vallankumouksessa.¹⁴⁴ Bolševikkien johtama lokakuun vallankumous ei korostu yhtä vahvasti kuin 1970-luvulla. Kronikka riisuu sädekehää bolševikeilta muun muassa seuraavasti: *"Maalauksissa Talvipalatsin valtaus lokakuussa 1917 on kuvattu sankarilliseksi urotyöksi. Todellisuudessa parikymmentä bolševikkia oli tulossa vangitsemaan hallituksen jäseniä ja kävi lyhyen taistelun palatsin vartijoiden kanssa."*¹⁴⁵ Kuvaus on hyvin erityyppistä kuin 1970-luvun kirjoissa, joissa bolševikit näyttäytyvät vapahduksen tuovina sankareina.

Sen sijaan bolševikit näyttäytyvät 1990-luvun oppikirjoissa aktiivisina Venäjän sisällissodassa. Horisontissa bolševikkien rauhanpropaganda on vaihtunut jopa viholliskuvaksi. Kirja kuvaa, että "vallankumouksen pelastamiseksi bolševikkien oli suostuttava [Brest-Litovskin] rauhaan" sekä kirjoittaa bolševikkien aloittaneen sisällissodan.¹⁴⁶ Näin bolševikit näyttäytyvät rauhanprosessissa passiivisina ja sodanjulistamisessa aktiivisina toimijoina. Kuva on täysin päinvastainen kuin 1970-luvun kirjoissa. Myös Kronikka- sekä Kohti nykyaikaa -kirjoissa bolševikkien rooli sisällissodassa kuvataan Horisonttia lievemmin. Niiden mukaan Leninin johtaman

¹⁴⁴ Metsäkallas et al. (KN), 193; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 33; Lappalainen et al. (H2), 202-203.

¹⁴⁵ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 33.

¹⁴⁶ Lappalainen et al. (H2), 204.

neuvostohallituksen toimet aiheuttivat vastustusta, jonka johdosta maa ajautui sisällissotaan. Sodassa bolševikit joutuivat taistelemaan valkoisia vastaan. Bolševikkien onneksi koitui vastustajien eripuraisuus, jonka ansiosta puna-armeija oli vuoteen 1922 mennessä kukistanut vastustajansa.¹⁴⁷ Kohti nykyaikaa lopettaa kuvauksensa sisällissodasta juhlavasti vanhaan malliin: *"Bolševikkien puna-armeija pääsi voitolle vastustajistaan vuoden 1920 loppuun mennessä, ja sosialistisen valtion rakennustyö voitiin aloittaa."*¹⁴⁸

Toisessa maailmansodassa Neuvostoliitto hahmottuu 1990-luvun kirjoissa Hitlerin Saksaan verrattavana diktatuurina.¹⁴⁹ Erot kirjojen välillä ovat kuitenkin samat kuin kautta linjan. Kohti nykyaikaa kirjoittaa tapahtumista niukasti ja kuvailua välttäen. Kronikka puolestaan kuvaa Neuvostoliittoa diktatuurina, mutta kertoo sodasta myös venäläisten näkökulmasta. Horisontissa kuva diktatuurista maalautuu voimakkaimpana. Kirja kuvaa muun muassa, kuinka "monessa paikassa Stalinin alistamat kansat ottivat saksalaiset vapauttajina vastaan"¹⁵⁰ ja kuvaa diktaattorit tasaväkisessä taistelussa esimerkiksi Stalingradissa.¹⁵¹ Saman tyyppinen ero näkyy kuvauksessa Neuvostoliitosta toisen maailmansodan voittajavaltana ja Neuvostoliiton voiton syistä. Kaikki kirjat kuvaavat maan fyysisen koon sekä joukkojen sitkeyden koituvan Neuvostoliiton voitoksi ja Saksan tuhoksi.¹⁵² Horisontti kuitenkin korostaa sodan kääntyneen Neuvostoliiton ratkaisuksi erityisesti materiaalisen ylivoiman takia. *"Sodan luonne oli muuttunut. Salamasodasta oli tullut kulutussotaa, jossa ratkaisi se, kumpi puoli pystyi tuottamaan enemmän panssarivaunuja, tykkejä ja lentokoneita. Niiden valmistamisessa länsivaltojen avustamalla Neuvostoliitolla oli ylivoima."*¹⁵³ Neuvostoliitto ei siis voita moraalisesti parempana kuin Saksa, vaan materiaalisella ylivoimallaan.

Huomattavaa on, että diktatuurista piirtyvä viholliskuva ei koske venäläisiä ihmisiä. Venäläiset sotilaat kuvataan sitkeinä¹⁵⁴, talveen tottuneina ja hyvin varustautuneina.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 36-38; Metsäkallas et al. (KN), 197.

¹⁴⁸ Metsäkallas et al. (KN), 197.

¹⁴⁹ Lappalainen et al. (H2), 270-283; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 74-77, 95-96, 105-124; Metsäkallas et al. (KN), 215, 221.

¹⁵⁰ Lappalainen et al. (H2), 274.

¹⁵¹ Sama, 275.

¹⁵² Metsäkallas et al. (KN), 222-233; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 105-106; Lappalainen (H2), 274.

¹⁵³ Lappalainen et al. (H2), 274, 279.

¹⁵⁴ Sama, 274.

¹⁵⁵ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 105.

Kirjat kuvaavat myös neuvostoliittolaisten sodan arkea. Kohti nykyaikaa kirjoittaa kotirintaman ponnisteluilla olleen erityisen suuri merkitys valmistautumattomana sotaan joutuneen Neuvostoliiton sodankäynnissä.¹⁵⁶ Kronikka kuvaa leningradilaisia vahvistamassa puolustuslinjojaan piiritetystä kaupungista sekä kertoo Dachaun keskitysleirillä teloitettujen tuhansia venäläisiä sotavankeja. Myös Neuvostoliiton sodassa kärsimistä suurista tuhoista kerrotaan.¹⁵⁷

1990-luvun oppikirjoissa muodostuu siis kuva Neuvostoliitosta sodassa sekä diktaattori Stalinin johtamana totalitaarisena järjestelmänä että sodasta kärsineenä maana. Horisontissa kuitenkin neuvostoliittolaisten kokemus sodasta peittyy viholliskuvan alle. Jälleen on huomattavaa, että Holmén perustaa arvionsa 1990-luvun oppikirjojen kriittisyydestä nimenomaan Horisontin analysointiin.¹⁵⁸ Kohti nykyaikaa ja Kronikka kuvaavat Neuvostoliiton roolia sodissa monipuolisemmin kuin Horisontti. Uutena piirteenä Kronikka 8 ja Kohti nykyaikaa -kirjoissa esitellään myös sotapropagandaa ja sen merkitystä.¹⁵⁹ Propagandan idean esittely antaakin mielestäni hyvää taustaa ymmärtää 1900-luvun sotien ja kylmän sodan historiaa.

Kylmän sodan kuvauksessa viholliskuva Neuvostoliitosta piiryy ennen kaikkea kuvattaessa Itä-Euroopan kansandemokratioiden syntymistä ja levottomuuksia kylmän sodan aikana.¹⁶⁰ Kronikka kuvaa Itä-Euroopan maiden toteuttaneen sosialistisen järjestelmän "ison veljen" painostuksesta.¹⁶¹ Neuvostopanssareita kuvataan sekä tekstissä että kuvissa kerta toisensa jälkeen vyörymässä Itä-Euroopan pääkaupunkien kaduille ja tukahduttamassa poliittista liikehdintää. Brežnevin opin tunnetuksi tehneet Tšekkoslovakian tapahtumat vuonna 1968 nousevat erityisesti esille.¹⁶² Afganistanin sotaa kerrotaan aikalaisten suussa pidetyn "Neuvostoliiton Vietnamina"¹⁶³ ja aiheuttaneen vakavan särön Neuvostoliiton maineeseen.¹⁶⁴ Kriittisiä äänenpainoja Neuvostoliittoa kohtaan löytyy siis monelta kantilta.

¹⁵⁶ Metsäkallas et al. (KN), 228.

¹⁵⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 105, 119, 123.

¹⁵⁸ Holmén, 353-355.

¹⁵⁹ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 116-117; Metsäkallas et al. (KN), 224-225.

¹⁶⁰ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 154; Metsäkallas et al. (KN), 282, 286.

¹⁶¹ Metsäkallas et al. (KN) 282, 286.

¹⁶² Lähteenmäki & Troberg (KR8), 154, 165-166; Metsäkallas et al. (KN), 282-286; Lappalainen et al. (H2), 310-315, 376-377.

¹⁶³ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 166; Metsäkallas et al. (KN), 292.

¹⁶⁴ Lappalainen et al. (H2), 391.

Voimakkain viholliskuva Neuvostoliitosta kylmän sodan aikana muotoutuu Itä-Euroopan tapahtumia esiteltäessä. Kokonaisuudessaan Neuvostoliitto hahmottuu suurvaltakilpailussa tasaväkisenä kilpailijana Yhdysvaltojen kanssa. Poikkeuksena on jälleen Horisontti, jossa Neuvostoliiton kommunismi näyttäytyy voimakkaasti länsimaisen demokratian vihollisena niin koko suurvaltakilpailussa kuin myös Suomen sisäpolitiikassa.¹⁶⁵

4.4.4 Venäjä ja Neuvostoliitto puolustamassa luoteisrajaansa

Venäjän viholliskuva sodissa Suomea vastaan muotoutuu 1970-luvun oppikirjossa oleellisesti Suomen geopoliittisen aseman kuvauksen kautta. Venäjän ja Neuvostoliiton turvallisuusintressi luoteisrajallaan, erityisesti Pietarin turvallisuus sekä suurvaltaintressit Itämeren herruudesta nostetaan esiin syinä sotiin Suuresta Pohjan sodasta jatkosotaan saakka.

Vihollisuuksia idän ja lännen välillä kuvataan kirjoissa 1300-luvulta ja Pähkinäsaaren rauhasta lähtien. Valloitus- ja laajentumishaluisten kirkkokuntien sekä Ruotsin ja Venäjän suurvaltojen välisessä taistelussa Itämeren herruudesta viholliskuva Venäjästä ei muotoudu erityisen voimakkaasti, vaan Venäjän toimet on kuvattu hyvin samaan sävyyn kuin Ruotsin toimet. Voimakkain varhaisten sotien viholliskuvista maalautuu kuvauksessa Suuren Pohjan sodan venäläismiehityksestä eli ns. isostavihasta. Historia ja me 6 -kirja kuvaa sotaa "maamme historian raskaimpana aikana"¹⁶⁶. Kirja kuvailee sodan aikaista kurjuutta laajasti ja mainitsee muun muassa 10 000 naisen ja lapsen viemisen Venäjälle orjiksi. Osa kurjuudesta asetetaan valloittajan eli venäläisten, osa Ruotsin kuninkaan harteille, jonka käskystä virkamiehistö poistui maasta. Myös Peruskoulun historia 2 -kirjassa isonvihan aikaa kuvataan runsaasti, mutta kuitenkin asettaen venäläisten toiminta ajan yleisten käytäntöjen yhteyteen: *"Suomea kohdeltiin vihollismaana, mikä tuona aikana merkitsi hävitystä, sotavankeutta, raskaita veroja ja mielivaltaa."*¹⁶⁷ Isonvihan viholliskuva ei myöskään toistu esimerkiksi hattujen sodan kuvauksessa. Sotaa kerrotaan kutsutun pikkuvihaksi, mutta ruotsalaisten

¹⁶⁵ Tästä tarkemmin ks. luku 5.3.3.

¹⁶⁶ Castrén & Riikonen (Hjame6), 130.

¹⁶⁷ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 72.

epäonnistuminen korostuu ja venäläisten kerrotaan käyttäytyneen hyvin, rauhallisesti ja kurinalaisesti siviiliväestöä kohtaan.¹⁶⁸ Negatiivisimmin sotaa kuvaa Historian maailma 6, joka kirjoittaa, ettei "miehitysaika kuitenkaan muodostunut yhtä surkeaksi kuin isoviha".¹⁶⁹ Viholliskuva on siis isovihassa voimakkaimmillaan.

Suomen sodan yhteydessä korostuvat 1970-luvun oppikirjoissa Napoleonin ajama suurvaltapoliittikka sekä Ruotsin surkea puolustuskyky Suomessa. Peruskoulun historia 3 sekä Historia ja me 7 korostavat Aleksanteri I:n vastentahtoisuutta Suomen valloittamisessa. Myös Historian maailman kuvauksessa Ruotsin taipumattomuus nähdään syynä Suomen siirtymiseen Venäjän vallan alle. Kokonaisuutena Venäjä piirtyy siis vastentahtoisena valloittajana, johon suomalaisten kerrotaan suhtautuneen pääosin myönteisesti.¹⁷⁰

Rauhanomainen miehitys antaa pohjan luottamukseen ja suomalaisten uskollisuuteen perustuvalla Venäjän ja Suomen välisellä suhteella, joka hallitsee kirjojen kuvaa Suomen autonomiasta. Viholliskuvaa ei siis rakenneta autonomian aikaa esiteltäessä. Luottamus kuitenkin rikkoutuu sortokausina, joiden yhteydessä kirjoissa piirtyvät voimakkain viholliskuva sekä Venäjän ja venäläisyyden muodostama uhka suomalaisuudelle. Historian maailma 7 näkee sortokaudet myös yhteydessä venäläisvihan syntyyn: helmikuun manifestin 1899 eli hallitsijanvakuutuksen rikkomisen kuvataan nostattaneen Suomessa sukupolvia kestäneen venäläisvihan.¹⁷¹ Sortokausina ja erityisesti lakkovuonna 1905 tsaarinvalta piirtyy viholliseksi, jota vastaan sekä suomalaiset että Venäjän kansa yhdessä bolševikkien kanssa taistelevat. Yhteys bolševikkien ja suomalaisten välillä korostuu erityisesti Peruskoulun historia 3 - kirjassa. Kirjassa bolševikkien ja suomalaisten yhteys näyttäytyy esimerkiksi seuraavasti kuvattaessa suomalaisten aktivistien itsenäisyysvaatimuksia: *"Tämän liikkeen [aktivistien] piirissä alkoi hahmottua käsitys, jonka mukaan Suomen olemassaolo voitaisiin taata vain irtautumalla Venäjästä. Aktivistit ottivat yhteyttä Venäjän vallankumouksellisiin. Näiden piirissä tuomittiin jyrkästi tsaarin Suomea kohtaan*

¹⁶⁸ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 33; Castrén & Riikonen (Hjame6), 135.

¹⁶⁹ Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 139.

¹⁷⁰ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 37-39; Castrén & Riikonen (Hjame7), 9-14; Kaakinen et al. (Hma7A), 7-13.

¹⁷¹ Kaakinen et al. (Hma7B), 159.

harjoittama sortopoliittikka. -- 1905 Lenin ilmoitti, että bolševikit -- ovat valmiita myöntämään Suomelle täyden itsenäisyyden, jos Suomen kansa niin tahtoo. Tämä bolševikkien kanta tuli sittemmin ratkaisevasti vaikuttamaan Suomen itsenäisyyden tunnustamiseen."¹⁷² Kuvauksessa bolševikit näyttäytyvät yhdessä rintamassa suomalaisten kanssa tsaarin sortoa vastaan ja jopa tukemassa suomalaisten aktivistien toiveita Suomen itsenäisyydestä. Bolševikkien rooli näyttäytyy jo vuodesta 1905 lähtien huomattavasti merkittävämpänä kuin minkä tahansa vallankumouksellisen ryhmän.

Huomattavaa on kuitenkin, että kuvaus ei suinkaan ole kaikissa kirjoissa näin voimakas. Esimerkiksi Historian maailmassa suomalaisten ja venäläisten vallankumouksellisten yhteyttä ei sortokausien yhteydessä korosteta, vaan esille nousee voimakkaammin suomalaisten yhtenäisyys.¹⁷³

Koska Venäjän vallankumoukset nähdään mahdollistamassa Suomen itsenäistymisen, Venäjästä ei synny Suomen itsenäistymisen yhteydessä viholliskuvaa. Historian maailma kirjoittaa Venäjän vallankumousten tehneen Suomen itsenäistymisen mahdolliseksi niiden syrjäytettyä Venäjän ja Suomen yhteisen hallitsijan.¹⁷⁴ Suomen itsenäistyminen kuvastuu tapahtuneen bolševikkien ja suomalaisten yhteisymmärryksessä tsaarinvallan murruttua. Jälleen Peruskoulun historia 3 korostaa suomalaisten ja bolševikkien yhteisiä mielipiteitä, kun taas Historian maailma korostaa suomalaisten porvarien ja bolševikkien välistä epäluuloa.¹⁷⁵ Historia ja me 7 ottaa molemmat kannat huomioon. Kirja kuvaa bolševikkien suhtautuneen Venäjän puolueista ainoana Suomen itsenäistymiseen myönteisesti jo venäläistämisvaiheen alusta lähtien, mutta kertoo myös Svinhufvudin ja bolševikkien viileistä suhteista erästä kansankomissaaria lainaten: *"Tiesimme tosin, että Suomen nykyinen sankari Svinhufvud, jonka tsaari oli aikoinaan lähettänyt maanpakoon, oli meidän julkinen yhteiskunnallinen vihollisemme ja ettei hän tulevaisuudessa säästäisi yhtäkään meistä, mutta jos vapautamme Suomen kansan Venäjän sorrosta, on maailmassa yksi historiallinen vääryys vähemmän."*¹⁷⁶

¹⁷² Lehtonen & Huttunen (PerH3), 153.

¹⁷³ Ks. luku 5.4.4; Kaakinen et al. (Hma7B), 163.

¹⁷⁴ Kaakinen et al. (Hma7B), 183.

¹⁷⁵ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 166; Castrén & Riikonen (Hjame7), 196-199; Kaakinen et al 1977b, 196-197.

¹⁷⁶ Castrén & Riikonen (Hjame7), 197.

Bolševikkien rauhantahdon korostuessa kirjoissa rakentuu Neuvosto-Venäjästä viholliskuva Suomen sisällissodassa vain Historian maailma -kirjassa. Kirjassa kuvataan, kuinka suojeluskuntalaiset Pohjanmaalla nopeasti riisuiivat aseista "5000 miehen ylivoimaisen vastustajan" ja näin poistivat venäläisten taholta uhkaavan vaaran: *"Poistaakseen venäläisten taholta uhkaavan vaaran Mannerheim päätti riisua heidät aseista. Operaation toteuttivat suojeluskuntalaiset yön pimeydessä. Unenpöpperöiset venäläiset antautuivat yleensä taisteluitta. Neljässä päivässä 5000 miehen ylivoimainen vastustaja oli poissa pelistä."*¹⁷⁷ Vihollisasettelu jatkuu kirjassa myös sodan jälkeen "eräänlaisena sotatilana". *"Neuvostoliiton ja Suomen välillä vallitsi eräänlainen sotatila vuodesta 1918 lähtien. Valkoisten puolella taistelleet katsoivat tämän johtuvan siitä, että Neuvostoliitto oli auttanut punaisia vuonna 1918."*¹⁷⁸ Tätä vastoin esimerkiksi Peruskoulun historia 3 kuvaa valkoisten pelkoa venäläisten auttamiskyvystä turhaksi, sillä "heillä oli täysi työ selviytyä omista vihollisistaan Venäjällä riehuva sisällissodassa".¹⁷⁹

Kuvatessaan Neuvosto-Venäjän ja myöhemmin Neuvostoliiton aikaa 1970-luvun oppikirjat eivät pääosin vahvista tunneperäistä viholliskuvaa. Itsenäisyyden alkuajan epäluuloa Neuvostoliittoa kohtaan tosin kuvataan moneenkin otteeseen, mutta tehden kuitenkin myöhemmin selväksi linjan olleen turmiollinen Suomelle. Tässä yhteydessä Peruskoulun historia nostaa esiin myös "perivihollisen" idean, johon viitataan osana kirjan kritisoimaa itsenäisyyden alkuaikojen epäluuloista suhtautumista Neuvostoliittoon. Suomalaisten kokeman Venäjän pelon, "perivihollisuuden" ja Suomen itsenäisyyteen kohdistuneen "idänuhkan" katsotaan hallinneen suomalaisten asenteita ja synkistäneen sen tulevaisuutta alituisesti ennen toisen maailmansodan jälkeistä ulkopoliittikan uudelleensuuntausta. Kirjan mukaan esimerkiksi vuoden 1939 Neuvostoliiton aluevaatimuksiin ei suostuttu tästä syystä. Paasikivi näyttäytyy kirjassa "perivihollis"-ajattelun vastustajana vuodesta 1939 lähtien.¹⁸⁰ Perivihollisuutta käsitellään kirjassa siis ennen kaikkea Paasikiven–Kekkonen-linjan vastaisena, tuomittavana menneiden aikakausien ajattelutapana.

¹⁷⁷ Kaakinen at al. (Hma7B), 213.

¹⁷⁸ Kaakinen at al. (Hma7B), 213-214.

¹⁷⁹ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 168-169.

¹⁸⁰ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 104, 108; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 34, 37, 104.

Toisaalta on jälleen huomattava, että tämä kuvaus on nimenomaan Peruskoulun historiassa voimakkaimmillaan. Historian maailma esimerkiksi kertoo Suomen ja Neuvostoliiton välejä 1920-luvulla mutkistaneen sen, että "useat suomalaiset elättelivät Suur-Suomi-haavetta". Kirja kertoo, kuinka "näin ajattelevien johdossa oli Mannerheim" ja kertoo suomalaisten tehneen jopa sotaretkiä rajan yli.¹⁸¹ Kirjat pelaavat siis suurmiesten arvovallalla ristiin: Peruskoulun historia korostaa Paasikiven roolia perivihollisasettelun vastustajana, Historian maailma puolestaan nostaa Mannerheimin tukemaan vihollisasettelua. Painotusten myötä kuva muuttuu ratkaisevasti.

Siirryttäessä talvi- ja jatkosotien kuvaukseen 1970-luvun kirjat ovat hyvin varovaisia. Vaikka Neuvostoliitto kuvataan talvisodassa ylivoimaisena vihollisena ja Molotov-Ribbentropin sopimus mainitaan kaikissa kirjoissa,¹⁸² Neuvostoliiton motiivina kerrotaan olleen oikeutettu huoli turvallisuudestaan ja realistisena kuvattu Saksan pelko. Saksan uhkaa kuvataan runsaasti ja esimerkiksi Historia ja me 8 kertoo Hitlerin tarkoituksena olleen tosiasiaa "ottaa haltuunsa Venäjän luonnonvarat ja orjuuttaa sen kansat palvelemaan herrakansan tarpeita."¹⁸³

Suomen kannalta Neuvostoliiton ylivoimaisuus ja suuruus vihollisena sekä Suomen puolustuksen vaikea tilanne tulevat esiin kaikissa kirjoissa. Toisaalta 1930-luvun epäluuloisten suhteiden vaikutus jännityksen kiristymiseen korostuu.¹⁸⁴ Tekstissä vältetään tunteenomaisen viholliskuvan maailmailua. Pääosin teksti keskittyy tapahtumiin ja kuvailevat ilmaisut, joissa Neuvostoliiton uhka ja ylivoimaisuus kuvastuvat, ovat vähäisiä. Kuitenkin esimerkiksi Historia ja me 8 kuvaa, kuinka jatkosodan ratkaisevissa taisteluissa kesällä 1944 "venäläisten murskaavassa tulella suomalaisten asemat jauhettiin lyhyessä ajassa maan tasalle".¹⁸⁵ Suhteellisen neutraali kuvaus toistuu kuvissa, joissa pääosin esitellään karttoja ja esimerkiksi propagandamateriaalia esiteltäessä käytetään sekä Suomen että Neuvostoliiton materiaalia.¹⁸⁶ Kokonaisuudessaan Neuvostoliitosta piirtyy sekä talvi- että jatkosodassa kuva

---

¹⁸¹ Kaakinen et al. (Hma7B), 213-214.

¹⁸² Castrén & Riikonen (Hjame8), 25-26; Ahonen et al. (Hma8), 57, 60; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 34.

¹⁸³ Castrén & Riikonen (Hjame8), 33.

¹⁸⁴ Ahonen et al. (Hma8), 57-63, 253; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 31-37; Castrén & Riikonen (Hjame8), 26-30, 37.

¹⁸⁵ Castrén & Riikonen (Hjame8), 50.

¹⁸⁶ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 35; Castrén & Riikonen (Hjame8), 40.

ylivoimaisesta, mutta oikeutettua turvallisuusintressiään puolustavasta vastustajasta.

4.4.5 Suomi puolustaa itsenäisyyttään

Neuvostoliiton romahdettua suurvallan legitiimin turvallisuusintressin ymmärtäminen ei enää ollut suomalaisen ulkopoliitiikan kulmakivi. Samalla sen painottaminen poistui oppikirjoista. 1990-luvun oppikirjoissa ei enää korostu erityisesti Venäjän näkökulma, mutta suurvaltapoliitiikan laajempi ymmärtäminen on säilynyt kuitenkin kirjojen kuvauksessa. Suomen suhteet Venäjään eivät näyttäydy erityistapauksena, vaan osana laajempaa suurvaltaliittistä peliä.

Varhaisessa historiassa Venäjästä piirtyvä viholliskuva on pääosin sama kuin 1970-luvun oppikirjoissa. Suomi näyttäytyy rajamaana ja kahden valtakunnan kiistakapulana.¹⁸⁷ Valtakuntien väliset kiistat koskevat ensin kirkkokuntien kilpailua, sitten Suomen itärajaa ja lopulta Itämeren herruutta.¹⁸⁸ Aikamatka Suomen historiaan kuvaa rautakauden loppupuolen levottomuuksia seuraavasti: *"Suomi oli rajamaata, jonka kautta ruotsalaiset ja venäläiset hyökkäilivät toistensa kimppuun ja tekivät hävitysretkiä myös Suomeen. Suomalaisilla vesillä ja eräpoluilla liikkui usein vierasta vihollisväkeä."*¹⁸⁹ Aikamatka Suomen historiaan -kirjassa ruotsalaisista ja venäläisistä muotoutuu suhteellisen tasapuolinen viholliskuva. Horisontti kertoo hieman voimakkaammin venäläisten hyökkäyksistä ja hävitysretkistä. Kirja kertoo muun muassa Viipurin linnan toimineen lukkona itää ja venäläisten hyökkäyksiä vastaan sekä venäläisten hyökkäysten tuhonneen Savoa ja Kainuuta ennen nuijasotaa.¹⁹⁰ Kirja kuvaa myös suomalaisten kannattaneen Kalmarin unionia, koska "se antoi turvaa kasvavan Venäjän hyökkäyksiä vastaan"¹⁹¹.

Kuten 1970-luvun kirjoissa, myös 1990-luvun kirjoissa voimakkain viholliskuva varhaisissa sodissa muotoutuu isonvihan ajasta. Horisontti kuvaa isovihaa "ankeana ja kovana aikana, sillä Suomea kohdeltiin vihollismaan tavoin" ja kertoo laajalti

¹⁸⁷ Kauniskangas et al. (H1), 194.

¹⁸⁸ Sama, 253, 285.

¹⁸⁹ Edgren Helena, Edgren Torsti, Hanste Tuulikki, Hellström Martti, Jutila Ulla Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo, Roikka Ilpo: Aikamatka Suomen historiaan. 1.-2. painos. WSOY, Porvoo 1997. (Edgren et al. (AS)), 47, 78-81.

¹⁹⁰ Kauniskangas et al. (H1), 194, 196, 246, 250.

¹⁹¹ Sama, 242.

venäläisten ryöstelystä ja hävityksestä.¹⁹² Aikamatka Suomen historiaan kuvaa isonvihan aikaa sekasorron ja kauhun aikana, sekä kuvaa laajalti "vainolaisten" aiheuttamaa hävitystä. Kirja kuvaa muun muassa Kajaanin linnan puolustusta seuraavasti: *"Kun venäläisten päällikkö näki, millainen pieni, resuinen joukko oli onnistunut vastustamaan hänen tuhatlukuista väkeään viisi viikkoa, hän aikoi surmauttaa nämä kaikki. Mutta kerrotaan, että eräs hänen upseereistaan kunnioitti niin paljon linnan puolustajien sitkeyttä, että ilmoitti luopuvansa Venäjän armeijasta, jos heidät tapetaan. Suomalaiset saivat jäädä henkiin, mutta heidät vietiin sotavangeiksi kauas Venäjälle."*¹⁹³ Kuvauksessa näkyy Venäjän ja Suomen vihollisasetelmissä toistuva kuva pienestä, sitkeästä Suomesta monenkertaisesti ylivoimaista vihollista vastaan. Toisaalta venäläisen upseerin rohkea vastustus monipuolistaa asetelmaa.

Kirjoissa kuvataan myös hattujen sotaa sekä Kustaan Venäjän sotaa.¹⁹⁴ Vaikka hattujen sotaa kutsutaankin kirjoissa pikkuvihaksi, ei sodissa korostu Venäjän viholliskuva, vaan Ruotsin huimapäinen politiikka.

Suomen sodan 1808-1809 taustalla korostuu mannermainen suurvaltapolitiikka. Kohti nykyaikaa kuvaa Napoleonin taivuttaneen Venäjän mukaan mannermaasulkuun. Aluksi Venäjä pyrki ainoastaan taivuttamaan Ruotsin kauppasaartoon, mutta myöhemmin Venäjän sodanpäämäärä laajeni koskemaan Suomen liittämistä maahan.¹⁹⁵ Kronikassa sekä Horisontissa Napoleon ja Aleksanteri I näyttäytyvät suhteellisen tasaveroisina liittolaisina.¹⁹⁶ Horisontti kuvaa Tilsitin sopimuksen teatraalisia lausuntoja seuraavasti: *"Aleksanteria imarrellut Napoleon jopa ilmoitti, että hän oli valmis jakamaan Euroopan johtoaseman Venäjän keisarin kanssa. Napoleon olisi lännen keisari, Aleksanteri puolestaan idän."*¹⁹⁷ Horisontti kuitenkin kuvaa Aleksanteria vitkuttelemassa ennen hyökkäystä Suomeen.¹⁹⁸ Vaikka Aleksanteri I on aktiivisemmassa roolissa kuin 1970-luvun kirjoissa, Venäjän vastahanka hyökkääjänä näkyy kuitenkin edelleen.

¹⁹² Kauniskangas et al. (H1), 287.

¹⁹³ Edgren et al. (AS), 157.

¹⁹⁴ Kauniskangas et al. (H1), 290-291,299; Edgren et al. (AS), 178, 185.

¹⁹⁵ Metsäkallas et al. (KN), 45-50.

¹⁹⁶ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 17-21; Lappalainen et al. (H2), 10.

¹⁹⁷ Lappalainen et al. (H2), 10.

¹⁹⁸ Sama, 10.

Venäläisistä ei muodostu kovin voimakasta viholliskuvaa Suomen sodan yhteydessä. Pikemminkin Ruotsin armeijan nopea vetäytyminen ja heikko menestys korostuvat. Suomalaisen rahvaan vastarinta näkyy lähinnä Horisontissa.¹⁹⁹ Kronikka kuvaa, kuinka "siviiliväestö odotti kauhun vallassa valloittajien väkivaltaa ja ryöstelyä"²⁰⁰ Myös venäläisten miehitettyä Suomen kirja kuvaa suomalaisten paitsi ihailleen myös pelänneen uutta hallitsijaa ja nopeaa venäläistämistä. Pelko kuitenkin haihtuu hallitsijanvakuutuksen myötä.²⁰¹ Vaikka voimakasta viholliskuvaa ei muodostukaan, on kieli kerrottaessa Suomen sodasta kuitenkin voimakkaampaa kuin 1970-luvun kirjoissa, joissa valloituksen helppous ja suomalaisten myötämielisyys korostuvat voimakkaasti. Esimerkiksi Kohti nykyaikaa lainaa aikalaisdokumenttina Wilhelm von Schwerinin kirjettä vanhemmilleen, jossa venäläisiä kutsutaan paholaisiksi.²⁰² Vaikka kuva absoluuttisesta pahasta on lähinnä aikalaisdokumentin arvossa, tällaisten dokumenttien käyttö uusintaa viholliskuvaa Venäjästä. Moista tuskin olisi lainattu 1970-luvun oppikirjoissa.

Autonomian ajan kuvastuessa pääosin rauhallisena²⁰³ muodostuu viholliskuva Venäjästä seuraavan kerran venäläistämiskausien aikana. Venäläistämiskausina korostuvat Venäjän muodostama uhka suomalaiselle kulttuurille sekä suomalaisten yhtenäisyys tämän uhan edessä.²⁰⁴ Venäläisten näkökulmia, Venäjän nationalismia sekä suurvaltaintressejä, esitellään kuitenkin kaikissa kirjoissa.²⁰⁵ Kronikka kuvaa tilannetta seuraavasti: "*--1800-luvulla Euroopassa levottomuuksia aiheuttanut nationalismi alkoi levitä myös Venäjälle. Yhä useammat kiihkokansalaiset venäläiset vaativat, että jos kerran kansan tuntomerkkeinä olivat uskonto ja kieli, oli kaikki Venäjän alamaiset muutettava ortodokseiksi ja venäjänkieliseiksi.*"²⁰⁶ Horisontti puolestaan korostaa Venäjän yhtenäisyyspolitiikkaa sekä sen suurvaltaintressien että sisäpolitiikan kautta. "*Voimistuva nationalismi levisi myös venäläisten keskuuteen. Kiihkovenäläiset slavoviifit ja panslavistit katsoivat, että vähemmistökansojen erilaisuus teki niistä*

¹⁹⁹ Lappalainen et al. (H2), 15.

²⁰⁰ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 21.

²⁰¹ Sama, 30.

²⁰² Metsäkallas et al. (KN), 47.

²⁰³ Ks. luku 5.4

²⁰⁴ Ks. luku 5.4.4

²⁰⁵ Metsäkallas et al. (KN), 144; Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 177.

²⁰⁶ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 177.

epäluotettavia, mikä oli omiaan heikentämään Venäjän jättiläisvaltakunnan yhtenäisyyttä."²⁰⁷ Kirja kertoo Venäjän hallituksen lietsoneen tätä pelkoa, koska sen avulla voitiin "kätevästi" kääntää huomio pois sisäpolitiikasta. Vähemmistökansat kuvastuvat erilaisina ja siksi epäluotettavina. Tämän takia Venäjän hallitus lähti kitkemään vähemmistökansojen poliittista ja kulttuurista erityisluonnetta yhtenäistämiskansapolitiikalla, minkä vähemmistöt kokivat venäläistämisenä. Suomi säästyí kirjan mukaan harvinaisen kauan yhtenäistämiskansapolitiikalta, mutta 1900-luvun alussa myös Suomi alkoi näyttää venäläisten silmissä erilaiselta ja epäilyttävältä.²⁰⁸ Erilaisuuden uhka ja sen kitkeminen kansakunnan yhtenäisyyden vuoksi näyttäytyvät siis Horisontissa ymmärrettävinä paitsi Suomen sisäisessä historiassa²⁰⁹ myös Venäjän motiivina. Näin kansakunnan kulttuuris-etnisen yhtenäisyyden merkitys korostuu.

Suutarisen mukaan Suomen itsenäisyys kuvastuu nuorten historiatietoisuudessa itsenäisyydeksi Venäjästä. Hän on todennut oppikirjojen kuvan tukevan tämän käsityksen syntyä.²¹⁰ Vaikka oppikirjoissa ei synny voimakasta viholliskuvaa Venäjästä Suomen itsenäistymisen yhteydessä, näyttäytyykin Suomen itsenäisyys nimenomaan itsenäisyytenä Venäjästä. Suomen itsenäistyminen nähdään Venäjän vallankumousten seurauksena, mutta itsenäistymishaaveet kuvataan kuitenkin syntymässä sortokausien myötä.²¹¹ Venäjän uhka siis synnyttää haaveen Suomen itsenäistymisestä. Suomen itsenäistymisen tarina liittyy tiiviisti myös jääkäriliikkeeseen erityisesti Horisontissa ja Kronikassa. Kronikka kirjoittaa jääkäriliikkeen laajasta kannatuksesta seuraavaa: *"Sortokausien jatkuminen sai monet suomalaiset kallistumaan itsenäistymistä vaatineiden aktivistien kannalle."*²¹² Faktisen itsenäisyysjulistuksen syynä puolestaan näyttäytyy suomalaisten halu irroittautua kuohuvasta radikaalien johtamasta Venäjästä.²¹³ Venäjän toiseus korostuu Suomen pyrkiessä pois voimakkaasti erilaisen emämaan kainalosta.

Jääkäriliikkeen merkitystä korostavassa kertomuksessa Suomen itsenäistymisestä on

²⁰⁷ Lappalainen et al. (H2), 172.

²⁰⁸ Sama, 172-173.

²⁰⁹ Ks. luku 5.

²¹⁰ Ks. luku 2.2. Myös Suutarinen 2000, 108.

²¹¹ Lappalainen et al. (H2), 179; Metsäkallas et al. (KN) 198-199; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 47-48.

²¹² Lähteenmäki & Troberg (KR8), 50; Ks. myös Lappalainen et al. (H2), 177-179.

²¹³ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 48; Lappalainen et al. (H2), 209.

bolševikkien osuus huomattavasti kaventunut verrattuna 1970-luvun oppikirjojen kuvaukseen. Kohti nykyaikaa esittelee Suomen työväestön ja Venäjän vallankumouksellisten yhteyttä postikortin avulla: *"Vasemmalla suomalainen talonpoika ja työmies kantavat vallankumouksen punaiseen sonnustautunutta Suomi-neitoa. Oikealla keisarikruunun käteensä temmannut venäläinen sotilas takanaan keisarinna Alexandra, jonka jaloissa on murhattu Rasputin. Kortissa on teksti: Vapaus-veljeys-tasa-arvo! Eläköön demokraattinen tasavalta! Alas monarkia!"*²¹⁴ Kirjassa ei erotella, kertooko kortti helmikuun vai lokakuun vallankumouksen jälkeisistä tunnelmista, mutta demokratiaa korostavasta tekstistä päätellen kyse lienee helmikuun vallankumouksen mukaisista aatteista. 1990-luvun kirjoissa helmikuun vallankumouksen rooli tsaarinvallan kukistajana nousee selkeämmin esille kuin 1970-luvun kirjoissa. Bolševikkien osuus puolestaan jää huomattavasti suppeammaksi. Esiin nousee lähinnä, kuinka vallankumouksen valtaan nostamien bolševikkien kansallisuusohjelmassa suhtauduttiin myönteisesti vähemmistökansallisuuksien itsenäistymiseen pragmaattisista syistä. Kronikka kuvaa: *"Suopea suhtautuminen reuna-alueiden itsenäistymiseen johtui siitä, että kyseisten maiden uskottiin joka tapauksessa jäävän Venäjän yhteyteen."*²¹⁵ Tämä argumentti esitettiin myös 1970-luvun oppikirjoissa. Sen sijaan 1970-luvun oppikirjoissa näkynyt, jo vuodesta 1905 olemassa ollut yhteys bolševikkien ja suomalaisten aktivistien yhteys on kadonnut 1990-luvun kirjoista. Aktivistit sekä jääkärit näyttäytyvät pikemminkin voimakkaassa vastakkainasettelussa bolševikkeja vastaan.

Suomen sisällissodan yhteydessä 1990-luvun kirjoissa ei synny voimakasta viholliskuvaa. Kronikka ja Kohti nykyaikaa -kirjoissa venäläisten panoksen kerrotaan sisällissodassa rajoittuneen lähinnä punaisten aseistamiseen.²¹⁶ Vihollisasettelu muodostuu punaisten ja valkoisten välille, ei venäläisiä vastaan. Kronikka myös ottaa kriittisesti kantaa valkoisten toimiin kuvaten venäläisiä kaatuneen sodassa heidän lukumääräänsä nähden paljon, sillä "valkoiset ampuivat jokaisen ase kädessä kiinni saadun venäläissotilaan".²¹⁷

Toisaalta vihollisasettelu näyttäytyy Suomen ja Venäjän välisenä Kohti nykyaikaa

²¹⁴ Metsäkallas et al. (KN), 198-199.

²¹⁵ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 47-48.

²¹⁶ Metsäkallas et al. (KN), 201; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 51.

²¹⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 54.

-kirjan lainatessa Martti Santavuoren Kansakunnan historia -kirjassa vuonna 1968 esittämää kuvausta eteläpohjalaisen koulupojan kokemuksista: *"Meille koulupojille oli olemassa vain vastakohtaisuus Suomi-Venäjä, itsenäisyys tai ei itsenäisyyttä. -- Meidän näköpiirimme rajoittui Suomen itsenäisyydestä ja venäläisen sotaväen karkottamiseen maata."*²¹⁸ Vaikka dokumentin tavoitteena lienee lähinnä kuvata aikalaiskokemuksia, saattavat tämäntyyppiset kuvaukset olla taustalla nuorten kokiessa vihollisasettelun koskeneen pikemmin Suomen ja Venäjän välejä kuin punaisia ja valkoisia.²¹⁹

Horisontissa venäläisten rooli Suomen sisällissodassa on aktiivisempi kuin muissa oppikirjoissa. Kirja kertoo sisällissodasta suhteellisen oikeistolaisesta näkökulmasta pitkälti vastakkainasetteluna "hallituksen joukkojen" ja punaisten sekä punaisten puolella taistelleiden venäläisten välillä. Kirja kuvaa "vallankumouksen innostamia kymmeniätuhansia kurittomia venäläisiä sotilaita" lisäämässä kuohuntaa Suomessa ja rohkaistamaan punakaartilaisia ryöstöihin.²²⁰ Punaisten kerrotaan saaneen aseistusta venäläisiltä, ja venäläisten sotilaiden kerrotaan taistelleen punaisten riveissä.²²¹ Venäläisten vihollisuus Suomen sisällissodassa tulee siis 1990-luvun oppikirjoista voimakkaammin esille Horisontissa. Suutarisen tulkinnan mukaan nuorten käsitys Venäjän vihollisuudesta Suomen sisällissodassa ei kuitenkaan pohjautu ainoastaan sisällissodan kuvaukseen oppikirjoissa, vaan todennäköisesti laajemmin Venäjän uhan kuvaukseen historian opetuksessa.²²² Analyysini viittaa samaan johtopäätökseen. Vaikka 1990-luvun oppikirjojen viholliskuva Venäjästä Suomen sisällissodassa on voimakkaampi kuin monissa 1970-luvun kirjoissa, viholliskuva jää kokonaisuudessaan suhteellisen vaimeaksi.

Maailmansotien välisenä aikana Suomen ja Venäjän välisiä vihollisuuksia kuvataan heimosodissa 1920-luvulla.²²³ Niiden kuvataan kiristäneen Suomen ja Neuvosto-Venäjän välejä, mutta muuten venäläisten roolia ei kuvata.

²¹⁸ Metsäkallas et al. (KN), 203.

²¹⁹ Sakari Suutarinen on todennut suomalaisten nuorten laajentavan vihollisasettelun Venäjää vastaan koskemaan myös Suomen sisällissotaa. Ks. luku 2.2. Myös Suutarinen 2000, 108.

²²⁰ Lappalainen et al. (H2), 216-217.

²²¹ Sama, 215-220.

²²² Ks. luku 2.2. Myös Suutarinen 2000, 108.

²²³ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 58-59; Lappalainen et al. (H2), 226.

Talvi- ja jatkosodassa Neuvostoliitto näyttäytyy sekä sotilaiden että aseistuksen osalta ylivoimaisena vihollisena. Verrattuna 1970-luvun kirjojen kuvaukseen kirjoittavat 1990-luvun oppikirjat sodista huomattavasti enemmän kuvaillen. Neuvostoliiton tavoitteena sekä talvisodassa että jatkosodassa esitetään Suomen valtaus kaikissa 1990-luvun kirjoissa.²²⁴ Talvisodassa ”talvisodan ihme”, suomalaisten taidokas sodankäynti, mottitaktiikka, torjuntavoitot, kotirintaman ponnistukset, ulkomailta saatu tuki sekä lopulta rauhansopimuksen raskaus korostuvat.²²⁵ Talvisodan kuvauksessa esille nousee voimakkaasti suomalaisten yhtenäisyys. Jatkosodan kuvauksessa sen sijaan esiin nousevat erimielisyydet Suomen muututtua puolustajasta hyökkääjäksi.²²⁶ Jatkosodassa Suomen tavoitteena kerrotaan olleen palauttaa voittamattomalta näyttävän Saksan avulla talvisodassa menetetyt alueet ja myöhemmin valloittaa kaikki suomensukuisten kansojen alueet sekä rakentaa Saksan avulla Suur-Suomi. Suur-Suomi-hankkeen takana ei kuitenkaan enää seiso koko kansa.²²⁷ Talvisodassa rakentunut herooinen kuva suomalaisista siis murtuu jatkosodassa hieman. Esimerkiksi Kohti nykyaikaa kuvaa, kuinka ”Itä-Karjalan suomenkielistä väestöä alettiin suomalaistaa muun muassa koulujen kautta, ja venäjänkielistä väkeä sijoitettiin vankileireille.”²²⁸ Sodan nurjat puoletkin pääsevät esiin, kuitenkin vain vaimeasti. Sodan tärkeimpänä tuloksena kirjoitetaan olleen itsenäisyyden säilyminen.

Kokonaisuudessaan Suomi näyttäytyy siis puolustamassa itsenäisyyttään ja Neuvostoliitosta muodostuu varsin kasvoton vihollinen sodassa. Kuvaus painottuu voimakkaasti Suomen sotatoimien kuvaamiseen. 1990-luvun oppikirjojen kuvaus Neuvostoliitosta Suomen vihollisena on kokonaisuudessaan monipuolisempaa kuin 1970-luvun oppikirjoissa, ja kirjojen aikalaiskuvaukset ovat suhteellisen monipuolisia. Kronikka kuvaa monisanaisesti kauhua herättäneitä venäläisten partisaanien retkiä sekä desantteja, mutta mainitsee kuitenkin suomalaiset kaukopartiomiehet samassa yhteydessä.²²⁹ Sodan arkea kuvaa myös Kohti nykyaikaa -kirja, joka lainaa suomalaista aikalaiskuvausta molemminpuolisesta propagandasta: ”*Musiikin ja*

²²⁴ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 130, 131; Lappalainen et al. (H2), 284, 292; Metsäkallas et al. (KN), 242.

²²⁵ Metsäkallas et al. (KN), 238-242; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 125-128. H2, 285-286.

²²⁶ Ks. luku 5.3.4; Metsäkallas et al. (KN), 244-247; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 129; Lappalainen et al. (H2), 292.

²²⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 129; Lappalainen et al. (H2), 290; Metsäkallas et al. (KN), 242-244.

²²⁸ Metsäkallas et al. (KN), 244.

²²⁹ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 133.

kovaäänispropagandan kuulee hyvin: Suomalainen sotilas, älä usko imperialistien lupauksia... Mutta musiikki on hienoa, melodista ja tunteellista. Meikäläiset vastaavat - ei nyt ihan Sibeliuksella, vaan vastasepitetyin kupletein, eivätkä nekään ole hullumpia."

230

5 Suomi Venäjän peilissä

5.1 Venäjän toiseus

Oppikirjojen Suomi suuntaa pois idästä sekä 1970- että 1990-luvulla. 1970-luvun oppikirjoissa korostuvat Suomen sidokset Pohjoismaihin. 1990-luvun oppikirjoissa nousevat tämän lisäksi esiin yhteydet laajemmin länteen ja Eurooppaan. Suunta on kuitenkin selvä: venäläisiä emme ole. Tämä Venäjän toiseus nousee esiin kautta teemojen niin käsiteltäessä esimerkiksi Venäjää rauhassa, Venäjää vihollisena kuin suomalaisten toimijuuttakin. Uskonnon, elämäntapojen ja yhteiskuntajärjestelmän toiseus¹ näyttäytyy monella tavalla.

Kuten Suutarinen on analyysissään todennut, Venäjän ja Neuvostoliiton kuvaaminen erillisenä, väkivaltaisena ja kulttuurisesti vieraana siirtää Venäjän alueelle, jossa tunteet, impulsiivisuus ja irrationaalisuus ohjaavat sen ennakoimatonta kehitystä. Tämä tekee Venäjästä kontrastin, jota vasten Suomen myönteinen vastakkaisuus on määriteltävissä.²

Tämä asetelma nousee esiin jo 1970-luvun Perusopetuksen opetussuunnitelmakomitean mietinnössä, jossa pohjoismaista yhteyttä ja Suomen liittymistä pohjoismaiseen valtiosuhteeseen, kulttuurilaitosten ja katolisen kirkon vaikutuksen alaisuuteen korostetaan. Pohjoismaisia kansoja kutsutaan veljeskansoiksi.³ Sama toistuu oppikirjoissa, joissa pohjoismaisen yhteyden korostaminen on voimakkaasti pinnalla. Oppikirjoissa on muun muassa laajoja kappaleita, joissa esitellään pohjoismaisten "veljeskansojen" historiaa.⁴ Perusopetuskomitean mietinnön perusasetelmassa

²³⁰ Metsäkallas et al. (KN), 226.

¹ Vihavainen Ks. luku 2.1.

² Suutarinen 2000, 105; Ks. myös Joenniemi, Pertti: Euro-Suomi: Rajalla, rajojen välissä vai rajaton? Teoksessa Joenniemi Pertti, Alapuro Risto ja Pekonen Kyösti. Suomesta Euro-Suomeen: Keitä me olemme ja mihin matkalla. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1993, 21.

³ POPS-70, 12, 37, 54.

⁴ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 85-87; Castrén & Riikonen (Hjame7), 134-161.

Pohjoismaat esittäytyvät siis positiivisena toisena, johon Suomi halutaan samaistaa.

Sama näkyy myös oppikirjoissa, joissa käsitellään laajasti Pohjoismaiden historiaa ja Suomen yhteyksiä niihin. Historia ja me 5 näkee Pähkinäsaaren rauhan Suomen kansan syntyä: *"Pähkinäsaaren rauhansopimuksen merkitys oli ennen kaikkea siinä, että rajan länsipuolisella alueella asuvat heimot alkoivat tuntea kuuluvansa yhteen kansaan: suomalaisiin, joita yhdisti roomalaiskatolinen uskonto, Ruotsin laki ja hallinto. -- Rajan itäpuolella oleva osa Karjalaa puolestaan joutui maksamaan veroa Novgorodille."*⁵

Suomi asettuu idän ja lännen rajalle. Kulttuurinen, henkinen ja valtiollinen yhteys Suomella on kuitenkin vain länteen ja Pohjoismaihin, kun taas yhteydet Venäjään ovat lähinnä taloudellisia ja poliittisia. Historian maailma 6 näkee Venäjän kulttuurin koostuvan kolmesta osasta, Itä-Rooman kirkkosivistyksestä, länsimaisista vaikutuksista sekä vahvimmin slaavilaisuudesta.⁶ Kun Suomi lukeutuu roomalaiskatoliseen, pohjoismaisen kulttuuriperinnön piiriin, hahmottuu Venäjän kuva erilaisena Toisena.

Tämä sopii hyvin myös Paasikiven–Kekkosen ulkopoliittiseen linjaan, jonka taustalla oli ajatus hyvien välien mahdollisuudesta Venäjän toiseudesta huolimatta. Paasikiven kirjoituksissa Suomen ja Neuvostoliiton erilaisuus korostuu useassa kohtaa, kuitenkin korostaen, ettei tämä sulje pois hyviä suhteita.⁷ Vuonna 1952 Paasikivi kirjoitti: *"Meillä on ollut toinen järjestys kuin Venäjällä, kuten on aina ollut. Historia on toinen, sosiaaliset olot ovat toiset, sivistys on toinen, meillä ei ole venäjän kieltä puhuvaa vähemmistöä. Elämäkatsomus on toinen - pohjoismainen. Mutta tämä ei estä hyviä suhteita Neuvostoliittoon."*⁸

Vaikka 1970-luvun oppikirjoissa korostetaankin sopusoinnussa Paasikiven linjan kanssa

⁵ Castrén Matti J. & Riikonen Reino. Historia ja me 5. Historian oppikirja peruskoulun 5. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1974. (Castrén & Riikonen (Hjame5)), 139.

⁶ Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 99.

⁷ J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa: 28.6.1944–24.4.1949. WSOY, Helsinki 1985. Toim. Blomstedt, Yrjö ja Klinge, Matti (JKP pvk. I) 18.1.1947, 782–783. Sekä J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Toinen osa: 25.4.1949–10.4.1956. WSOY, Helsinki 1986. Toim. Blomstedt, Yrjö ja Klinge, Matti (JKP pvk. II), 10.4.1950, 190–191 ja 188–189.

⁸ JKP pvk. II, 1.4.1952, 519.

Suomen yhteyksiä Pohjoismaihin, ero Venäjään rakentuu lähinnä tämän asettelun kautta, mutta sitä ei korosteta suoraan. 1990-luvun oppikirjoissa eronteko Venäjään on huomattavasti selkeämpää ja eksplikoidumpaa. Horisontti kirjoittaa auki sen, mitä ehkä 1970-luvun oppikirjojen tekstin takana kulki, mutta mitä ei tuolloin lausuttu ääneen: *"Suomi joutui keskiajalla Ruotsin ja katolisen kirkon yhteyteen. Tämä länteen liittäminen antoi meille kulttuurimme perustan. Mutta samalla se loi vastakohdan Venäjää ja itää vastaan, mikä on jatkuvasti vaikuttanut Suomen historian kulkuun."*⁹

Venäläisen kulttuurin vieraus verrattuna suomalaiseen tulee esille 1990-luvun kirjoissa erityisesti esiteltäessä venäläisten asemaa Suomessa autonomian ajalla. Vähiten asiasta kirjoittaa Kohti nykyaikaa, jossa ainoastaan kerrotaan ortodoksisen uskonnon olleen syy siihen, etteivät venäläiset päässeet suomalaisiin virkoihin: *"Suomalaiset saivat täydet kansalaisoikeudet Venäjällä, mutta Venäjän kansalaiset eivät päässeet suomalaisiin virkoihin, koska olivat ortodokseja."*¹⁰ Kronikka ja Horisontti sen sijaan käsittelevät laajemmin venäläisten elämäntapojen ja uskonnon vierautta. Voimakkaimmin molemminpuolinen vierauden tunne kuvastuu Horisontissa. Kirjan mukaan Suomi pysyi Venäjän vallan aikana venäläisille outona ja kaukaisena pohjoisena maana. Suomessa oli vain vähän venäläistä siviiliväestöä, jonka uskonto ja erilaiset elämäntavat eristivät kantaväestöstä. Myös maassa oleva venäläinen sotaväki eli omaa suljettua elämäänsä. *"Suomalaiset vierastivat näitä outoa kieltä puhuvia, mahorkalle ja hapankaalille tuoksuvia sotilaita, vaikka heitä ei valloittajina pidettykään."*¹¹ Kirja kuitenkin huomauttaa, että *"mitään ryssävihaa ei ollut, ja jos sellaisesta voi puhua, sitä ilmeni vasta 1900-luvun alun venäläistämiskaudella"*¹²

Myös Kronikka 7 kuvaa venäläisten ja suomalaisten välistä vierauden tunnetta, mutta pitkälti venäläisten näkökulmasta. Kronikka 7 kuvaa venäläisten asemaa Suomessa venäläisten näkökulmasta otsikolla *"Kotimaassa vieraana": "Useimmat venäläiset kokivat Suomen liian vieraaksi: kieli, lait, raha ja tavat olivat erilaisia kuin muualla Venäjällä."*¹³ Koska venäläisyys ei Helsingissä juuri näkynyt, venäjää puhuivat vain harvat ja Suomessa oli vain vähän venäläisiä, pääkaupunkiseudun pieni

⁹ Kauniskangas et al. (H1), 202.

¹⁰ Metsäkallas et al. (KN), 58-59.

¹¹ Lappalainen et al. (H2), 37.

¹² Sama, 37

¹³ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 31.

venäläisvähemmistö "joutui asumaan lähes täysin ummikkona ja vieraana omassa maassaan."¹⁴ Kuvauksen näkökulma on siis hyvin eri sävyinen kuin Horisontin jopa tuoksujen vierautta kuvailevassa tekstissä. Kronikan näkökulma mielestäni antaa edellytyksiä katsoa asiaa myös venäläisen vähemmistön näkökulmasta ja vanhoja stereotypioita rikkoen.

Toisaalta Kronikka 7 lainaa toisessa yhteydessä aikalaisdokumenttia, jossa eräs suomalainen talonpoika valittaa kenraalikuvernööri Bergille valituksen itäkarjalaisista laukkukauppiaista eli laukkuryssistä: "-- *Paljo paha vaikuttaa seurakunnassamme, ne niin kutsututu laukkuvenäläiset, joita asuu täällä suuret joukot usiassa talossa, ja viettävät aikansa joutilaisuudessa, juopumisessa, Haureudessa, ja muissa pahoissa esimerkeissä, ja myös käyvät ympäri tässä ja liki Pitäjissä luvattomalla kaupalla, Pettämässä yksinkertaisia. eikös olisi mahdollista teidän yllhäisyytenne että ne estettäisiin!!* --"¹⁵ Kuvaus kertoo paitsi aikalaisten laukkuryssiin liittyvistä mielikuvista, myös siitä, kuinka venäläinen kenraalikuvernööri välitti keisarille rahvaan toivomuksia ja valituksia. Tämänkaltaisten viittausten yhteydessä voidaan pohtia, välittykö oppijalle vain stereotypioita¹⁶ vahvistava kuva laukkuryssistä joutilaina, petollisina juoppoina vai monipuolinen kuva elämästä Suomessa Venäjän vallan aikana.

Kulttuurin ja uskonnon alueella Venäjän toiseus suhteessa Suomeen näkyy sekä 1970-että 1990-luvun kirjoissa. Suomi suuntaa läntiseen kulttuuripiiriin, 1970-luvulla korostuneesti Pohjoismaihin, 1990-luvulla Eurooppaan. Suuntaaminen *pois idästä* ei kuitenkaan korostu 1970-luvulla, vaan yhteyksiä idän ja lännen välillä korostetaan. Esimerkiksi 1970-luvun kirjoissa ei kerrota suomalaisten kokemasta vierauden tunteesta venäläisiä kohtaan autonomian ajalla.

Kulttuurin ja uskonnon toiseuden lisäksi yhteiskuntajärjestelmän toiseus on varhaisemmissa tutkimuksissa todettu Venäjän toiseuden perusteemaksi. Sama näkyy oppikirjoissa. Sekä tsaarin vallan ajan itsevaltius että Neuvostoliiton ajan kommunismi nähdään suomalaisesta hallintotavasta eroavina. Kuten jo aiemmin näkyi, Suomi nähdään liittyneenä pohjoismaiseen tai läntiseen hallintotapaan ja kulttuuriin sekä

¹⁴ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 31.

¹⁵ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 36.

¹⁶ Ks. esim. luku 2.1.

myöhemmin läntiseen demokratiaan. Tässäkin suhteessa rajantakainen itäinen hallintojärjestelmä näyttäytyy Toisena.

Merkittävää on, ettei 1970-luvun oppikirjojen ylistävä kuvaus Neuvostoliitosta muuta Venäjän toiseutta. Vaikka Neuvostoliitto kuvataan 1970-luvun oppikirjoissa ajan poliittista retoriikkaa noudattaen naapurina tai jopa ystävänä, tämä ei poista kokemusta järjestelmän erilaisuudesta. Kuten Historia ja me 8 kirjoittaa, sopimus turvasi Suomen ja Neuvostoliiton ystävälliset naapuruussuhteet ”yhteiskuntajärjestelmien erilaisuudesta huolimatta”¹⁷. Tutkimukseni termein yhteistyö on siis mahdollista Venäjän toiseudesta huolimatta. Sopimus myös erotti Suomen laajemminkin rajantakaisesta sosialismista ja kansandemokratioista. Historian maailma 8 :n mukaan sopimus oli ”suurelta osin sellainen, kuin *suomalaiset olivat neuvotteluissa esittäneet* ja erosi selvästi kansandemokratioiden sopimuksista.”¹⁸ Täten sekä Neuvostoliitto että sen valtapiirissä olevat valtiot ovat vaikkakin ystäviä, mutta erilaisia. Suomi myös näyttäytyy suuntaamassa länteen, heti kun se on mahdollista eli kansainvälisen jännityksen lientyessä.¹⁹ Toiseus toistuu positiivisimassakin kuvauksessa Venäjästä.

Voimakkaimmin venäläisen yhteiskuntajärjestelmän toiseus näyttäytyy kuitenkin jälleen 1990-luvun Horisontti-kirjassa. Siinä tsaarin Venäjä näyttäytyy taantumuksellisena vapauden voimien vastustajana ja Neuvostoliitto kuvastuu läntisen vapaan maailman epäluuloisena vastustajana. Kirjasarja kuvaa ”Neuvostoliiton ja muun maailman välistä vastakohtaisuutta” myös kuvatessaan jännitystä 1920-luvun Euroopassa.²⁰ Kun lisäksi Suomen ja Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmien erilaisuuden mainitaan muun muassa rajoittaneen Suomen ja Neuvostoliiton välistä kanssakäyntiä 1920- ja 1930-luvuilla ja syynä Suomen suuntautumiselle länteen,²¹ on selvää, että Suomi lukeutuu ”läntisen vapaan maailman” joukkoon ja demokratian puolustajiin. Suomi piirtyy jälleen Venäjän toiseuden kautta.

¹⁷ Castrén & Riikonen (Hjame8), 147.

¹⁸ Kursivointi ja lihavointi alkuperäislähteessä. Ahonen et al. (Hma8), 255; Ks. myös Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 109.

¹⁹ Esim. Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 113.

²⁰ Lappalainen et al. (H2), 201.

²¹ Sama, 284.

5.2 Suomen geopoliittinen asema

5.2.1 Idän ja lännen välissä

Suomi asemoituu 1970-luvun oppikirjoissa idän ja lännen rajalle. Asetelma nousee esiin vuoden 1970 Perusopetuksen opetussuunnitelmakomitean mietinnössä, jossa Suomen asemaa idän ja lännen rajalla korostetaan keskiajalta ja Pähkinäsaaren rauhasta lähtien.²² Sama toistuu oppikirjoissa, joissa Suomi asettuu idän ja lännen kristikuntien rajalle Pähkinäsaaren rauhasta lähtien.²³

Asemoituminen idän ja lännen rajalle määrittää voimakkaasti Suomen geopoliittista asemaa 1970-luvun oppikirjoissa. Selkänojan hakeminen lännestä itää vastaan nousee esiin sekä varhaisemmassa historiassa että 1900-luvun sotien yhteydessä. Peruskoulun historia -kirjasarja kuvaa ensin Ruotsin laajentumisen 1600-luvulla muodostaneen Suomelle turvavyöhykkeen Venäjää vastaan ja myöhemmin, Suomen itsenäisyyden alkuaikoina, selkänojan hakemisen lännestä itää vastaan olleen suomalaisen ulkopoliitiikan perustana.²⁴ Kiinnostavana poikkeuksena tähän linjaan Peruskoulun historia mainitsee Suomen myös olleen "sotilaallisesti suojassa Venäjän suurvallan "selän takana" autonomian alkuaikoina, kun "veronmaksajille raskaana taakkana ollut" Suomen sotaväki lakkautettiin.²⁵ Kokonaislinjana nousee kuitenkin esiin tuen hakeminen nimenomaan lännestä itää vastaan.

Suurvaltojen kilpailu Itämeren herruudesta nousee voimakkaasti esiin Suomen geopoliittisessa asemoinnissa 1970-luvun oppikirjoissa. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä Venäjän 1600-luvulla syntynyt kiinnostus Itämereen ja siitä syntynyt Itämeren sotilaallinen ja poliittinen ongelma yhdessä Venäjän luoteisrajan ongelman kanssa nähdään Suomen ja Venäjän suhteiden pohjana.²⁶ Myös kirjoissa kilpailu Itämeren herruudesta nousee esiin monessa kohtaa. Varsinkin ennen Suomen autonomiaa nimenomaan Itämeren herruus on se kiistakapula, jonka

---

²² POPS-70, 12, 37, 54.

²³ Lehtonen Kai R., Huttunen Veikko. Peruskoulun historia 1. Seitsemäs painos. WSOY, Porvoo 1984, (Lehtonen & Huttunen (PerH1)), 105; Castrén & Riikonen (Hjame5), 137.

²⁴ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 40; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 104.

²⁵ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 44.

²⁶ POPS-70, 20, 23.

piirissä Ruotsi ja Venäjä asettuvat vastakkain.²⁷ Suuressa Pohjan sodassa Venäjä "tunkeutuu"²⁸, tai se "onnistuu pääsemään"²⁹ Itämerelle lopullisesti ja "kohoaa Itämeren alueen mahtavimmaksi valtioksi"³⁰. Peruskoulun historia näkee tässä yhteyden 1970-luvun Neuvostoliittoon, joka myös kuvataan Itämeren mahtavimpana valtiona.³¹

Pietarin kaupungin turvallisuuden takaaminen nousee kirjoissa toistuvasti esille. Perustamisestaan 1703 lähtien Pietari ja myöhempi Leningrad nähdään strategisesti Venäjälle tärkeänä "Venäjän porttina länteen", jonka läheisyys tekee Suomen asemasta Venäjälle tärkeän ja Suomelle epävarman.³² Tämä geopoliittinen asetelma vaikuttaa voimakkaasti kirjoissa esiteltyyn kuvaan Venäjästä vihollisena. Uhka ei kirjoissa piirry kuitenkaan ainoastaan Suomen kannalta, vaan myös Venäjän kokemana uhkana siitä, että Suomen suunnalta voitiin uhata Venäjän tärkeintä keskusta. Tämä näkyy erityisesti Peruskoulun historia -kirjasarjassa.³³ Autonomian ajan Suomi näyttäytyy "Venäjän pääkaupungin suojakilpenä, puolustuksen etumaastona tulevia hyökkäyksiä vastaan", jonka puolustuksen laiminlyönti aiheutti kauhua venäläisissä.³⁴ Myöhemmin erityisesti venäläisten kokema Saksan uhka Pietaria ja Leningradin turvallisuutta kohtaan korostuu sekä Suomen sisällissodan, Tarton rauhanehtojen että toisen maailmansodan yhteydessä.³⁵

Sama Venäjän kokema pelko ulkovaltojen ja erityisesti Saksan hyökkäyksestä Suomen kautta nousee kuitenkin esiin myös muissa kirjasarjoissa esimerkiksi venäläistämiskausien, itsenäisyyden alkuaajan viileiden suhteiden sekä toisen maailmansodan yhteydessä.³⁶ Historian maailma 7 näkee Pietarin kaupungin ja maan luoteisrajan turvaamisen Saksaa vastaan jopa helmikuun manifestin syynä.³⁷ Historia ja me 7 kirjoittaa Neuvostoliitossa ensimmäisen maailmansodan jälkeen odotetun

---

²⁷ Castrén Matti J. & Riikonen Reino. Historia ja me 6. Historian oppikirja peruskoulun 6. luokalle. Toinen painos. Weilin+Göös (Castrén & Riikonen (Hjame6), Helsinki 1978, 105; Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 65,66,70,101,129; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 63,70.

²⁸ Castrén & Riikonen (Hjame6), 105.

²⁹ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 67.

³⁰ Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 129.

³¹ Lehtonen & Huttunen (PerH3),67.

³² Lehtonen & Huttunen (PerH2), 73; Castrén & Riikonen (Hjame8), 132; Kaakinen Olavi, Kaakinen et al. (Hma7A), 157.

³³ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 67.

³⁴ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 145,149.

³⁵ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 167,174; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 31-33, 37.

³⁶ Kaakinen et al. (Hma7A), 153; Ahonen et al. (Hma8), 60; Castrén & Riikonen (Hjame7), 26.

³⁷ Kaakinen et al. (Hma7A), 153.

"kapitalistisen maailman käyvän sen kimppuun ja käyttävän Suomea tukialueenaan"³⁸. Historia ja me 8 kirjoittaa esimerkiksi talvisodan taustoista seuraavasti: *"Neuvostoliiton johto seurasi levottomana Hitlerin Saksan laajenemista. Erityistä huolta tuotti Leningradin turvallisuus, koska silloinen Suomen raja sijaitsi vain parinkymmenen kilometrin päässä kaupungista. Venäläiset pitivät Suomen puolustusta liian heikkona estämään Saksan mahdollista hyökkäystä Suomen kautta ja pelkäsivät joidenkin suomalaisten auttavan saksalaisia."*³⁹

Kirjoissa siis korostetaan Neuvostoliiton legitiimiä turvallisuusintressiä Suomen suunnalla Paasikiven–Kekkosen-linjan hengessä. Paasikivi korosti omissa puheissaan Suomen maantieteellisen aseman asettamia vaatimuksia ja "historiamme" opetuksia. Tuomo Polvinen mukaan Paasikiven reaalipoliittinen taustaoletus jo vuonna 1944 oli, että Neuvostoliitto kehittyisi Manner-Euroopan johtavaksi sotilasmahdiksi. Polvinen kirjoittaa, kuinka "pelastuakseen Suomen oli tunnustettava tämä tosiasia ja opittava elämään suurvaltanaapurinsa kanssa niin, että sekin pitäisi luoteisen pikkuvaltion itsenäisyyttä etujensa kannalta parhaana ratkaisuna"⁴⁰. Paasikiven ajatusten taustalla oli siis pessimismi ja "historiamme opetukset", joka ei kuitenkaan tarkoittanut passiivista alistumista vaan määrätietoista toimintaa. Koska Paasikivi oletti Neuvostoliiton intressien olevan Suomessa pelkästään sotilaallisia, tarjoutui mahdollisuus kooltaan ja poliittiselta järjestelmältään erilaisten naapurien rinnakkaiseloon. Ulkopoliittinen turva luotiin YYA-sopimuksella.⁴¹

Päivänpolitiikassa Paasikivi pyrki sekä vakuuttamaan itäisen naapurinsa Suomen luottamuksellisuudesta että opettamaan "kovakalloista kansaansa" uuteen linjaan ja historiallisen ja maantieteellisen aseman realiteetteihin.⁴² Nämä kaikki, luottamuksellisuuden korostaminen, Suomen historiallisen aseman selvittäminen sekä uuden linjan opettaminen, näkyvät selvästi myös 1970-luvun kirjojen Venäjä-kuvassa. Uhka-asetelma Neuvostoliiton ja Suomen välillä ei esiinny kirjoissa enää kuvattaessa toisen maailmansodan sekä YYA-sopimuksen solmimisen jälkeistä aikaa. Sitä vastoin entisestä epäluulosta eroon pyrkimistä ja luottamukseen perustuvaa naapurisuhdetta

³⁸ Castrén & Riikonen (Hjame7), 207.

³⁹ Castrén & Riikonen (Hjame8), 26.

⁴⁰ Polvinen, Tuomo: J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944-1948. WSOY, Juva 1999, 516.

⁴¹ Sama, 557.

⁴² Sama, 516.

korostetaan Paasikiven linjapuheiden mukaisesti ja niitä myös voimakkaasti lainaten.⁴³ Uhka-asetelma näyttää rauenneen Paasikiven–Kekkonen ulkopoliitiikan myötä. Suomen paikka idän ja lännen rajalla on turvattu luottamuksellisten naapurisuhteiden ja ystävällisen idänpoliitiikan avulla.

5.2.2 Rajamaa matkalla länteen

1990-luvulla Neuvostoliiton hajottua Suomen ulkopoliitikan kulmakivenä ei enää ollut Neuvostoliiton suhteiden ylläpitäminen vaan suuntaaminen yhä voimakkaammin länteen ja Euroopan yhteisöön.⁴⁴ Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin takominen oppilaiden kalloihin ei enää ollut niin tärkeää kuin 1970-luvulla. Tämä näkyy myös oppikirjojen kuvauksen muutoksena. Suomen asema idän ja lännen rajalla näyttäytyy ennen kaikkea historiallisena. Suomen suuntaaminen länteen näyttäytyy historian suurena kertomuksena, jonka luonnollisena vaiheena tai jopa päätepisteenä on Suomen EU-jäsenyys.

Historiassaan Suomi kuvastuu erityisesti ajalla ennen Suurta Pohjan sotaa idän ja lännen rajamaana.⁴⁵ Aikamatka Suomen historiaan kuvaa Suomea rauhattomana rajamaana, jonka kautta ruotsalaiset ja venäläiset hyökkäilivät toistensa kimppuun. Pähkinäsaaren rauhassa Suomi saa kirjan mukaan itärajan, Suomesta tulee Ruotsin maakunta, Itämaa, johon katolinen usko vakiintui.⁴⁶ Kirjassa myös lainataan Knut Possen kuvausta Viipurin linnasta, että linna rakennettiin "sille äärelle, missä kristitty maa loppuu ja pakanamaa alkaa".⁴⁷ Horisontti kuvaa, kuinka Pähkinäsaaren rauha kiinnitti Suomen Ruotsin yhteyteen ja kuinka Ruotsiin liitetyistä suomalaisista kehittyi vuosisatojen kuluessa Suomen kansa.⁴⁸ Kirja kuvaa, kuinka Pohjolan yhdistäminen ja Kalmarin unioni olivat suomalaisten mielestä kannatettavaa sen tarjotessa turvaa "kasvavan Venäjän hyökkäyksiä kohtaan".⁴⁹ Vaikka Suomi siis on rajamaa,

⁴³ Ahonen et al. (Hma8), 252-253, 255; Castrén & Riikonen (Hjame8), 144-146; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 104.

⁴⁴ Ks. esim. Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo, Nevakivi, Jukka: Suomen poliittinen historia 1809-1999. WSOY, Juva 2000, 345-350.

⁴⁵ Ks. esim. Edgren et al. (AS), 78-79, 81; Kauniskangas et al. (H1) 253

⁴⁶ Edgren et al. (AS), 49, 78-79.

⁴⁷ Sama, 80-81.

⁴⁸ Kauniskangas et al. (H1), 196.

⁴⁹ Sama, 242.

kulttuurisesti se suuntaa ja kuuluu länteen. Suomen suuntaaminen länteen on suuntaamista sekä Pohjolaan että Eurooppaan, sekä erityisesti suuntaamista pois idästä.

Myös autonomian aikana Suomi kuvataan Venäjän näkökulmasta syrjäisenä, kehittymättömänä ja rauhallisena rajamaana.⁵⁰ Kohti nykyaikaa vertaa Suomea muihin Venäjän keisarikunnan reunamaihin kuten Bessarabiaan ja Puolaan.⁵¹ Verrattuna 1970-luvun oppikirjoihin Pietarin läheisyys ja sen merkitys Suomen geopoliittiselle asemalle painottuvat huomattavasti vähemmän 1990-luvun oppikirjoissa. Venäjän turvallisuusintressit Suomessa mainitaan kyllä esimerkiksi ennen ensimmäistä maailmansotaa sekä yhtenä syynä talvisotaan⁵², mutta kokonaisuudessaan suurvallan legitiimi turvallisuusintressi ei saa vastaavaa huomiota kuin 1970-luvun oppikirjoissa.

Suomen kylmän sodan aikaisena menestystarinana näyttäytyy taloudellinen integraatio länteen. Suomi kuvataan idän ja lännen välillä. Kohti nykyaikaa nimeää koko kylmän sodan sisäpolitiikkaa esittelevän jakson otsikolla ”Suomi idän ja lännen välissä”.⁵³ Kronikka 8 kirjoittaa Suomen olleen ”idän ja lännen jännitteiden lieventäjän” roolissa.⁵⁴ Horisontti esittää Suomen tavoitteena olleen olla ”puolueeton Pohjoismaa” tai ”lääkäri vaan ei tuomari” suurvaltojen välillä.⁵⁵ Kirja myös asettaa Suomen läntisten markkinatalousmaiden joukkoon kuvatessaan Suomen ja Neuvostoliiton välisen, vuonna 1950 solmitun viisivuotisen kauppasopimuksen olleen ”ensimmäinen Neuvostoliiton tekemä tavaravaihtosopimus läntisten markkinatalousmaiden kanssa”.⁵⁶

Kylmän sodan loppu avaa Suomelle mahdollisuuden suunnata avoimesti länteen. Kronikka 8 kirjoittaa luvussa Eurooppalainen Suomi: *”Katseet käännettiin länteen: Venäjän suunnanmuutos avasi Suomelle tien kiinteämpään yhteistyöhön Länsi-Euroopan maiden kanssa.”*⁵⁷ Myös Kohti nykyaikaa kirjoittaa Suomen sitoutuvan yhä enemmän Länsi-Eurooppaan.⁵⁸ Horisontissa suunta on sama. Kirja tiivistää 1990-luvun vapautuneissa tunnelmissa kylmän sodan Suomen asemaa seuraavasti: *”Suomalainen*

⁵⁰ Esim. Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 33.

⁵¹ Metsäkallas et al. (KN), 60, 156.

⁵² Lähteenmäki & Troberg (KR8), 47; Lappalainen et al. (H2), 172-173; Metsäkallas et al. (KN), 238.

⁵³ Metsäkallas et al. (KN), 298-305.

⁵⁴ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 219.

⁵⁵ Lappalainen et al. (H2), 380, 404.

⁵⁶ Sama, 335.

⁵⁷ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 225.

⁵⁸ Metsäkallas et al. (KN), 299, 301.

rockyhtye ja entinen Neuvostoliiton puna-armeijan kuoro konsertoivat vapautuneissa tunnelmissa Helsingin Senaatintorilla kesällä 1993, kun sekä Leningrad että puna-armeija ovat jääneet historiaan. Koko sotien jälkeisen ajan Neuvostoliitto vaikutti Suomessa suurvaltanaapurina, jota piti varoa ja jonka mielipide piti ulkopolitiikassa ottaa huomioon. Neuvostoliiton hajottua suhteita Venäjään on voitu rakentaa luontevammalta pohjalta."⁵⁹ Luontevana Suomelle näyttäytyy suunta länteen. Tällä matkalla länteen ja eurooppalaisuuteen Suomen asema idän ja lännen välissä jää menneisyyteen.

5.3 Venäjä ja venäläisyys uhkana Suomelle ja suomalaisuudelle

5.3.1 Suurvallan turvallisuusintressi

Molemminpuolinen uhka oli keskeistä Kekkosen ajan ulkopolitiikassa, kuten Timo J. Tuikan tutkimus Kekkosen historia- ja politiikkakäsityksistä on todennut. Tuikan mukaan Kekkosen motiivina oli jatkuvasti pyrkiä lisäämään Suomen sisäistä yhtenäisyyttä, jotta Suomi olisi voimakas ulkoisten uhkien suhteen. Tuikan mukaan ulkoinen uhka tarkoitti käytännössä Neuvostoliittoa, mitä ei kuitenkaan jatkosodan jälkeen saanut koskaan sanoa ääneen. Neuvostoliiton uhka tuli taltuttaa retorisesti ja toiminnallisesti "luottamuksellisella", "rauhanomaisella" ja "ystävällismielisellä" politiikalla.⁶⁰ Neuvostoliitolle tuli vakuuttaa YYA-sopimuksen mukaisella käytännön politiikalla, ettei Suomi olisi uhka itänaapurilleen. Tässä näkyy Tuikan mukaan myös se, kuinka historia ja politiikka kietoutuivat tiiviisti yhteen Kekkosen toiminnassa ja ajattelussa.⁶¹ Tilanne oli sama 1970-luvun oppikirjoissa: molemminpuolinen uhka on keskeinen osa historian kuvausta, johon 1970-luvun politiikka kietoutuu tiiviisti. Oppikirjoissa pyrittiin tekemään oppilaillekin selväksi, minkälaisen uhan Suomen herkkä geopoliittinen asema muodosti ja oli historiassa muodostanut Neuvostoliitolle, ja miten Paasikiven–Kekkosen linja oli tämän uhan taltuttanut.

Tämän ajattelun mukaisesti voimakkaimman 1970-luvun oppikirjoissa hahmottuvan

⁵⁹ Lappalainen et al. (H2), 406.

⁶⁰ Tuikka, Timo J.: "Kekkosen konstit": Urho Kekkosen historia- ja politiikkakäsitykset teoriasta käytäntöön 1933-1981. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007. 371.

⁶¹ Sama, 371.

uhkakuvan muodostaa Suomen geopoliittinen asema. Sen katsotaan muodostavan sekä Suomelle että Venäjälle uhan. Tämä nousee esille varhaisemmassa historiassa taisteluna Itämeren herruudesta, joka päättyy 1700-luvun alun Suureen Pohjan sotaan ja Pietarin perustamiseen. Niiden myötä Venäjä nousee Itämeren herruuteen, ja Venäjän legitiimi turvallisuusintressi Pietarin turvaamiseksi syntyy. Myöhemmin sama uhka erityisesti Venäjän kannalta mainitaan niin sortokausien, Suomen ja Venäjän sisällissotien kuin talvi- ja jatkosodankin yhteydessä. Erityisesti Saksan hyökkäys Suomen kautta näyttäytyy tällöin uhkana Venäjää ja Neuvostoliittoa vastaan - ei niinkään suomalaisten oma vihamielisyys Venäjää kohtaan. Tämän geopoliittisen uhka-asetelman esitetään laenneen toisen maailmansodan jälkeen Paasikiven–Kekkonen linjan, YYA-sopimuksen sekä molemminpuolisen ystävyyden ja luottamuksen rakennuttua. Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin esittely ja ymmärtäminen ovat kantavia teemoja kirjojen kuvatessa niin talvi- ja jatkosotaa kuin sodanjälkeisiä Suomen ja Neuvostoliiton suhteitakin..

Ulkopoliittisen uudelleensuuntauksen jälkeen entinen ”idänuhan” pelko ja epäluulo Neuvostoliiton aikeita kohtaan kuvastuvat menneisyyteen kuuluvana suhtautumistapana. Neuvostoliiton uhka näyttäytyy historiallisena ja uuden ulkopoliitiikan avulla rauenneena. Tämä voidaan tulkita kahdella tavalla: joko Neuvostoliiton uhkaa koettiin, mutta sen julkikirjoittaminen oppikirjoihin näyttäytyi 1970-luvun poliittisessa tilanteessa sopimattomana. Tämä noudattelisi Tuikan tulkintaa, jonka mukaan Kekkonen ulkopoliittisessa ajattelussa keskeinen Suomen pelastaminen Neuvostoliiton uhalta verhottiin Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin korostamiseen.⁶²

Toisaalta voidaan myös nähdä, että uhan todella koettiin rauenneen Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin tunnustamisen myötä. Paasikiven mukaan Neuvostoliiton intressit Suomen suunnalla olivat ainoastaan sotilaallisia, ja niiden tunnustaminen sekä tyydyttäminen luottamuksellisten suhteiden avulla mahdollistivat kahden järjestelmältään erilaisen valtion rinnakkaiselon.⁶³ Täten oppikirjojen kuvauksen taustalla voi myös olla todellinen kokemus uhan poistumisesta uuden ulkopoliitiikan avulla. Sensuroivatko oppikirjantekijät uhan kokemustaan, vai uskoivatko he

---

⁶² Tuikka, 371.

⁶³ Polvinen, 516, 557.

Neuvostoliiton turvallisuusintressin tunnustamisen todella poistaneen Neuvostoliiton uhan, vaatii lisää tutkimusta. Esimerkiksi Peruskoulun historia -kirjasarjan osalta Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin, luottamuksellisten välien sekä ystävyyden korostaminen näyttävät ainakin Kai R. Lehtosen kirjoittamien osuuksien osalta olleen lähinnä retoriikkaa – ellei Lehtonen ole kääntänyt kelkkaansa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.⁶⁴

Olipa uhan kokemus oppikirjojen tekstien taustalla mikä tahansa, historiallisen uhan ja sen taltuttamisen kuvaaminen leimaavat 1970-luvun oppikirjoissa Suomen ja Venäjän yhteisen historian kuvausta. Uhkakuva maalautuu sekä Venäjän uhkana Suomelle esimerkiksi sortokausina⁶⁵ että ennen kaikkea Suomen geopoliittisen sijainnin uhkana Venäjälle.

Neuvostoliiton hajottua ulkopoliittinen ympäristö oli muuttunut niin, ettei itänaapurin oikeutettu turvallisuusintressi ollut enää tarpeen Suomen ulkopoliittikan ymmärtämisen perustana. Tämä ulkopoliittisen ympäristön muutos näkyy myös oppikirjoissa: 1990-luvun oppikirjoissa molemminpuolinen uhka mainitaan huomattavasti harvemmin kuin 1970-luvun oppikirjoissa. Uhka näyttäytyy ennen kaikkea historiallisena pelkotilana maailmansotien välisenä aikana sekä kylmän sodan kokemuksena.

Maailmansotien välisen ajan Suomea Kronikka kuvaa "itsenäiseksi, mutta yksinäiseksi". Suomen yksinäisyys ja turvattomuus Neuvosto-Venäjää vastaan korostuvat monessa kohtaa.⁶⁶ Idän uhka näyttäytyy määräämässä suomalaista politiikkaa. Heimosodat sekä kansalaissodan lopputulos näyttäytyvät kiristämässä Suomen ja Neuvosto-Venäjän sekä myöhemmin Neuvostoliiton välejä. *"Itsenäistyneessä Suomessa elämää varjosti Neuvostoliiton pelko. Oltiin varmoja siitä, että naapurimaa alituisesti hautoi hyökkäystä. Neuvostoliiton ajateltiin joko hyökkäävän yksin tai yllyttävän entiset punaiset taisteluun."*⁶⁷ Myös Kohti Nykyaikaa mainitsee Suomen ulkopoliittikkaan heijastuneen koko itsenäisyyden alkuaajan sen, että itäistä naapuria pidettiin uhkana.⁶⁸ Suomen ja Neuvostoliiton suhteita kuvataan 1930-luvulla viileinä ja epäluuloisina: *"Suomen johto epäili itänaapuria pyrkimyksestä*

⁶⁴ Ks. luku 3.2.

⁶⁵ Tästä tarkemmin seuraavassa luvussa 5.3.2.

⁶⁶ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 57, 58, 61.

⁶⁷ Sama, 59.

⁶⁸ Metsäkallas et al. (KN), 207.

levittää kommunismia ja vallata Suomi. Neuvostoliitto oli huolissaan Leningradin turvallisuudesta, sijaitsihan se lähellä Suomen rajaa. Neuvostoliitossa epäiltiin Suomen liittoutuvan Saksan kanssa Neuvostoliittoa vastaan mahdollisen sodan syttyessä."⁶⁹

Myös Horisontti kirjoittaa Suomen ja Neuvostoliiton olleen vain vähän tekemisissä toistensa kanssa 1920- ja 1930-luvuilla. Horisontin kuvauksessa ei kuitenkaan kerrota pelosta, vaan erottavasta erilaisuudesta: *"Vuoden 1918 tapahtumien muisto ja yhteiskuntajärjestelmien erilaisuus rajoittivat kanssakäyntiä. Suomi solmi suhteita länteen --."*⁷⁰ Länteen suuntautuminen näyttäytyy luonnollisena. Horisontti kertoo pääministeri Kivimäen mukaan olleen luonnollista, *"että Suomen suuntautuminen tapahtuu Skandinaviaan päin, johon maattamme, enemmän kuin muuanne, sitoo myös, paitsi historia, talouspolitiikka ja kulttuuri ja niistä kasvanut yhdenlaatuinen maailmankatsomus"*.⁷¹ Kirja kuvaa myös Baltian maiden asemaa runsaasti ja Neuvostoliiton uhkaa "veljeskansa Virolle".⁷² Täten Venäjän erilaisuus ja sen oikeuttama uhka korostuvat niin suhteessa Suomeen, veljeskansa Viroon kuin länteenkin.⁷³

Historiallisena uhka näyttäytyy paitsi ennen toista maailmansotaa, myös kylmän sodan aikana. Tällöin Suomi näyttäytyy sekä idän että lännen painostamana.⁷⁴ Uhka näyttäytyy ennen kaikkea kylmän sodan suurvaltakilpailun ja yhteiskuntajärjestelmien erilaisuuden synnyttämänä, ei niinkään Suomen geopoliittisen aseman sanelemana. Molemmipuolisen uhan ja Neuvostoliiton legitiimin turvallisuusintressin korostaminen ovat kadonneet 1990-luvun kirjoista, ja tilalle on pikemminkin tullut suurvallan muodostaman yksipuolisen uhan kuva. Toisaalta tämäkin uhka kuvastuu pitkälti Neuvostoliiton hajoamisen myötä ja Suomen länsisuuntauksen myötä lauenneena.⁷⁵

Huomattavaa onkin, että vaikka idän uhka eri muodoissaan korostuu sekä 1970- että

⁶⁹ Metsäkallas et al. (KN), 238.

⁷⁰ Lappalainen et al. (H2), 284.

⁷¹ Sama, 232.

⁷² Sama, 237.

⁷³ Erilaisuus näyttäytyy uhkana myös toisinpäin: Horisontti korostaa Suomen ja muiden vähemmistökansojen erilaisuuden muodostaneen uhan Venäjän yhtenäisyydelle venäläistämiskausien kuvauksen yhteydessä. Ks. luku 4.5.5.

⁷⁴ Metsäkallas et al. (KN), 208-305.

⁷⁵ Suomen suunnasta länteen ks. esim. luku 5.2.2.

1990-luvun oppikirjoissa, näyttäytyy se molempina aikakausina nimenomaan historiallisena ja launneena. Laukaisijat ovat erilaisia: 1970-luvulla uhka talttuu Neuvostoliiton turvallisuusintressin legitiimiyden tunnustamisen kautta, kun taas 1990-luvulla uhka poistuu Neuvostoliiton hajoamisen myötä.

Suomen tulevaisuuden kannalta Venäjän/Neuvostoliiton uhka piirtyy eri lailla 1970- ja 1990-luvun oppikirjoissa. 1970-luvun oppikirjoissa uhka näyttäytyy onnistuneen suomalaisen ulkopoliitiikan avulla taltutettuna, eikä rauhantahtoinen Neuvostoliitto kuvastu uhkana tulevaisuudelle.⁷⁶ 1990-luvun oppikirjoissa sen sijaan Venäjän federaation kerrotaan perineen Neuvostoliiton ulkopoliittisen ja sotilaallisen voiman sekä kuvataan epävakaa maan poliittisia ääriilijkeitä uhkailemassa Suomea.⁷⁷ Idän uhka näyttäytyy toistaiseksi taltutettuna, mutta kahleitaan jo kalistelevana.

5.3.2 Sortokaudet ja uhan kuva

Suomalaisen identiteetin perusteisiin, Suomen autonomiaan ja kulttuuriseen itsenäisyyteen Venäjän uhka kohdistuu 1970-luvun kirjoissa voimakkaimmillaan venäläistämiskausien 1899-1917 yhteydessä. Ne kuvataan kaikissa kirjoissa sortokausina, jolloin venäläistämisen uhka kohdistui suomalaisen autonomian ja kulttuurin ytimeen.⁷⁸ Vaikka kirjojen kuvaus näkee venäläistämisen kohdistuneen suomalaisuuden ytimeen, kuvaus ei kuitenkaan ole yksisilmäinen. Venäläistäjien näkökantoja esitellään jokaisessa kirjassa. Muuallakin kirjoissa Venäjä-kuvaa hallitsevat teemat, Venäjän turvallisuusintressi sekä molemminpuolinen luottamus ja sen murtuminen nousevat esiin.⁷⁹ Erityisesti Peruskoulun historia -kirjasarjassa venäläisten näkökantoja esitellään runsaasti.

1970-luvun kirjojen kuvauksessa sortokausista siis on sävyeroja. Historian maailma -kirjasarjassa Venäjän luoma kuolemanuhka Suomelle korostuu eniten sekä runsaan kuvamateriaalin että painotusten kautta. Esimerkiksi venäläistämiskausien merkitys suomalaisten itsenäistymishalujen vahvistumiselle sekä jääkäriiliikkeen synnylle

⁷⁶ Ks. luku 4.2.1.

⁷⁷ Ks. luku 4.3.

⁷⁸ Kaakinen et al. (Hma7B), 309-337; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 145-162.

⁷⁹ Ahonen et al. (Hma8), 153-156; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 145, 148-149; Castrén & Riikonen (Hjame8), 153.

korostuu erityisesti Historian maailma -kirjasarjassa.⁸⁰ Myös suomalaisten yksimielisyys Venäjän uhan edessä korostuu eniten Historian maailmassa. Historia ja me -kirjasarjan kuvaus on samanhenkinen, mutta kuitenkin vähemmän alleviivaava. Peruskoulun historia sen sijaan painottaa selvästi eniten venäläisten näkökantoja asiaan sekä korostaa Venäjän ja Suomen välisen luottamuksen rikkoutumista sortokausien taustalla.

Kokonaisuutena sortokausien merkitys suomalaiselle identiteetille näkyy kuitenkin kaikkien 1970-luvun kirjojen kuvauksessa. Venäjän uhka suomalaisuudelle näkyy voimakkaimmin kuvauksessa sortokausista. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö myös näkee niiden yhteyden moniin myöhempisiin Suomen historian tapahtumiin. Venäläistämiskausien aiheuttamaa venäläisvastaisuutta käsitellään Suomen sisällissodan yhteydessä ja osasyynä siihen.⁸¹ Kausien oikeustaistelun perintö mainitaan myös käsiteltäessä suomalaisten suhtautumista Neuvostoliiton aluevaatimuksiin ennen toista maailmansotaa, jolloin ”olisi alleviivattava sen moraalista ja oikeudellista luonnetta, joka oli tiettyä perua venäläistämiskauden oikeustaistelusta.”⁸² Toisaalta mietintö korostaa venäläistämiskausien käsittelyssä maltillista asennetta ja suurvallan turvallisuusintressiä sekä toteaa, että Suomen valtio-oikeudellisen aseman kokema uhka on koetettava selittää mahdollisimman käytännöllisesti. Provosoivana kysymyksenä kehoitetaan myös pohtimaan, olivatko venäläiset suomalaisille ”pahoja”.⁸³ Venäjän uhan teema nousee siis esille, mutta sen herättämiin kysymyksiin vastatessa penätään maltillisuutta ja moralisoinnin välttämistä.

1990-luvun oppikirjoissa itäisen suurvallan muodostaman uhan teema ilmenee kautta linjan laimeammin kuin 1970-luvun kirjoissa. Kuitenkin kahtena historian ajanjaksona Venäjän kuvataan muodostaneen kuolemanuhan suomalaisuudelle: venäläistämiskausina sekä talvisodassa. Molemmat uhkakuvat liittyvät Suomen itsenäistymisen suureen tarinaan. Venäläistämiskausina venäläistämisen uhka suomalaiselle kulttuurille saa itsenäisyystoiveiden sikiämään kansassa ja johtaa muun muassa jääkäriliikkeen syntyyn. Talvi- ja jatkosodassa puolestaan Neuvostoliiton tavoitteena on Suomen valtaus ja Suomen itsenäisyys on uhattuna.

⁸⁰ Kaakinen at al. (Hma7B), 182-187.

⁸¹ POPS-70, 46-47.

⁸² Sama, 50-51.

⁸³ Sama, 42.

1970-luvun oppikirjojen tavoin venäläistämiskaudet hahmottuvat 1990-luvun oppikirjoissa Venäjän ja venäläistämisen muodostamana uhkana Suomelle ja suomalaisuudelle. Kuvaus vaihtelee kuitenkin kirjojen välillä. Esimerkiksi venäläistämiskausien kuvaus vaihtelee jo kauden nimityksissä. Horisontti puhuu sortokausista, Kohti nykyaikaa sortokausista ja kansallissorrosta, Kronikka käyttää pääasiassa routavuodet-nimitystä kuitenkin kirjoittaen myös sortovuosista. Venäläistämiskaudet sidotaan laajempaan kontekstiin monella tapaa: sekä venäläisen että suomalaisen nationalismiin muodostamaan taustaan, venäläistämistoimenpiteisiin muissa Venäjän keisarikunnan rajamaakunnissa että Venäjän levottomuuksiin erityisesti vuonna 1905.⁸⁴ Tämä murtaa käsitystä sortokausista ainutlaatuisena suurena kertomuksena, pienen kansakunnan uniikkina taisteluna jalojen periaatteiden puolesta.

Kertomistapojen erilaisuus näkyy myös kuvattaessa sortokausien kulttuurielämää. Horisontissa taitelijoiden suomalaiskansalliset teokset yhdistävät kansaa Venäjän uhan alla. Horisontin mukaan "Suomen oli näytettävä voimansa kulttuurin avulla"⁸⁵ Kirja lainaa muun muassa Eino Leinon venäläistämistoimia vastaan kirjoittamaa runoa: *"Sumu Suomenlahden päältä hiipii, peittää kaupungin ja kadut, kirkot, ilma myrkyllinen maata myöten kulkee, vierii, suun ja keuhkot sulkee, kansa astuu katuviertiensä, astuu hiljalleen ja hiljaa kuiskii: tullut turman on ja taudin aika."*⁸⁶ Venäjä vertautuu turmaan ja tauteihin, ja Venäjän kuolemanuhka Suomelle korostuu. Horisontin kertomus venäläistämiskausista uusintaa vahvimmin venäläistämisen uhan merkitystä Suomen kulttuurin kehitykselle. Muiden oppikirjojen kuvaus ei ole näin voimakasta. Sekä Kronikka että Kohti nykyaikaa kertovat "routavuosien taiteilijoista" myös muussa yhteydessä kuin ainoastaan heidän poliittisten teostensa kautta.⁸⁷

Vaikka venäläistämiskausien kuvaus vaihtelee aikakausien ja oppikirjojen välillä, niiden merkitys näkyy muun muassa kirjojen niille omistamina sivumäärinä.⁸⁸ Sekä 1970- että 1990-luvun oppikirjoissa sortokausille on omistettu runsaasti sivuja, vaikkakin vaihtelu kirjojen välillä on suurta. Erityisesti 1970-luvun oppikirjoissa

⁸⁴ Metsäkallas et al. (KN), 144, 146-147, 156-57; Lappalainen et al. (H2), 172-185; Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 176-185.

⁸⁵ Lappalainen et al. (H2), 182.

⁸⁶ Sama, 185.

⁸⁷ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 182-184; Metsäkallas et al. (KN), 173-177.

⁸⁸ Ks. liite 1.

venäläistämiskaudet esitellään usein tiiviissä yhteydessä Suomen itsenäistymisen kuvaamiseen. Tämä lisää sekä niille kirjoissa osoitettua sivumäärää että kuvastaa niiden keskeistä osaa historian opetuksessa ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa.

Kuvituksessa Venäjän uhka Suomelle pysyy samanlaisena kaikissa 1970- ja 1990-luvun oppikirjoissa. Venäläistämiskausien kuvat ovat selkeimmin yhtenäisiä kaikkien aikakausien kuvauksista. Eetu Iston Hyökkäys-aulusta tuttu teema Venäjän kaksipäisestä kotkasta hyökkäämässä lakikirjasta kiinni pitävän perustuslaillisen Suomi-neidon kimppuun toistuu kirjoissa useina erilaisina versioina Venäjän hyökkäyksestä 1899, uhan poistumisesta 1906 sekä jopa Suomen itsenäistymisen yhteydessä.⁸⁹ Horisontti kuvaa itsenäistymisen yhteydessä esitettyä versiota poislentävästä kotkasta seuraavasti: "-- Venäjän kaksipäisen kotkan otteesta vapautunut Suomi-neito pitelee ylväästi leijonalippua ihmisten hurratessa rannalla."⁹⁰ Vaikka kirjojen kuvateksteissä on eroja, konkretisoituu niissä Venäjän uhan kuva pahasta pedosta hyökkäämässä hyveellisen Suomi-neidon kimppuun.

5.3.3 Sosialismin uhka?

Venäjän yhteiskuntajärjestelmän vieraus verrattuna suomalaiseen ja länsimaiseen yhteiskuntajärjestykseen heijastuu oppikirjojen kuvauksessa kautta koko tarkasteleman ajanjakson. Ero kärjistyy 1990-luvun oppikirjojen kuvauksessa Neuvostoliitosta. Konkreettisenä uhkana Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmä ja sosialismi näyttäytyvät erityisesti Horisontissa kuvattaessa YYA-sopimusneuvotteluja sekä ns. vaaran vuosia. Horisontin kuvauksessa sosialismin kuolemanuhka Suomelle tulee esille YYA-sopimuksen solmimista käsiteltäessä. "*Suomelle oli elintärkeää saada sopimuksen sisältö muutetuksi. Sotilasliitto olisi merkinnyt Suomen alistamista Neuvostoliiton satelliitiksi.*"⁹¹ Uhkakuvana on siis kansandemokratiaksi muuttuminen. Neuvostoliiton lisäksi suomalaisista kommunisteista muodostuu vihollinen ajamassa tätä tavoitetta. Horisontissa kuvataankin voimakkaasti myös kommunistien luomaa uhkaa Suomelle.

⁸⁹ Kaakinen et al. (Hma7B), 308, 338; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 150, 155; Metsäkallas et al. (KN) 145; Lähtenmäki & Troberg (Kr7), 177; Lappalainen et al. (H2), 176, 209.

⁹⁰ Lappalainen et al. (H2), 209.

⁹¹ Sama, 334.

Kirja kuvaa, kuinka samaan aikaan YYA-neuvottelujen kanssa "Suomessa käytiin ankaraa taistelua kommunistien soluttautumista vastaan".⁹² Uhka saadaan kuitenkin torjuttua "suomalaisen yhteiskunnan vastustuskyvyn"⁹³ ansiosta. Kommunistit sulkeutuvat siis "suomalaisen yhteiskunnan" ulkopuolelle ja lukeutuvat samaan uhkaajien joukkoon Neuvostoliiton kanssa.

Muissa 1990-luvun oppikirjoissa sosialismin uhka ei näyttäydy kovin voimakkaasti. Kansandemokratiaksi muuttumisen vaaraa ns. vaaran vuosina kuvataan tosin myös Kronikassa, mutta lievemmin sanankääntein.⁹⁴ Myös Kohti nykyaikaa kertoo kommunistien pyrkineen painostamaan maan johtoa, mutta "vaaran vuosista" kirjassa ei puhuta.⁹⁵ Sosialismi ei näyttäydy samanlaisena kuolemanuhkana Suomelle kuin Horisontissa.

5.4 Suomalaisten toimijuus suhteessa Venäjään

5.4.1 Suomi pelinappulana

Kolme 1970-luvun kirjoissa Suomen toimijuutta kuvaavaa teemaa, pieni Suomi suurvaltojen puristuksessa, Suomen yhtenäisyys sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kehitys naapuruudesta ystävyteen, sopivat hyvin 1970-luvun ulkopoliittikan retoriikkaan. Sekä Paasikivi että myöhemmin Kekkonen ajattelivat pienen Suomen selviytyvän suurvallan puristuksessa yhtenäisyytensä avulla.⁹⁶ 1970-luvun oppikirjoissa sekä "pienen Suomen" asema suurvallan puristuksessa että Suomen yhtenäisyys on kuitenkin kuvattu hyvin varovaisesti suhteessa Neuvostoliittoon. Oppikirjoissa korostuvat pikemminkin ilmaukset "luottamuksellisista väleistä" ja "ystävyydestä".

Verrattaessa 1970-luvun oppikirjojen kuvausta suomalaisten toimijuudesta 1990-luvun oppikirjojen kuvaukseen korostuu, kuinka yhtenäisyyden ja pienen Suomen teemat jatkuvat, kun taas ystävyys Suomen ja Neuvostoliiton välillä näyttäytyy 1990-luvulla lähinnä historiallisena vaiheena. Kielikuvat ystävydestä ovat vaihtuneet

⁹² Lappalainen et al. (H2), 334.

⁹³ Sama.

⁹⁴ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 143.

⁹⁵ Metsäkallas et al. (KN), 304.

⁹⁶ Ks. esim. Tuikka, 374.

puolueettomuuden painottamiseen. Suomen todistaessa 1990-luvulla voimakkaasti paikkaansa Euroopassa ja Euroopan Unionissa, näyttäytyivät kylmän sodan YYA-henki ja ystävälliset suhteet Neuvostoliittoon katkoksenä Suomen matkalla länteen, kun taas kylmän sodan aikaisen puolueettomuuden korostaminen sopi linjaan mainiosti.

Ajatus Suomesta suurvaltojen pelinappulana nousee esiin sekä 1970- että 1990-luvun kirjoissa. Se näkyy sekä vuoden 1970 Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä⁹⁷ että 1970-luvun oppikirjoissa. Peruskoulun historia otsikoi ”Suomi Napoleonin pelinappulana” Suomen sodan 1808-1809 yhteydessä sekä esittää toisen maailmansodan yhteydessä pienen Suomen vain vähäisenä osana siinä suuressa palapelissä, jonka avulla Neuvostoliitto pyrki lisäämään turvallisuuttaan.⁹⁸ Sama toistuu Historian maailma 8:n talvisodan kuvauksessa, jossa oppilaita kehoitetaan seuraamaan Suomen asemaa suurvaltojen pelinappulana.⁹⁹

1990-luvun kirjoissa sama kielikuva toistuu sekä Kronikka 7 että Horisontissa Tilsitin sopimuksesta 1807 kerrottaessa.¹⁰⁰ Vaikka Kohti Nykyaikaa ei käytä pelinappula-termiä, sen kuvaa, kuinka mannermainen suurpolitiikka tuli koskemaan Suomea.¹⁰¹ Vaikka Suomen rooli suurvaltapolitiikan passiivisena kohteena näkyy 1990-luvun kirjojen kuvauksessa Suomen sodasta 1808-1809, sitä ei talvisodan kuvauksessa enää korosteta samalla tavoin kuin 1970-luvun oppikirjoissa. Kirjoissa ilmituleva Suomen pienuus ja yksinäisyys kuitenkin korostavat Suomen tilanteen vaihtoehdottomuutta ja vahvistavat sankarikertomusta.¹⁰²

Kuvaus pienestä Suomesta suurvaltojen pelinappulana liittyy geopolittisen aseman luomiin uhkakuviin, joita olen kuvannut aiemmin, mutta vaikuttaa myös Suomen toimintamahdollisuuksiin. Uhanalaisuus ja pienuus valtaisan Venäjän tai Neuvostoliiton rinnalla voivat johtaa vaihtoehdottomuuden kokemukseen, yhteisöllisyyden ja yksimielisyyden korostamiseen sekä jonkinlaiseen kohtalonuskoon.¹⁰³

---

⁹⁷ POPS-70, 29.

⁹⁸ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 37; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 32.

⁹⁹ Ahonen et al. (Hma8), 57.

¹⁰⁰ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 18. H2, 10.

¹⁰¹ Metsäkallas et al. (KN), 45.

¹⁰² Ks. esim. Metsäkallas et al. (KN), 239, 242; Lappalainen et al. (H2), 285. sekä luku 3.

¹⁰³ Ks. luku 2.2.

Kohtalonusko kuvastuukin 1970-luvun oppikirjoissa esimerkiksi Suomen ensimmäisten itsenäisyysajatusten synnyssä. Kaikissa kirjasarjoissa kerrotaan Y. M. Sprengtportenin ajatuksista Suomen irtautumisesta Ruotsista ja jonkinlaisesta itsenäisyydestä Venäjän suojeluksessa. Sekä Historia ja me 6 että Historian maailma 6 lainaavat Sprengtportenin sanoja seuraavasti: "*Kohtalomme on joka tapauksessa kerran joutua tämän maan [Venäjän] yliherruuteen, mutta se muodostuu paljon raskaammaksi, ellemme vapaaehtoisesti alistu sen valtaan.*"¹⁰⁴ Peruskoulun historia 2 lainaa samaa kohtaa, mutta jättää lainaamatta lauseen jälkimmäistä osaa ja näin painottamatta Venäjän uhkaa.¹⁰⁵ Asetelma on kuvaava kirjojen asenteelle muutenkin: vaikka kerrotut asiat ovat pääosin samoja, korostuu Peruskoulun historia -kirjasarjassa voimakkaimmin myönteellinen suhtautuminen Venäjään, kun taas Historia ja me - sekä Historian maailma -kirjasarjoissa Venäjän negatiivinen toiseus näkyy enemmän.

1970-luvun ulkopoliittiseen ajatteluun, Paasikiven ja Kekkonen korostamiin "historiamme opetuksiin" hyvin sopineet Sprengtportenin 1700-luvulla esittämät ideat Suomen geopoliittisesta asemasta ja Suomen itsenäisyydestä Venäjän suojeluksessa ovat pääosin kadonneet 1990-luvun kirjoista. Ainoastaan Kohti Nykyaikaa mainitsee Sprengtportenin suunnitelman "Suomen itsenäisyydestä Venäjän suojeluksessa" henkilökuvassaan Sprengtportenista. Ajatusten kerrotaan saaneen jonkin verran vastakaikua, mutta samalla kuitenkin mainitaan suomalaisten pitäneen Sprengtportenia maanpetturina.¹⁰⁶ Kohtalonusko korostuu siis huomattavasti selvemmin 1970-luvun kuin 1990-luvun kirjoissa. Suomi suurvaltojen pelinappulana lienee 1970-luvulla tarkoittanut osittain samaa kuin "historiamme opetukset" Suomesta Venäjän ja Neuvostoliiton kurimuksessa. Paasikiven–Kekkonen ulkopoliitiikan ymmärtämiseksi tämän historiallisen aseman opettaminen oli tärkeää. Lääkkeenä tästä roolista ulos murtautumiseen nousevat esiin luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisessä ulkopoliittisessa ilmapiirissä koettiin Suomessa suurempaa toiminnanvapautta heikon Venäjän suhteen kuin 1970-luvun kylmän sodan ilmapiirissä. Tämä heijastuu myös oppikirjoissa, joiden kuvauksessa Suomen rooli suurvaltojen pelinappulana ei ole niin keskeinen kuin 1970-luvun kirjoissa. Myös lääke roolista murtautumiseen kuvastuu erilaisena kuin 1970-luvulla: luottamuksellisten

¹⁰⁴ Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6), 157; Castrén & Riikonen (Hjame8), 147.

¹⁰⁵ Lehtonen & Huttunen (PerH2), 83.

¹⁰⁶ Metsäkallas et al. (KN), 56.

suhteiden sijaan suomalaisten vastarinta, puolustuskyky sekä puolueettomuuspolitiikka korostuvat. Seuraavaksi selvitän näiden lääkeaineiden, 1970-luvun luottamuksellisten suhteiden ja ystävyys sekä 1990-luvun vastarinnan, puolustuskyvyn sekä puolueettomuuden, kuvausta oppikirjoissa.

5.4.2 Luottamus, naapuruus ja ystävyys

1970-luvulla autonomian ajan suomalaisten uskollisuus Venäjän keisaria kohtaan korostuu kaikissa kirjasarjoissa. Perusasetelmana hahmottuu Venäjän halu pitää rajamaakunta rauhallisena ja siitä syystä tavoiteltu suomalaisten luottamus ja uskollisuus. Erityisesti talousalueena tsaarien Venäjä kuvataan houkuttelevana kauppakumppanina Suomelle kautta koko kirjojen kuvaaman ajanjakson. Venäjän (Novgorodin) kaupan tuottavuutta kuvataan jo ennen Pähkinäsaaren rauhaa, ja kautta tsaarinvallan ajan suhteellisen vähäiset maininnat kauppasuhteista ovat pääosin positiivisessa valossa.¹⁰⁷

Kirjasarjojen kuvaustavoissa on kuitenkin eroja. Historia ja me 7 tiivistää kirjan muissakin osissa ilmenevän kuvauksen suomalaisten suhtautumisesta Venäjään 1800-luvulla seuraavasti: *"Suomalaiset osoittivat monin tavoin uskollisuuttaan Venäjän keisareille -- Toisaalta suomalaiset halusivat olla venäläisiin nähden varovaisia ja korostaa maansa erikoisasemaa."*¹⁰⁸ Historian maailma kuvaa myös suomalaiset keisarin uskollisina alamaisina, mutta korostaa Suomen Venäjän yhteydessä saamaa sisäistä itsenäisyyttä ja hallitsijanvakuutuksen laillista sitovuutta. Kirjan mukaan suomalaiset olivat "oikeuden voittoon ja sopimusten pyhyyteen uskovia".¹⁰⁹ Tällainen lausunto asettaa venäläiset lakia ja sopimuksia rikkoviksi valapatoiksi, mutta on suhteellisen tyypillinen perustuslailliselle esitykselle.

Peruskoulun historian kuvauksessa suomalaisten uskollisuus heijastuu molemminpuolisen luottamuksen ja Suomen geopolittisen aseman kautta. Koska Suomi oli Venäjälle tärkeä Pietarin suojakilpenä, Venäjä "pyrki johdonmukaisesti

¹⁰⁷ Ks. esim. Castrén & Riikonen (Hjame7), 152; Lehtonen & Huttunen (PerH3), 69-100.

¹⁰⁸ Castrén & Riikonen (Hjame7), 152.

¹⁰⁹ Kaakinen et al. (Hma7B), 153, 155.

"ostamaan" suomalaisten luotettavuuden täyttämällä suomalaisten toiveita".¹¹⁰ Suomalaiset puolestaan ymmärsivät keisarin suosion edut ja tekivät parhaansa, jotta suomalaisia pidettäisiin uskollisina ja luotettavina alamaisina. Kansallisuusliikkeen voimistuminen molemmissa maissa sekä erityisesti suomalaisten "vaarallinen puhe puolueettomuudesta" synnytti venäläisissä kysymyksen, voiko Suomeen enää luottaa. Tämä luottamuksen rikkoutuminen yhdessä kasvavan Saksan hyökkäyksen uhan kanssa johtivat sortokausiin. Niissä kirja kuvaa suomalaisista tulleen uskollisista alamaisista vihamielisiä ja epäluotettavia.¹¹¹ Sama tilanne peilautuu myös talvisodan yhteydessä, jossa suomalaisten epäluuloiset suhteet Neuvostoliittoon sekä jälleen Saksan uhka nähdään sodan syynä.¹¹²

Epäluulon haitallisuuden ja luottamuksellisten suhteiden edullisuuden sekä Venäjän legitiimin turvallisuusintressin korostaminen sopivat erittäin hyvin Paasikiven–Kekkonen linjan retoriikkaan. Vaikka sama linja kuvastuu kaikissa kirjasarjoissa, näkyy se selvimmin Peruskoulun historiassa. Peruskoulun historiassa tavallaan pyritään sen kohtalonuskon murtamiseen, joka Venäjä-kuvaa oli hallinnut. Uudet suhteet nähdäänkin kirjan kappaleessa "Naapureista ystäviksi" edullisina myös Suomelle: *"1944 oltiin tilanteessa, jossa suhteet itään ryhdyttävä hoitamaan aivan uudelta pohjalta. -- Oli lähdettävä siitä, -- ettei Neuvostoliiton etujen tyydyttäminen vaatinut Suomen itsenäisyyden eikä yhteiskuntajärjestelmän hävittämistä. Tämän mukaisesti olisivat uudet hyvät suhteet myös Suomelle edulliset; pääsisihän se nyt irti aiemmasta "idänuhan" pelostaan, joka oli alituisesti synkentänyt sen tulevaisuutta."*¹¹³

Suomen suhde Neuvostoliittoon toisen maailmansodan jälkeen hahmottuukin nimenomaan YYA-sopimuksen hengessä. Kirjoissa korostetaan vahvasti luottamusta ja ystävyyttä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Historia ja me 8 kuvaa, että *"sopimus on toisaalta varmistanut Suomen rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikan mahdollisuudet, toisaalta vakiinnuttanut Suomen ja Neuvostoliiton luottamuksellisen yhteistyön niiden yhteiskuntajärjestelmien erilaisuudesta huolimatta."*¹¹⁴ Historian maailma 8 näkee sopimuksen *"Paasikiven linjan perusasiakirjana ja lähtökohtana*

¹¹⁰ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 145.

¹¹¹ Sama, 39-40, 44, 145, 148.

¹¹² Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 31.

¹¹³ Sama, 104.

¹¹⁴ Castrén & Riikonen (Hjame8), 144-147.

Suomen ja Neuvostoliiton luottamuksellisten suhteiden kehitykselle. Samalla se on taannut yhtenäisen ja jatkuvan linjan Suomen ulkopoliitikassa huolimatta kaikista suurvaltapoliittisista vaihteluista."¹¹⁵ Sopimus luo siis turvaa ja vakautta. Peruskoulun historia 4 kuvaa sopimuksen ystävyyden ja yhteistyön perussopimuksena ja viittaa Suomeen ja Neuvostoliittoon hyvinä naapureina korostaen kuitenkin, ettei sopimus ole sotilasliittosopimus. Se nähdään myös Suomen aktiivisen puolueettomuuspolitiikan pohjana.¹¹⁶ Myös naapureiden ja ystävien keskinäinen kauppakumppanuus korostuu YYA-sopimuksen hengessä.¹¹⁷

5.4.3 Vastarinta, puolustustahto ja puolueettomuus

1990-luvun oppikirjojen kuvaus suomalaisten toimijuudesta ei enää ole samanlaisen hegemonisen YYA-retoriikan hallitsema kuin 1970-luvun oppikirjojen kuvaus. Kussakin kirjasarjassa kuvastuu hieman erilainen kuva suomalaisten toimijuudesta kautta historian. Kun ulkopoliitikan keskiössä ei enää ollut Suomen suhde Neuvostoliittoon, ei oppikirjojen kuvaus enää myötäillyt myöskään mitään hegemonista historiakäsitystä Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton suhteista. Kuvauksessa toistuvat kuitenkin uudenlaiset painotukset, suomalaisten vastarinnan, puolustuskyvyn tai puolueettomuuden korostaminen, jotka sopivat hyvin vahvistamaan Suomen suuntaa länteen.

Kronikka-kirjasarjan kuvauksessa autonomian ajasta korostuvat Venäjän antamat myönnytykset Suomelle sitkeän ja vastarintaan taipuvaisen rajamaan rauhoittamiseksi. Suomalaisista hahmottuu sitkeiden ja omapäisten, mutta uskollisten alamaisten kuva suhteessa Venäjään. Miehityksen jälkeen suomalaiset ihailivat uutta ruhtinasta, mutta pelkäsivät samalla venäläistämistä. Porvoon valtiopäivien hallitsijanvakuutuksen jälkeen suomalaisten kerrotaan olleen helpottuneita, kun hallitsijan vaihtumista ei seurannutkaan nopea venäläistäminen. Syinä Aleksanteri I:n myönnytyksiin kerrotaan olleen suomalaisten sitkeän vastarinnan: ”*Aleksanteri I:lla oli kuitenkin omat syynsä. Suomalaiset sotilaat olivat taistelleet sitkeästi venäläisiä vastaan. Jos Suomi olisi*

¹¹⁵ Ahonen et al. (Hma8), 255.

¹¹⁶ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 108-113, 119.

¹¹⁷ Ahonen et al. (Hma8), 263-271; Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 111, 119.

nopeasti ja väkisin venäläistetty, seurauksena olisi ollut saattanut olla kapina. -- Näissä [Napoleonin sodan] oloissa suomalaiset oli saatava pysymään tyytyväisinä."¹¹⁸ Myöhemmin sama kaava, Venäjän pelko suomalaisista kapinahankkeista ja vanhan Ruotsin vallan haikailun vaarallisuus, näkyy muun muassa kerrottaessa Puolan kunniaksi juodusta 1830 maljasta sekä suomalaisen kansallisuusliikkeen noususta.¹¹⁹ Suomalaisten vastarinta näyttäytyy tuloksellisena ja suomalaiset laajassa rintamassa varsinkin routavuosien venäläistämisen uhkaa vastaan.¹²⁰

Kohti nykyaikaa kertoo Aleksanteri I:n toimien Suomessa olleen "tavanomaista valloitetujen alueiden kohtelua". Suomalaisten eräänlaista itsesensuuria korostetaan: *"Suomalaiset viranomaiset pyrkivät välttämään ristiriitoja Venäjän kanssa ja kehittämään Suomen sisäistä hallintoa lainsäädännön suomalla pohjalla. Tämä varovainen suhtautuminen Venäjää kohtaan synnytti Suomessa hyvin ankean ilmapiirin. Suomalaiset viranomaiset pyrkivät tukahduttamaan kaikki tyytymättömyyden ilmaukset jo omassa maassa."*¹²¹ Suomessa oltiin pitkään "isänmaallisia ja esivaltaa kunnioittavia", joskin ristiriidat esivallan kanssa kasvoivat 1800-luvun mittaan.¹²²

Huomattavaa on, että Venäjän taantumus ja kehittymättömyys näyttäytyvät 1990-luvun oppikirjoissa Suomen kannalta positiivisina asioina. Erityisesti Kronikka kertoo Venäjän kehittymättömyyden ja hallinnon tehottomuuden olleen Suomelle hyödyksi. Sen takia Suomi sai säilyttää autonomian alussa ruotsalaismallisen hallintonsa, joka oli venäläistä tehokkaampi ja takasi hallitsijalle laajat oikeudet. Sama jatkui kautta koko 1800-luvun. *"Suomalaisten kannalta Venäjän kehittymättömyys ja tehoton virkakoneisto olivat olleet hyvä asia. Suomi oli autonomian turvin saanut hoitaa asiansa varsin itsenäisesti."*¹²³ Kohti nykyaikaa kertoo erityisesti Suomen talouden kehittyneen suotuisasti Venäjän kehittymättömän talouden yhteydessä.¹²⁴

Horisontissa suomalaisten toimijuudesta puhutaan hyvin vähän. Keisarit historian toimijoina korostuvat, ja suomalaisten suhtautumisesta Venäjän valtaan kerrotaan hyvin

¹¹⁸ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 33.

¹¹⁹ Sama, 57, 61.

¹²⁰ Sama, 180.

¹²¹ Metsäkallas et al. (KN), 60.

¹²² Sama, 137.

¹²³ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 177, myös 33.

¹²⁴ Metsäkallas et al. (KN), 61.

vähän. Rahvas mainitaan lähinnä Suomen sodan yhteydessä sissisodassa valloittajaa vastaan, kun taas Suomen "johtavat piirit alistuivat varsin nopeasti venäläismiehityksen edessä".¹²⁵ Kirjassa myös korostuu Suomen puolustamisen historia. Horisontissa on muun muassa pitkä kuvaus Suomen omasta sotaväestä vuosina 1878-1905 Venäjän vallan aikana.¹²⁶ Puolustusvoimista ja niiden merkityksestä kerrotaan kirjassa muita kirjasarjoja enemmän myös kylmän sodan aikana.¹²⁷

Suomalaisten uskollisuus ja luotettavuus Venäjän keisarikunnan alamaisina ei siis korostu 1990-luvun oppikirjoissa yhtä voimakkaasti kuin 1970-luvun oppikirjoissa. Toisaalta mitään hegemonista kuvausta autonomian ajan suomalaisten suhtautumisesta venäläiseen hallintoon ei ole tullut tilalle. Suomalaisten vastarinta ja puolustuskyky sen sijaan nousevat esiin tavalla, jota ei 1970-luvun oppikirjoissa näy, mutta kuvaus vaihtelee kirjoittain. Tämä selittyy ulkopoliittisen ympäristön muutoksella. 1970-luvulla oli tärkeää osoittaa Suomen ja Venäjän / Neuvostoliiton luottamuksellisten suhteiden historiallinen jatkumo, joka legitimoi Paasikiven–Kekkonen-linjan neuvostomyönteisyyden ja rakensi sille "suuren kertomuksen" taustaa. Myös 1920-1930-lukujen epäluuloiset suhteet selitettiin tästä näkökulmasta erityisen tuhoisina.

1990-luvulla tilanne oli muuttunut. Suomen astuttua Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen täydellä teholla länsi-integraation junaan, "hyvät idänsuhteet" eivät enää olleet päällimmäisenä agendalla. Sen sijaan Suomen suunnatessa länteen ne näyttäytyvät pakon sanelemina.

Suomi kuvastuukin 1990-luvun oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa yksinäisenä, ja ulkopoliitiikan muutos näyttäytyy välttämättömyytenä. Uusi ulkopoliitiikka suuntaa pois "neuvostovihamielisestä linjasta" ja sen vakiinnuttaminen kuvataan vaikeana.¹²⁸ Sodan jälkeinen aika näyttäytyy ankeana ja neuvostoliittolaisten hallitseman valvontakomission hallitsemana. Varsinkin rauhansopimuksen ehtojen täyttäminen kuvataan raskaana. Kronikan mukaan erityisesti ehto sotasyllisten

¹²⁵ Lappalainen et al. (H2), 15.

¹²⁶ Sama, 47-49.

¹²⁷ Sama, 379, 406.

¹²⁸ Metsäkallas et al. (KN), 252; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 143.

tuomitsemisesta oli suomalaisille "epämiellyttävä, mutta siihen oli alistuttava".¹²⁹ Erityisesti Horisontissa venäläisten kanssa toimeen tuleminen näyttäytyy haasteellisena. Esimerkiksi Paasikiven kuvataan tehneen "kaikkensa tullakseen toimeen venäläisten kanssa, kuitenkin menemättä myönnytyksissä liian pitkälle".¹³⁰ Kohti nykyaikaa kuvaa uuden ulkopoliittisen aseman vakiinnuttamisen kylmän sodan aikana vaatineen "vähintään yhtä suuria ponnisteluja kuin Voitto Hellstenin pronssi vuoden 1956 olympialaisissa".¹³¹ Ystävyys tuntuu väkinäiseltä ja pakotetulta.

Kun venäläisten kanssa toimeen tuleminen on haasteellista, näyttäytyvät suomalaiset poliitikot, erityisesti Paasikivi ja Kekkonen, taitavina. Hyvien neuvostosuhteiden ja Suomen puolueettomuuden turvaaminen kuvataan Paasikiven ja Kekkonen ulkopoliittikan kulmakivinä.¹³² Tämä muodostuu menestystarinaksi. Horisontti kertoo Kekkonen suurimman saavutuksen olleen Suomen ulkopoliittisen aseman vakiinnuttaminen eli hyvien Neuvostoliitto-suhteiden turvaaminen samalla kun Suomi integroitui länteen taloudellisesti.¹³³ Suomen puolueettomuus ja suunta kohti länttä korostuvat.

Kun Suomi suuntaa johdonmukaisesti länteen, nousee kiinnostavaksi kysymykseksi, miten 1970-luvun suomettumista käsitellään kirjoissa. Aihetta käsitellään kuitenkin hyvin niukasti. Kohti Nykyaikaa mainitsee Neuvostoliittoa ja sosialismia ihailluin "hyvin avoimesti" 1960-luvulla.¹³⁴ Horisontti kuvaa suomettumista seuraavasti: *"Varsinkin ulkomailla puhuttiin 'suomettumisesta', jolla tarkoitettiin nöyristelyä itään päin ja pyrkimystä kieltää Neuvostoliiton arvostelu Suomessa, koska tämän pelättiin vahingoittavan tärkeitä neuvostosuhteita."*¹³⁵ Kokonaisuudessaan suomettuminen jää hyvin ohuen käsittelyn varaan.

1990-luvun kirjojen kuvaus päättyy tilanteeseen, jossa Suomi suuntaa voimakkaasti länteen. Tiiviit suhteet Neuvostoliittoon tai Venäjään ovat historiaa, samoin niiden

---

¹²⁹ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 183.)

¹³⁰ Lappalainen et al. (H2), 329.

¹³¹ Metsäkallas et al. (KN), 298.

¹³² Metsäkallas et al. (KN), 298-301; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 143, 219. Lappalainen et al. (H2), 239.

¹³³ Lappalainen et al. (H2), 404.

¹³⁴ Metsäkallas et al. (KN), 304-305.

¹³⁵ Lappalainen et al. (H2), 404.

keskeinen osuus kirjojen kuvauksessa. Esimerkiksi Kronikka ja Kohti nykyaikaa kertovat Suomen ja Venäjän suhteista 1990-luvulla hyvin vähän. Kronikka kuvaa Neuvostoliiton hajoamisen vaikutuksia "eurooppalaiseen Suomeen" lähinnä itäviennin loppumisen kannalta.¹³⁶ Kohti nykyaikaa mainitsee YYA-sopimuksen muutetun 1990-luvun alussa naapurisopimukseksi, joka ei sisällä sotilaallista yhteistyötä.¹³⁷ Horisontti puolestaan kertoo, kuinka YYA-sopimus uhkasi jäädä "jäänteeksi Stalinin ajan Euroopasta" kunnes sopimus viime hetkellä muutettiin sopimukseksi hyvästä naapuruudesta.¹³⁸ Kirja perustelee huolellisesti, miksi Suomen liittyminen Euroopan unioniin ei ole ristiriidassa hyvien Venäjä-suhteiden kanssa: *"Aikaisemmin katsottiin, että EU-jäsenyys olisi ristiriidassa Suomen puolueettomuuspolitiikan kanssa. Mutta uudessa Euroopassa Suomi joutuu kysymään, onko puolueettomuudella uusissa oloissa enää mitään tehtävää: se idän ja lännen suurvaltojen välinen ristiriita, jonka suhteen puolueettomia haluttiin olla, on poistunut. Kun Venäjäkin nyt pyrkii läheiseen yhteistyöhön EU:n kanssa, Suomen jäsenyys EU:ssa ei enää uusissa oloissa ole vaara idänsuhteillemme."*¹³⁹ Vaikka Venäjän kanta otetaan huomioon, sen tärkein rooli on tukea Suomen suuntaa länteen.

5.4.4 Yhtenä rintamana Venäjän uhkaa vastaan – sortokausien ja talvisodan suomalainen toimijuus

Suomalaisten suhtautumista ja toimijuutta suhteessa Venäjään määrittää oppikirjoissa yksimielisyys. Suomalaiset näyttäytyvät yhdessä rintamassa Venäjää vastaan erityisesti sortokausina ja talvisodassa.

Vihavaisen mukaan suomalaisen nationalismin tulkinta sortokausista oli, että Suomi oli uhri, jonka oikeudet poljettiin maahan väkivalloin. Tähän liittyi myytti Suomen kansan passiivisesta sankaruudesta, joka taipui mutta ei taittuisi. Myyttiin kuului myös ajatus yhtenäisestä kansakunnasta, joka puolusti Suomen asemaa kuin Eetu Iston Suomi-neito konsanaan. Myytti kuitenkin säröytyi jo vuoden 1905 suurlakossa.¹⁴⁰ Juuri tämän kaltainen kuva sortokausista välittyy sekä 1970- että 1990-lukujen oppikirjoista.

¹³⁶ Lähteenmäki & Troberg (Kr8), 220-224.

¹³⁷ Metsäkallas et al. (KN), 299, 301.

¹³⁸ Lappalainen et al. (H2), 405.

¹³⁹ Sama, 405.

¹⁴⁰ Vihavainen, 175-176.

Venäläistämiskausina yhtenäisyys korostuu sekä 1970-luvun että 1990-luvun kirjoissa. Vaikka perustuslaillisten, myöntyvyyssuuntauksen sekä aktivistien välisistä mielipideeroista kerrotaan, nämä kuvastuvat lähinnä eroina toimintatavoissa, ei tavoitteissa. Sortokausien yhteydessä erityisesti Historian maailma 7 käyttää selkeää kieltä kuvatessaan suomalaisten yksimielisyyttä Venäjän uhan edessä. Kirja kuvaa "kansallisen omantunnon" estäneen venäjän opettamisen ja opiskelun koulussa sekä "kaikkien suomalaisten" olleen venäläistämistä ja Bobrikovia vastaan.¹⁴¹ Myös Historia ja me 7 kirjoittaa "yhteisrintamasta"¹⁴² Venäjää vastaan. Peruskoulun historia 7 ei korosta kuvauksessaan ekplisiittisesti yhtenäisyyttä. On myös huomattava, että yhtenäisyyden mielikuvaa luo myös kirjoissa toistuvasti käytetty "suomalaiset" toimijana ja uhan kohteena. Muina ajanjaksoina toimijoina ilmenevät kuitenkin paljolti yksilöidymät toimijat kuten senaatti, hallitus tai työväestö.

Myös 1990-luvun kirjoissa yhtenäisyys korostuu. Horisontissa, jossa suomalaiskansallinen "suuri kertomus" Suomen kulttuurisen ja valtiollisen itsenäisyyden tavoittelemisesta ja puolustamisesta näkyy voimakkaimmin, suomalaiset näyttäytyvät erityisen vahvasti yhdessä rintamassa. Horisontti esittää suomalaiset sekä yhteisessä taistelussa sortovaltaa vastaan että vaatimassa itsenäisyyttä yhteisessä rintamassa. Erimielisyydet näyttäytyvät ainoastaan toimintatavoissa, ei tavoitteessa.¹⁴³ Vaikka Kronikan kuvaus venäläistämiskausista on kokonaisuudessaan loivempi kuin Horisontissa, korostuu suomalaisten yhtenäisyys routavuosina Kronikassakin. Toisaalta Kronikka mainitsee toisen venäläistämiskauden ainoastaan parilla lauseella.¹⁴⁴ Täten Horisontin kuvaus muodostuu voimakkaimmaksi ja yhdistää voimakkaimmin myös venäläistämiskausien ja itsenäisyyden yhteyden. Ainoastaan Kohti Nykyaikaa kertoo kuvauksessaan köyhän maalaisväestön olleen erimielistä ja protestoineen Suomen sisäisiä oloja vastaan sortokausien toimien yhteydessä.¹⁴⁵

Venäläistämiskausien kuva yhtenäisestä kansakunnasta Venäjän kuolemanuhkaa torjumassa välittyy voimakkaasti. Tämä kuva on kokonaisuudessaan voimakkain uhkakuva, joka oppikirjoista välittyy katkoksetta 1970-luvulta 1990-luvulle.

¹⁴¹ Ahonen et al. (Hma8), 167, 169.

¹⁴² Castrén & Riikonen (Hjame7), 169.

¹⁴³ Lappalainen et al. (H2), 172-185, 206-211.

¹⁴⁴ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 177-180.

¹⁴⁵ Metsäkallas et al. (KN), 146-147, 157.

Esimerkiksi talvisota, joka 1990-luvulla kuvataan herooisempana kuin sortokaudet, ei näyttäydy 1970-luvulla yhtä nationalistisesta näkökulmasta vaan välttää kuvailua – joko varoen sanojaan Neuvostoliiton suhteen tai ”ylenpalttista isänmaallisuutta”¹⁴⁶ aidosti hilliten.

Vaikka talvisodan kuvauksessa on eroja 1970- ja 1990-luvun kirjojen välillä¹⁴⁷, korostuu suomalaisten yksimielisyys molempien vuosikymmenten kirjoissa. Historia ja me 8 kuvaa suomalaisten yksimielistä puolustustahtoa ja kuvaa Suomen yksinäisessä taistelussa.¹⁴⁸ Peruskoulun historia 4 kuvaa muun muassa Suomen olleen talvisodassa yksin mutta taipumattomana, ja että voimakas maassa koettu yksimielisyyden tunne yhdisti suomalaiset yhteiseen rintamaan.¹⁴⁹ Huomattavaa kuvauksessa on kuitenkin selostus syistä, miksi suomalaiset olivat vuoden 1939 neuvotteluissa taipumattomia: *”Perussyynä suomalaisten taipumattomuuteen oli ilmesesti pelko, että venäläisten todellisena, lopullisena päämääränä -- olisi -- maan miehittäminen. Myönnytykset olisivat vaarallisia, sillä ”jos pirulle antaa pikkusormen, se vie koko käden”. Lopputulos oli johdonmukainen seuraus itsenäisyyden alkuaikojen ulkopoliittisesta ajattelusta, jonka mukaan venäläisiin ei voi missään tapauksessa luottaa.”*¹⁵⁰ Kirja myös huomauttaa Paasikiven pitäneen myönnytyksiä järkevinä. Peruskoulun historia 4 nostaa siis tässäkin epäluottamuksen tuhoisuuden ja Paasikiven ulkopoliittisen linjan perusasiat esille.

Talvisodan kuvauksessa suomalaisten yhtenäisyys ja Suomen yksinäisyys korostuvat myös 1990-luvun kirjoissa.¹⁵¹ Painotus on kuitenkin erilainen kuin 1970-luvulla, sillä itsenäisyyden menettämisen uhka tuodaan selkeästi ilmi. Kuvaus on suhteellisen samankaltainen kaikissa kirjoissa. Kronikka kuvaa suomalaiset oloiltaan ”erittäin kovassa” talvisodassa menestyksekkäässä taistelussa miesmäärältään paljon suurempaa vihollista ja musertavaa ylivoimaa vastaan. Kohti nykyaikaa esittää suomalaiset heikonlaisesti varustettuina, aluksi toivottomalta tuntuneessa ja yksinäisessä taistelussa ylivoimaista suurvaltaa vastaan. Yhtenäisyys pelastaa Suomen itsenäisyyden: *”Suomea*

¹⁴⁶ POPS-70, 50-51; Ks. luku 5.4.5.

¹⁴⁷ Ks. luvut 4.4.4 ja 4.4.5.

¹⁴⁸ Castrén & Riikonen (Hjame8), 26-30.

¹⁴⁹ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 34, 35, 37.

¹⁵⁰ Sama, 34.

¹⁵¹ Metsäkallas et al. (KN), 238-242; Lähteenmäki & Troberg (KR8), 128-134; Lappalainen et al. (H2), 284-288.

auttoi taisteluissa yhtenäinen puolustustahto, niin sanottu talvisodan henki. Suomessa tajuttiin, että taistelua käytiin itsenäisyydestä, ei vain muutamista alueista."¹⁵² Myös Kronikka kirjoittaa Suomen olleen yhtenäinen kansakunta Terijoen hallituksen epäonnistumisesta kertoessaan.¹⁵³ Sodissa tärkeintä on rauhan raskaudesta huolimatta, että Suomi säilytti itsenäisyytensä.¹⁵⁴ Huomattavaa on jälleen, kuinka "Suomi" näyttäytyy subjektina erityisesti sodan yhteydessä. Talvisota näyttäytyy herooisena taisteluna Suomen itsenäisyydestä.

Jatkosodan kuvauksessa yhtenäisyys ei enää korostu Suomen muututtua puolustajasta hyökkääjäksi. Tämän jälkeen suomalaisten yhtenäisyys ei näyttäydy. Tosin esimerkiksi 1970-luvulla yhtenäisyys pilkistää Peruskoulun historian kuvauksessa Paasikiven–Kekkosen linjasta. Peruskoulun historia -kirjasarja näkee YYA-sopimuksen edustavan koko Suomen kansan linjaa: *"Hyvien idänsuhteiden -- takana voi sanoa olevan koko Suomen kansan."*¹⁵⁵ Kuitenkin verrattuna venäläistämiskausien tai talvisodan yhtenäisyyden kuvaukseen, joka näyttäytyy lähes kaikissa 1970- ja 1990-luvun kirjoissa, ei yhtä voimakasta kuvaa suomalaisista yhdessä rintamassa enää toisen maailmansodan jälkeen synny.

5.4.5 Vai murtuva kansallisromantiikka?

Yhtenäisyyden korostaminen on hyvin perinteinen tapa rakentaa identiteettiä. Yhtenäisyys korostaa me-henkeä, ja identiteetti kertoo juuri sen, keitä "me" olemme. Ne historian tapahtumat, joissa me näyttäytyy yhtenäisenä joukkona tai yhtenä subjektina, äärimmillään vaikkapa Suomi-neidoksi henkilöityneenä kuten Eetu Iston kuvassa, ovat identiteetin kannalta oleellisia. Monissa tutkimuksissa onkin korostettu talvisodan merkitystä suomalaiselle identiteetille juuri sen takia, että siinä Suomi näyttäytyy yhteisessä rintamassa.¹⁵⁶

Tällaiset kuvat ovat hyvin perinteisiä nationalistiselle kollektiivisen identiteetin rakentamiselle ja oleellisia "kuvitelluille yhteisöille". Olen analyysissäni tutkinut

¹⁵² Metsäkallas et al. (KN), 238-239

¹⁵³ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 128.

¹⁵⁴ Lähteenmäki & Troberg (KR8), 127; Lappalainen et al. (H2), 286; Metsäkallas et al. (KN), 242.

¹⁵⁵ Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4), 110.

¹⁵⁶ Ks. luku 2.

erityisesti, rakennetaanko näitä yhtenäisyyttä korostavia kuvauksia Venäjä-kuvan yhteydessä oppikirjoissa. Koska analyysini rakentuu myös pitkälti ennalta määrätyille teemoille, korostuvat nämä identiteetin rakentamiselle oleelliset kohdat. Kuitenkin on huomattava, että kirjoissa näkyy myös vastakkainen suuntaus näiden perinteisten nationalististen, erityisesti sodissa ilmenevää yhtenäisyyttä korostavien kuvien rikkomiseen.

Tämä pyrkimys nationalistisen sekä sotasankareita ihannoivan kuvauksen murtamiseen ilmaistaan selkeänä tavoitteena jo vuoden 1970 peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä. Mietinnössä korostetaan realismia, maltillisuutta ja moraalisten kannanottojen välttämistä kuvattaessa sotia Venäjää tai Neuvostoliittoa vastaan. Ylenpalttista kansallistunnetta sekä ”runebergiläistä” sodan ihannointia kehoitetaan välttämään ja sodan nurjien puolien esittelyyn kehoitetaan. Erityisesti toisen maailmansodan yhteydessä mietintö kehottaa realismiin.¹⁵⁷

Tarkastellakseni, kuinka nationalistinen kertomus näyttäytyy 1970- ja 1990-luvun kirjoissa, otan viimeiseksi esimerkikseni sen, miten kirjoissa kuvataan Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoita. Niissä muodostuu kuva urheista suomalaisista sotilaista nimenomaan taistelussa venäläistä vihollista vastaan. Vänrikki Stoolin tarinoissa siis yhdistyy suomalaisen identiteetin rakentaminen ja Venäjän viholliskuva.

1970-luvun kirjoista Historian maailma lainaa Vänrikki Stoolin tarinoiden runoa Sven Dufvasta, jossa suomalainen urhoollisuus näyttäytyy puhtaimmillaan taistelussa ylivoimaista ryssää vastaan: *”Käännöskin Dufvan taaksepäin ol’eriskummainen: perääntymään kun käskettiin, hän hyökkäs sillallen ja seiso siinä jäykkänä, vakaana, vanhoillaan, kaikille valmis neuvomaan paraita temppujaan. Ei aikaakaan, niin saakin hän jo niitä osoittaa, kun silta täyteen ryssiä tuoksahtaa. Yks toisen perään rynnistää, mut heistä joka mies sai oikeaan ja vasemapaan, niin että tempun ties.”*¹⁵⁸ Peruskoulun historia 3:ssa sen sijaan kritisoidaan moista otetta ja todetaan Runebergin kuvauksen olleen ”ihanteellista ja isänmaallista sankarirunoutta, joka nykyajan lukijasta voi tuntua

¹⁵⁷ POPS-70, 24-29, 50-51.

¹⁵⁸ Kaakinen et al. (Hma7A), 13-14.

"sotaintoiselta"¹⁵⁹. Myös Historia ja me 7 kritisoi Vänrikki Stoolin tarinoiden isänmaallisuutta kertoen, että Runeberg "esittää sodan uljaana verileikkinä mutta sivuuttaa sen mielettömyyden ja tuhot"¹⁶⁰. Kirjan mukaan "tavalliset rivimiehet, kuten auttamattoman tyhmä Sven Dufva --, saavat hartaan ihailun osakseen"¹⁶¹. Isänmaallisen otteen kritisointi korostuu.

Myös 1990-luvun oppikirjoissa voidaan aistia kansallisromanttisen lähestymistavan ja "suuren kertomuksen" murtumista. Aikamatka Suomen historiaan kirjoittaa Vänrikki Stoolin tarinoista: "*Kuten taiteessa yleensä siinäkin tapahtumat eivät ole aivan samanlaisia kuin todellisuudessa.*"¹⁶² Kronikka kertoo kirjan olevan "kokoelma sotamuistoja" ja lainaa kohtia, joissa korostetaan Svenin tyhmyyttä ja jaloa sydäntä. Kirja kertoo Svenin jääneen yksin sillalle, koska hän ei ymmärrä ruotsinkielistä perääntymiskäskyä.¹⁶³ Ihannekuvaa siis loivennetaan, eikä venäläisten osuus korostu.

Toisaalta kansallisromantiikan murtuminen ei ole yksiselitteinen kehitys oppikirjoissa. Verrattuna kaikkiin tarkastelemini 1970- ja 1990-luvun kirjoihin ehkä kansallisromanttisin kuvaus Vänrikki Stoolin tarinoista löytyy 1990-luvun Horisontista. Horisontti kuvaa sekä historian tapahtumia että suomalaisen kansallisuusaatteen innoittamien taiteilijoiden luomia kuvia Suomen kansan yhteisestä historiasta esittämättä kummempaa kritiikkiä. Käsiteltäessä suomalaisten vastarintaa Suomen sodan yhteydessä Horisontti kuvaa Sven Dufvan, "peräänantamattoman ja isänmaallisen, mutta hieman yksinkertaisen rahvaanmiehen", "nousseen suomalaisen vastarinnan symboliksi".¹⁶⁴ Runebergin kansallisromanttinen kuvaus näyttäytyy siis yhdessä linjassa kirjan kuvauksen kanssa, eikä sitä kritisoida. Horisontissa kerrotaan myös Vänrikki Stoolin tarinoiden suosiesta isänmaallisessa hengessä seuraavaa: "*Sukupolvi toisensa jälkeen on lukenut Vänrikki Stoolin Tarinoita ja saanut niistä isänmaallista innoitusta. Runot ovat muokanneet suomalaisten käsitystä isänmaasta ja sen puolustamisesta; sen todistavat kirjan korkeat painosluvut historian kriisiaikoina.*"

165

¹⁵⁹ Lehtonen & Huttunen (PerH3), 37.

¹⁶⁰ Castrén & Riikonen (Hjame7), 52.

¹⁶¹ Sama, 52.

¹⁶² Edgren et al. (AS), 200.

¹⁶³ Lähteenmäki & Troberg (Kr7), 67.

¹⁶⁴ Lappalainen et al. (H2), 15.

¹⁶⁵ Sama, 38-39.

Toisaalta Horisonttikin noteeraa runebergilaisen sankarikuvan murtuneen kertoessaan Väinö Linnan Tuntemattomasta Sotilaasta syntynyttä kirjasotaa 1950-luvulla. Horisontin mukaan Linna "riisui suomalaisen sotilaan Runebergin ihannoimasta sankarikäsityksestä", "toi suomalaisille modernin sankarieepoksen Väinö Stoolin tarinoiden tilalle" ja "avasi sodan mielettömyydet". Kirja kommentoi Linnan arvostelua seuraavasti: *"Tosiasiassa Linnan teilaajat lienevät pelänneet perinnäisen isänmaallisuuden murenemista, pasifistisia mielialoja ja kansakunnan moraalin sortumista. Kansan arvio Tuntemattomasta oli kuitenkin myönteinen: siitä tuli ennennäkemätön myyntimenestys."*¹⁶⁶ Kuvaus on kiinnostava verrattuna kirjan kautta linjan konservatiiviseen ja isänmaalliseen otteeseen. 1990-luvulla Tuntematon sotilas kuului kuitenkin suhteellisen tiiviisti suomalaiskansallista identiteettiä vahvistavaan historiakulttuuriin, eikä sen ihainnointi itsessään poikkea Horisontin nationalistisesta linjasta.

---

¹⁶⁶ Lappalainen et al. (H2), 333-344.

Johtopäätökset

Tutkimuskysymykseni kautta olen tutkaillut oppikirjoja kuin Venäjän kuuluisa kaksipäinen kotka. Olen pohtinut yhtäältä, minkälainen Venäjä oppikirjoissa kuvastuu ja miten tämä kuva on muuttunut, sekä toisaalta, onko tämän kuvan avulla rakennettu suomalaiskansallista identiteettiä oppikirjoissa. Tavoitteenani on ollut tarkastella Venäjä-kuvassa näkyvää jatkumoa ja katkosta erityisesti yhteydessä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiseen.

Tutkimukseni tuloksena kaksi tärkeintä suomalaisen identiteetin rakentamiseen liittyvää Venäjä-kuvan jatkumoa ovat selkeitä. Ensinnäkin, Venäjän taantumuksellisuutta

korostava, katkeamaton toiseus nousee esiin analyysissäni. Venäjä näyttäytyy taantumuksellisenä niin 1970-luvun oppikirjojen kuvauksessa tsaarinvallan Venäjästä kuin 1990-luvun oppikirjojen kuvauksessa kautta linjan. 1970-luvun kritiikitön kuvaus Neuvostoliitosta on poikkeus tähän linjaan. Sekään ei kuitenkaan katkaise Venäjän toiseutta, joka korostuu kaikkina aikakausina.

Kuvaukseen taantumuksellisuudesta liittyy esimerkiksi Venäjää länsimaistaneiden tsaarien positiivinen kuvaus uudistajina sekä Venäjän yhtenäisyyttä ajaneiden tsaarien negatiivinen kuvaus taantumuksellisina. Samantyyppisen asetelman voi nähdä 1990-luvun oppikirjojen positiivisissa kuvauksissa Hruštševista ja Gorbatšovista. Asetelma, jossa Venäjän kehitys nähdään positiivisena maan ”oppiessa” länsimaalaistumista, on osa eurooppalaisessa identiteetinrakentamisessa piirtynyttä kuvaa Venäjästä.¹ Tämän asetelman kautta myös 1970-luvun ja 1990-luvun oppikirjoissa näkyvä Suomen suuntautuminen Pohjoismaihin ja länteen liittyy laajempaan eurooppalaiseen perinteeseen Venäjän ja idän toiseudesta.

Toiseksi, suomalaiskansalliselle identiteetille oleellisten tekijöiden, kuten venäläistämiskausien ja talvisodan kuvauksessa korostuvan Venäjän uhan sekä suomalaisuuden yhtenäisyyden, jatkumo kulkee oppikirjojen kuvauksessa suhteellisen samanlaisena kautta tarkastelukauden. Tämä suomalaisten yhtenäisyyden korostuminen suhteessa Venäjän uhkaan rakentaa suomalaista identiteettiä etnispainotteisesti jättäen ulkopuolelle paitsi venäläiset osittain myös suomalaisen työväestön, sisällissodan punaiset sekä kommunistit.

Selkeimpänä katkoksenä näihin jatkumoihin, Venäjän kuvaamiseen taantumuksellisenä toisena sekä suomalaiskansalliselle identiteetille tärkeän suuren kertomuksen uusintamiseen, näyttäytyy 1970-luvun oppikirjojen kritiikitön kuvaus Neuvostoliitosta. Neuvostoliittolaista tulkintaa maan historiasta noudatettiin pitkälti varsinkin Peruskoulun historia -kirjasarjassa.² 1970-luvun oppikirjojen Neuvostoliitto-kuvan myönteisyydestä huolimatta Venäjän toiseudelle perustuvan kansallisen identiteetin rakentamisen voimakkuudesta todistavat kuitenkin kolme seikkaa.

¹ Ks. esim. Neumann 1999.

² Toisaalta on huomattava, ettei kirjoissa kuitenkaan noudateta marxilais-leniniläistä historiakäsitystä. Oppikirjat siis kumarsivat itään kuvaten Neuvostoliiton historiaa pitkälti neuvostoliittolaisen tulkinnan mukaan, mutta Pirkkalan kokeilua lukuunottamatta kumarrus jäi puolittaiseksi.

Ensinnäkin, suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisessa oleellisena osana oleva Venäjän negatiivinen toiseus säilyy katkeamattomana myös 1970-luvun oppikirjoissa. Vaikka naapurimaata kuvataan kritiikittömästi, Neuvostoliitosta ei milloinkaan muodostu tavoiteltavana näyttäytyvä tilaa tai positiivista toista Pohjoismaiden tapaan, vaan maa näyttäytyy kautta oppikirjojen kuvauksen perusteellisesti erilaisena suhteessa Suomeen. Tämä sopii hyvin yhteen myös Paasikiven–Kekkosen ulkopoliittisen linjan kanssa, jossa Venäjän toiseus³ oli myös läsnä.

Toiseksi, kansallisen identiteetin kannalta oleellisten tapahtumien, sortokausien ja talvisodan kuvaukset ovat hyvin samankaltaisia sekä 1970- että 1990-luvun kirjoissa. On kuitenkin kiinnostavaa huomata bolševikkien osuuden korostuminen 1970-luvun oppikirjojen kuvauksessa Suomen itsenäistymisestä. Bolševikkien kuvastuminen Suomen itsenäisyyden lahjoittajina legitimoit Neuvostoliiton ihailevan kuvauksen sallien samalla suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen jatkumon. Lenin ja bolševikit näyttäytyvät kirjoissa kritisoidussa sortokausia, antamassa Suomelle itsenäisyyden ja kritisoidussa Stalinia. Myös Neuvostoliiton itseymmärrykseen destalinisaation myötä iskostunut Stalinin virheiden myöntäminen voidaan nähdä mahdollistamassa suomalaiskansalliselle identiteetille oleellisen talvisodan kuvaamisen. Bolševikkien osuuden korostaminen tekee myös mahdolliseksi taantumuksellisen tsaarinvallan kuvauksen vastakohtana bolševikkien rakentaman Neuvostoliiton ihailevalle kuvaukselle. Bolševikit olivat siis kuin Leninin lahja 1970-luvun suomalaisille oppikirjantekijöille. Heidän ei tarvinnut myydä Suomen historian kuvausta Neuvostoliiton historian kuvaukselle, sillä bolševikit yhdistivät molemmat linjat.

Kolmanneksi, oppikirjojen kritiikitön kuvaus Neuvostoliitosta jäi suhteellisen lyhytaikaiseksi ilmiöksi. Neuvostoliiton hajottua 1990-luvun oppikirjat kuvaavat jälleen Venäjää ja Neuvostoliittoa kautta linjan kriittisesti. Neuvostoliiton hajoaminen sekä poisti poliittisen paineen Neuvostoliiton positiiviselle kuvaamiselle että romautti mahdollisen vähäisenkin uskon Neuvostoliiton järjestelmän toimivuuteen. Oppikirjoissa Venäjän negatiivinen kuvaus nosti jälleen päätään. Venäjän kuvaaminen perustavanlaatuisen taantumuksellisenä kautta historiansa näyttäytyykin jatkumona

---

³ Ks. luku 5.1, Venäjän toiseus Paasikiven ajattelussa.

oppikirjoissa.

Huomattavaa on kuitenkin, että oppikirjojen välillä on selkeitä eroja. Esimerkiksi Holménin tulos 1990-luvun oppikirjojen kriittisestä Neuvostoliitto-kuvasta perustuu peruskoulun osalta Horisontti-kirjan analyysiin.⁴ Horisontti muodostaa kuitenkin analysoimistani kirjoista negatiivisimman kuvan Venäjästä ja Neuvostoliitosta. Samoin Venäjän toiseus näyttäytyy voimakkaimmin Horisontissa. Lisäksi oppikirjassa muodostuu viholliskuva paitsi Venäjästä/Neuvostoliitosta taantumuksellisena demokratian vihollisena myös kommunisteista Suomen sisäisessä historiassa, jollaista ei muissa 1990-luvun oppikirjoissa muodostu.

Oppikirjojen kuvaukset vaihtelevat erityisesti kansallisen kertomuksen uusintamisessa ja sen voimakkuudessa. Otavan oppikirjasarjat, 1970-luvun Historian maailma ja 1990-luvun Horisontti, noudattavat voimakkaimmin oikeiston kansalliseen identiteettiprojektiin tärkeänä kuuluvaa negatiivista Venäjä-kuvaa. Positiivisimmin Neuvostoliittoon suhtautuu sen sijaan 1970-luvun WSOY:n Peruskoulun historia -kirjasarja, jossa esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton ystävyys ja luottamukselliset välit kautta historian korostuvat. Kirjaa voi pitää myös voimakkaimmin suomettuneena siitä näkökulmasta, ettei Neuvostoliiton ihailu näyttäydy kovin aitona ainakaan Kai R. Lehtosen kommenttien valossa.⁵ Monipuolisimmin historian tulkinnallisuutta taas korostaa 1990-luvun oppikirjoista Editan Kronikka-kirjasarja. Myös WSOY:n Aikamatka Suomen historiaan - sekä Aikamatka maailman historiaan -kirjat esittävät hyvin monipuolisesti eri näkökulmia historiaan.

Oppikirjoissa voidaan siis nähdä sekä nationalismiin murtumiseen viittaavia piirteitä että sen jatkuvuutta tai jopa vahvistumista kuvaava kehitys. Nämä ristikkäiset kehitykset selittyvät mielestäni kahdella tavalla: Kansallismielisen historian opetuksen kritiikki, joka näkyi 1970-luvulla sekä poliittisena keskusteluna että isänmaanrakkauden poistumisena opetussuunnitelman perusteiden kasvatuksellisista tavoitteista, sai 1990-luvulla uusia näkökulmia kansainvälistymisestä ja maahanmuuton lisääntymisestä. Nämä näkyivät myös vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa identiteetin uudelleen hahmottamisen vaatimuksina. Vaikka argumentit 1970- ja 1990-luvulla ovat

---

⁴ Holmén, 353-355.

⁵ Toisaalta olisi kiinnostavaa kuulla, kokivatko myös muut Peruskoulun historia -kirjan tekijät, sosiaalidemokraatti Huttunen sekä kommunisti Leino toimivansa "sotamies Shvejkin tavoin".

olleet erilaisia, tulos, nationalistisen kuvauksen säröytyminen, on ollut oppikirjoissa sama.

Toisaalta 1970-luvun oppikirjojen kuvaukseen vaikuttivat myös Suomen ulkopoliittinen tilanne sekä suomettuminen, jotka saattoivat hillitä esimerkiksi talvisodan kansallismielistä kuvausta. Neuvostoliiton hajottua nämä suitset katosivat nationalismilta. Niistä tuli suorastaan ratsumiehen piiska, jolla kansallismielinen kuvaus yhdessä sosialismin moraalista huonommuutta korostavan ”voittajien historian” kanssa laukkasi Horisontissa kovempaan vauhtiin kuin missään muussa analysoimistani kirjoista.

Vaikka oppikirjojen vertailussa tulee näkyviin eroja, kokonaisuudessaan voi kuitenkin todeta kaikkien oppikirjojen uusintavan yhtenäisyyttä korostavaa, etnispainotteista kansallista suurkertomusta enemmän tai vähemmän. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen kannalta oleellisten tapahtumien kuvaus säilyy samankaltaisena kautta tarkastelemieni oppikirjojen. Tutkimustulokset⁶ Venäjän uhan merkityksestä suomalaisten nuorten historiatietoisuudessa käyvät suhteellisen ymmärrettäviksi oppikirjojen analyysin kautta: kirjoissa heijastuu Suomen itsenäisyyden ympärille kietoutuva suuri kansallinen kertomus, jossa kansakunnan yhtenäisyys ja Venäjän uhka korostuvat. Vaikka Venäjästä ei muodosteta oppikirjoissa voimakasta, tunteisiin vetoavaa viholliskuvaa, eikä ainakaan perivihollisuuden kuvan voimistamisesta voi puhua, Venäjän uhka erityisesti historiallisena, Suomen menneisyyteen voimakkaasti vaikuttaneena tekijänä näyttäytyy kirjoissa voimakkaasti. Erityisesti venäläistämiskausien ja talvisodan kuvausten pysyminen hyvin samantyyppisinä ja suomalaisten yhtenäisyyttä korostavina uusintaa tätä suurta kertomusta ja rakentaa suomalaista identiteettiä Venäjän negatiivisen toiseuden kautta. Kansakunnan yhtenäisyys kulttuurisen ja valtiollisen itsenäisyyden puolustamisessa näyttäytyy näiden tapahtumien ytimenä.⁷

Uhka kuvastuu tärkeänä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiselle paitsi suomalaisten yhdistäjänä sortokausina ja talvisodassa, myös suomalaisen “uhan

⁶ Ks. luku 2.2; Suutarinen et al.

⁷ Suomen itsenäistymisen kuvauksessa ei näy yhtenäisyys samalla tavalla kuin venäläistämiskausien ja talvisodan kuvauksessa. Tämä liittyy mielestäni laajemminkin suomalaisen historiakulttuurin kuvastoon. Itsenäistymisensä aikaan sisällissodan partaalla olleen kansakunnan itsenäisyyspäivää juhlistaan 90 vuotta myöhemmin näyttämällä televisiossa talvisotaa kuvaavia elokuvia, ei itsenäistymisen ajan kuvin.

taltuttamisen suuren kertomuksen” kautta. Uhan taltuttamisen historia kietoutuu 1970-luvun oppikirjoissa Paasikiven–Kekkosen ulkopoliitiikan oikeuttamiseen ja ihannointiin sekä 1990-luvulla Suomen länsisuuntauksen perustelemiseen.

Idän uhka näyttäytyy oppikirjoissa jatkumona. Vaikka 1990-luvun oppikirjossa uhka on Neuvostoliiton romahtamisen ja Suomen länsisuuntauksen myötä talttunut, näkyy uhkakuvan jatkumo kuitenkin 1990-luvun Venäjän federaation kuvauksessa. Ainoa todellinen katkos idän uhan kuvassa on siis 1970-luvun oppikirjojen kuvaus Suomen ja Neuvostoliiton suhteista toisen maailmansodan jälkeen. Siinä korostetaan Neuvostoliiton legitiimiä turvallisuusintressiä sekä suomalaisten ja venäläisten luottamuksellisia suhteita ja ystävyyttä Paasikiven–Kekkosen linjan mukaista retoriikkaa noudattaen.

Kiinnostavaksi kysymykseksi nousee, kuvastuuko tässä suomettuminen vai uhkakuvan todellinen raukeaminen. Kuten Tuikka on huomauttanut, myös Kekkosen ajatteluun kuului keskeisesti Neuvostoliiton uhka Suomelle, jota tosin ei saanut lausua ääneen.⁸ Oppikirjojen kuvaukset luottamuksellisista väleistä ja ystävyydestä voidaan tämän kautta nähdä retorisisina valintoina, jolla katkeamaton Neuvostoliiton uhka puettiin ”keisarin uusiin vaatteisiin” ja tehtiin näkymättömäksi. Tähän suomettumisen sordiinon viittaavat ainakin oikeistolaisten oppikirjantekijöiden kommentit koskien heidän motiivejaan ja vasemmiston paineen vaikutusta oppikirjojen Neuvostoliitto-myönteisen kuvan taustalla.

Vaihtoehtoinen tulkinta on, että Neuvostoliiton uhan todella koettiin launneen Paasikiven–Kekkosen ulkopoliitiikan myötä. Tällöin kyse ei olisi ollut ainoastaan retoriikasta, vaan todellisesta kokemuksesta historiallisen uhan laukeamisesta. Aihe kaipaa lisää tutkimusta oppikirjojen Neuvostoliitto-myönteisen kuvauksen taustasta sekä suometumisesta ylipäätään.⁹

---

⁸ Tuikka peräänkuuluttaa tutkimuksessaan myös tutkimusta siitä, kuinka Kekkosen historiakäsitykset läpäisivät tiensä historian oppikirjoihin. Tuikka, 374. Vaikka tämä ei ole tutkimukseni keskiössä, näyttää tämän tutkimuksen perusteella olevan niin, että Kekkosen ja erityisesti Paasikiven historiakäsitykset vaikuttivat selvästi oppikirjoihin. Tätä olisi kiintoisaa tutkia lisää.

⁹ Tutkielman valmistumisen aikaan toukokuussa 2008 ilmestyy Sirkka Ahosen artikkeli suomalaisista oppikirjoista kylmän sodan aikakaudella. Tämä valaisee aihetta myös kiinnostavasti. Ks. Ahonen, Sirkka: Finnish History Textbooks in the Cold War. Teoksessa Aunesluoma, Juhana and Kettunen, Pauli (eds.): The Cold War and the Politics of History. Edita, Helsinki 2008.

Oppikirjoissa voidaan nähdä monia Harlen ja Moision kuvaamia kansallisen identiteettiprojektin piirteitä.¹⁰ Heidän mukaansa jatkuva liikkeessäolo pois idästä ja kohti länttä hahmottaa kansallista identiteettiprojektia.¹¹ Tämä näkyy selkeästi analysoimissani oppikirjoissa, joissa Venäjän toiseus nousee katkeamattomana esiin. Toisaalta tutkimustulokseni eivät täysin tue Harlen ja Moision teoriaa, jossa Venäjän negatiivinen toiseus ja idän uhka näyttäytyvät oikeistolaisena piirtyvän identiteettiprojektin ytimessä. Ensinnäkin, Harle ja Moisio kuvaavat identiteettiprojektia ennen kaikkea oikeistolaisena ilmiönä. 1970-luvun oppikirjoissa näkyvä vasemmistosuuntautunut voimakas Neuvostoliiton ihailu osoittaa kuitenkin, ettei negatiivinen Venäjä-kuva ole edellytyksenä suhteellisen perinteisellekin suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiselle. Venäjä-kuvan negatiivisuuden sijaan oleellisempaa suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiselle on, että Venäjän toiseus säilyy kirjoissa.

Toiseksi, vaikka idän uhka nousee oppikirjojen Venäjä-kuvassa voimakkaasti esille, on syytä välttää korostamasta liikaa sen merkitystä suomalaiskansallisen identiteetin rakentamiselle. Idän uhan korostaminen ei suinkaan ole ollut ainoa tapa poliittisesti rakentaa suomalaiskansallista identiteettiä. Esimerkiksi pohjoismaisen hyvinvointi-Suomen rakentaminen, joka on ollut voimakas osa suomalaisuuden rakentamista sotien jälkeen¹², rajautui pääosin oman analyysini ulkopuolelle tarkastellessani suomalaiskansallista identiteetin rakentamista nimenomaan yhteydessä oppikirjojen Venäjä-kuvaan. Analyysini kannalta oleellista on kuitenkin, että myös Suomen liittäminen Pohjoismaihin ja länteen ovat suuntaamista pois idästä eivätkä muuta Venäjän toiseutta.

Oppikirjoissa näyttäytyy vahva jatkumo, jossa suomalaiskansallista identiteettiä rakennetaan Venäjän toiseuden ja etnisten määritelmien varaan. Kuten Suutarinen on todennut, kansakunnan yhtenäisyyttä korostava suuri kertomus vahvistaa identiteetin etnisyyttä.¹³ Juuri tämä on ongelmallista, jos tavoitteena on maahanmuuttajien osalta

---

¹⁰ Ks. luku 2.1.

¹¹ Moisio ja Harle 2002, 11.

¹² Ks. Esim. Majander, 57; Tämä tosin ei ole iskostunut suomalaisten nuorten historiatietoisuuteen samalla tavalla kuin 1939-1945 sotien ympärille kiertyvä, etnispainotteinen suuri kertomus suomalaisesta kansakunnasta. Ahonen, 144-145.

¹³ Ks. luku 2.2.

sekä suomalaisen identiteetin että kotikulttuurin identiteetin vahvistaminen. 1990-luvun opetussuunnitelman lauseet maahanmuuttajien "oikeudesta kasvaa sekä oman kulttuuriyhteisönsä että suomalaisen yhteiskunnan aktiiviseksi jäseniksi"¹⁴ jäävät kansallisen identiteetin rakentamisen varjoon. Miten venäläistaustainen maahanmuuttajaoppilas voi tasapainoisesti kokea suomalaiskansallisen historiallisen identiteetin ja suomalaisen historiatietoisuuden omakseen, jos sen keskeisenä osana on Venäjän toiseus ja kansakunnan yhtenäisyys Venäjän uhkaa vastaan? Opetussuunnitelmien lupaukset tasapainoisen identiteetin rakentumisen mahdollistamisesta ovat venäläistaustaisille uussuomalaisille korulauseita niin kauan kuin suomalaiskansallista identiteettiä rakennetaan etnispainotteisesti Venäjän toiseuden varaan.

Venäjän ja Suomen väliseen historiaan kuuluu paljon sotia ja epäluuloa. Venäläistämiskaudet, itsenäistymisen jälkeinen Valkoisen Suomen kansallinen identiteettiprojekti ja siihen liittyvä ryssänviha sekä toinen maailmansota ovat rasittaneet maiden välisiä suhteita. Venäjän uhan kieltäminen historiallisena kokemuksena olisi uudenlaista "suomettumista", rähmällä oloa kansainvälistymisen ja postmodernin tulkinnallisuuden edessä. Suomalaiskansallisen identiteetin tai Suomen valtiollisen identiteetin ei kuitenkaan tarvitse rakentua tämän varaan.

Etnisyyttä painottavalle, itsenäisyyden ympärille kietoutuvalle ja Venäjän toiseutta sekä uhkaa korostavalle identiteetille löytyy vaihtoehtoja. Identiteetti on muuttuva ilmiö, sosiaalisen konstruoinnin tulos. Samalla tavoin suomalaiskansallisen identiteetin Suomi on sosiaalinen rakennelma eikä annettu tosiasia.¹⁵ Identiteetin painotusta voidaan siis muuttaa. Mallia voitaisiin hakea esimerkiksi kansalaisuutta korostavasta civics-painotteisesta identiteetistä tai kulttuuripainotteisesta identiteetistä.¹⁶ Tehtävä on haasteellinen ja pitkäjänteinen, mutta tarpeellinen monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa. Esimerkiksi Suutarinen peräänkuuluttaa kansallisen identiteetin uudistamista ja kirjoittaa itäisestä uhkakuvasta luopuvan "uuden kansallisen kertomuksen myönteisestä mahdollisuudesta" estämässä etnisten ennakoluulojen kärjistymistä.¹⁷ Kansallisen identiteetin uudistaminen antaisikin nykyiselle

---

¹⁴ Ks. luku 3.4.2

¹⁵ Ks. esim. Harle & Moisio, 12.

¹⁶ Ks. esim. Harle & Moisio, 281- 289; Suutarinen 2001, 120-122; Saukkonen 2007, 221-229.

¹⁷ Ks. Suutarinen 2000, 120-122.

koululaitokselle paremmat mahdollisuudet vastata koulutuksen kahden tärkeän tehtävän, kansallisen identiteetin rakentamisen sekä yhteiskunnan integraation, haasteisiin.

Kulttuuria painottavan, monille etnisille identiteeteille avoimen kansallisen identiteetin rakentaminen vaatii Harlen ja Moisio mukaan (kansallis-)valtion roolin uudelleenarviointia.¹⁸ Suutarisen mukaan oppimateriaaleissa muutos pois suomalaiskansalliseen identiteettiin kuuluvasta valtiokeskeisyydestä on jo osin alkanut arjen ja yksilötason historian saatua enemmän jalansijaa.¹⁹ Tämä kehitys näkyy eroina esimerkiksi analysoimieni 1990-luvun oppikirjojen painotuksissa: Horisontissa painottuu kronologisesti esitelty poliittinen historia, kun taas Kohti nykyaikaa sekä Kronikka esittelevät laajemmin ja temaattisesti jaoteltuna myös talous- ja sosiaalihistoriaa. Valtiokeskeisyyden purkautuminen on Venäjä-kuvan kannalta oleellista, sillä silloin sotien ja valtiollisen jännityksen painotus antaa tilaa kulttuuriselle identiteetille etnisen ja valtiollisen identiteetin painotuksen sijaan. Myös kansallisromanttisen kuvauksen murtuminen sekä oppikirjojen painotuserot kansallisen identiteetin uusintamisessa kertovat, että suuren kertomuksen hegemonia on saanut ainakin säröjä.

Etnispainotteisen kansallisen identiteetin muuttamisessa kysymys ei toki ole vain oppikirjojen Venäjä-kuvasta tai historianopetuksen rakentamasta suomalaiskansallisesta identiteetistä, vaan hyvin laajasta prosessista. Esimerkiksi muun historiakulttuurin merkitys kuten median ja elokuvien merkitys on erittäin suuri historiatietoisuuden muuttamisessa.²⁰ Kouluopetuksen tavoitteena voisi kuitenkin olla esimerkiksi eheyttävä historianopetus, jota Ahonen kuvaa seuraavasti: *"Nuorten tulisi oppia kysymään, kenen kannalta ja millä perusteella historiasta tarjotaan niitä kuvia joita mediassa, fiktiossa ja monumenteissa tapaa. Siten samaistuminen menneisyyden merkkeihin tapahtuisi kriittisesti."*²¹ Historian oppikirjoilla ja opetuksella on mahdollisuuksia vaikuttaa suomalaiskansallisen identiteetin muuttumiseen etnisesti vähemmän erottelevaksi. Joka tapauksessa keskustelua kansallisen identiteetin rakentamisesta historianopetuksessa ja oppikirjoissa olisi syytä käydä syvällisesti, jotta maahanmuuttajapolitiikasta voisi tulla

---

¹⁸ Harle ja Moisio, 287.

¹⁹ Ks. Suutarinen 2000, 120-122.

²⁰ Ks. esim. Suutarinen 2001, 121; Saukkonen 2007.

²¹ Ahonen 2001, 403.

muutakin kuin korulauseita.

Tutkimukseni jättää monia avoimia kysymyksiä, joita tulevan tutkimuksen olisi hyvä käsitellä. Oppikirjojen suomettumista ja sen syitä olisi kiinnostavaa tarkastella lähemmin. Myös se, miten ja minkälaisille määritteille eurooppalaista identiteettiä rakennetaan oppikirjoissa tällä hetkellä, olisi kiintoisa teema. Olisi kiinnostavaa tarkastella syvemmin, uusiintuuko idän ja lännen erottelu laajemminkin eurooppalaista identiteettiä rakennettaessa, vai rakentuuko eurooppalaisuus kulttuurisen tai taloudellisen yhteyden varaan. Lisäksi sekä keskustelua että tutkimusta Venäjän toiseudelle rakentuvan suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen tulevaisuudesta tarvitaan lisää yhteiskunnan monikulttuuristuesssa.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Julkaistut lähteet

Ahonen Sirkka, Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo & Tiainen Sakari: Historian maailma 8. Otava, Keuruu 1977 (Ahonen et al. (Hma8)).

Castrén Matti J. & Riikonen Reino: Historia ja me 5. Historian oppikirja peruskoulun 5. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1974 (Castrén & Riikonen (Hjame5)).

Castrén Matti J. & Riikonen Reino: Historia ja me 6. Historian oppikirja peruskoulun 6. luokalle. Toinen painos. Weilin+Göös, Helsinki 1978 (Castrén & Riikonen (Hjame6)).

Castrén Matti J. & Riikonen Reino: Historia ja me 7. Historian oppikirja peruskoulun 7. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1976 (Castrén & Riikonen (Hjame7)).

Castrén Matti J. & Riikonen Reino: Historia ja me 8. Historian oppikirja peruskoulun 8. luokalle. Weilin+Göös, Helsinki 1977 (Castrén & Riikonen (Hjame8)).

Edgren Helena, Edgren Torsti, Hanste Tuulikki, Hellström Martti, Jutila Ulla Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo, Roikka Ilpo: Aikamatka Suomen historiaan. 1.-2. painos. WSOY, Porvoo 1997 (Edgren et al. (AS)).

Hanste Tuulikki, Hellström Matti, Jutila Ulla-Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo & Rokka Pekka: Aikamatka maailman historiaan. WSOY, Porvoo 1998 (Hanste et al. (Amh)).

Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo, Niemi Veikko, Näsänen Maija-Liisa & Tiainen Sakari: Historian maailma 7A. Otava, Keuruu 1977 (Kaakinen et al. (Hma7A)).

Kaakinen Olavi, Lappalainen Osmo, Niemi Veikko, Näsänen Maija-Liisa & Tiainen Sakari: Historian maailma 7B. Otava, Keuruu 1977 (Kaakinen et al. (Hma7B)).

Kauniskangas Kaisa, Lappalainen Osmo & Tiainen Sakari: Horisontti. Historia kivikaudesta 1800-luvulle. Uudistetun laitoksen 1. painos. Otava, Keuruu 1999 (Kauniskangas et al. (H1)).

Lehtonen Kai R. & Huttunen Veikko: Peruskoulun historia 1. Seitsemäs painos. WSOY, Porvoo 1984 (Lehtonen & Huttunen (PerH1)).

Lappalainen Osmo, Tiainen Sakari, Waronen Eero & Zetterberg Seppo: Horisontti. Historia Napoleonista nykypäivään. 1.-7. painos. (Ensimmäinen painos 1993.) Otava, Keuruu 2001 (Lappalainen et al. (H2)).

Lehtonen Kai R., & Huttunen Veikko: Peruskoulun historia 2. WSOY, Porvoo 1972 (Lehtonen & Huttunen (PerH2)).

Lehtonen Kai R. & Huttunen Veikko: Peruskoulun historia 3. WSOY, Porvoo 1975 (Lehtonen & Huttunen (PerH3)).

Lehtonen Kai R., Huttunen Veikko & Laine Olavi: Peruskoulun historia 4. WSOY, Porvoo 1974 (Lehtonen, Huttunen & Laine (PerH4)).

Louhisola Oiva, Pajunen Matti & Niemi Veikko: Historian maailma 5. Otava, Keuruu 1977 (Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma5)).

Louhisola Oiva, Pajunen Matti & Niemi Veikko: Historian maailma 6. Kymmenes painos. Otava, Keuruu 1979 (Louhisola, Pajunen & Niemi (Hma6)).

Lähteenmäki Maria & Troberg Martti: Kronikka 7. 1.-2. painos. Edita, Helsinki 1999 (Lähteenmäki & Troberg (Kr7)).

Lähteenmäki Maria & Troberg Matti: Kronikka 8. 1. painos. Edita, Helsinki 1999

(Lähteenmäki & Troberg (Kr8)).

Metsäkallas Pirkko, Peltonen Matti, Putus-Hilasvuori Titta, Rantala Jukka, Ukkonen Jari: Kohti nykyaikaa. 1.-5.painos. (Ensimmäinen painos 1995.) Weilin+Göös, Porvoo 1996 (Metsäkallas et al. (KN)).

Virallisjulkaisut

Komiteanmietintö 1970: A 4. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet. Kouluhallitus, Helsinki 1971 (OPS 1971).

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö POPS-70, Opas 4. Historia, yhteiskuntaoppi ja taloustieto. Kouluhallitus, Kunnallispaino, Helsinki 1970 (POPS-70).

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus, Helsinki 1994 (OPS 1994).

Pirkkalan opetusmoniste. Tampereen yliopiston psykologian laitos. Niteessä Honkala, Niilo (koonnut): Pirkkalan opetuskokeilu: opetusmoniste, eduskuntakysely, arvostelut, sanomalehtikirjoitukset. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden kirjasto, 1976.

Aikakauslehdet

Ahonen, Sirkka & Castrén, Matti J: Pedagogista tykkivenepolitiikkaa. Kanava 4/1981.

Castrén, Matti J. & Ahonen, Sirkka: A study in bias: short remarks to Larry Shaw's article on Finnish history textbooks. Teoksessa Internationale Schulbuchforschung. Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts 3/1981, 239-243.

Castrén Matti J: Historianopetus vainoaikana. Kleio 2/1986 (Castrén 1986).

Kulju, Vilho: Myytti "Lännen etuvartijasta" ärsytti SNS:n työryhmää. Kleio 1/1973.

Shaw, L .J.: A Finnish View of American and Soviet History: A Textbook Analysis. Teoksessa Deutschland und Norden in Schulbuch und Unterricht, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung. Georg-Eckert-Institut, Braunschweig 1980 (Shaw 1980).

Shaw, Larry J.: USA ja Neuvostoliitto suomalaisissa oppikirjoissa. Kanava 3/1981 (Shaw 1981).

Muut lähteet

Kirjallisuus

Aho, Erkki. Myrskyn silmässä. Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee. Edita, Helsinki 1996.

Ahonen, Sirkka: Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen

identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998 (Ahonen 1998).

Ahonen, Sirkka: Nuoret ja kollektiivisen muistin suomettuminen. Teoksessa: Bäckman, Johan (toim.): Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. WSOY, Juva 2001 (Ahonen 2001).

Alasuutari, Pertti: Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere 1999.

Antikainen, Ari, Rinne, Risto, Koski, Leena: Kasvatussosiologia. WSOY, Juva 2000.

Arola Pauli. Maailma muuttui - muuttuiko opetus? Suomalaisen historian ja yhteiskuntatiedon opetuksen vaiheita. Teoksessa Löfström Jan (toim.). Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallisyhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhanella. PS-Kustannus, Jyväskylä 2002.

Arra, Olavi: Suomen historia oppikoulujen suomen- ja ruotsinkielisissä historian oppikirjoissa 1910-luvulta 1960-luvulle. Helsingin yliopisto, Helsinki 1988.

Braembussche, Antoon A Van den: History and memory – Some comments on recent developments. Teoksessa Kettunen, Pauli, Kultanen, Auli ja Soikkanen, Timo (toim.): Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1. Kirja-Aurora, Turku 2000, 73–90.

Castrén, Matti J: Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Castrén, Matti J. - Ahonen, Sirkka, Arola, Pauli, Elio, Keijo, Pilli, Arja: Historia koulussa. Yliopistopaino, Helsinki 1992 (Castrén 1992), 14–24.

Gingrich, Andre: Einführung zur Rassismus, Kolonialismus, Nationalismus und Ethnizität -luentosarja, kevät 2007, Universität Wien. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Hacking, Ian: The Social Construction of What? Harvard University Press, Cambridge 1999.

Harle, Vilho & Moisio, Sami: Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipoliittikan historia ja geopolitiikka. Vastapaino, Tampere 2000.

Harle, Vilho: The Enemy with a Thousand Faces. The Tradition of the Other in Western Political Thought and History. Praeger Publisher, Westport 2000 (Harle 2000).

Hentilä, Seppo. Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Kalela, Jorma, Lindroos, Ilari (toim.): Jokapäiväinen historia. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2001, 26–49.

Holmén, Janne: Den politiska läroboken. Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finska läroboken under Kalla kriget. Uppsala Universitet, Tukholma 2006.

Honkala, Niilo (koonnut): Pirkkalan opetuskokeilu: opetusmoniste, eduskuntakysely, arvostelut, sanomalehtikirjoitukset. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden kirjasto, 1976.

Immonen, Kari: Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939. Otava, Helsinki 1987.

Joenniemi, Pertti: Euro-Suomi: Rajalla, rajojen välissä vai rajaton? Teoksessa Joenniemi Pertti, Alapuro Risto ja Pekonen Kyösti. Suomesta Euro-Suomeen: Keitä me olemme ja mihin matkalla. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere 1993.

Jukarainen, Pirjo: Rauhan ja raudan rajoilla. Nuorten tilallis- ja identiteettipoliittisia maailmanjäsennyksiä Suomen ja Venäjän sekä Ruotsin ja Suomen rajojen tuntumassa. Rauhan- ja Konfliktintutkimuskeskus, Tampere 2000.

Jussila, Osmo: Venäläinen Suomi. WSOY, Porvoo 1983.

Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo, Nevakivi, Jukka: Suomen poliittinen historia 1809–1999. WSOY, Juva 2000.

Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kivinen, Osmo, Kinos, Sirppa & Rahkonen, Pekka: Ajan henki ja lukukirjat suomalaisessa peruskoulutuksessa 1870-luvulta 1980-luvulle. Turun Yliopisto, Turku 1989.

Klinge, Matti: Vihan veljistä valtiososialismiin. WSOY, Porvoo 1972 (Klinge 1972).

Klinge, Matti: Finland: from Napoleonic legacy to Nordic co-operation. Teoksessa Teich, Mikulás ja Porter, Roy (toim.): The national question in Europe in historical context. Cambridge University Press, Cambridge 1993, 317–331 (Klinge 1993).

Kosonen, Katariina: Kartta ja kansakunta: suomalainen lehdistökartografia sortovuosien protesteista Suur-Suomen kuviin 1899–1942. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2000.

Laihiala-Kankainen, Sirkka: Huomioita suomalaisesta ja venäläisestä koulukulttuurista. Teoksessa Perho, Kaija (toim.): Kahden kulttuurin väkeä. Suomalaiset ja venäläiset koulussa. Joensuun yliopisto, Joensuu 2001.

Liebkind, Karmela et al: Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. Gaudeamus, Helsinki 2004.

Lehikoinen, Anja: Historian oppikirjojen synty ja tausta sekä historian oppikirjat tutkimuskohteena. Poliittisen historian julkaisuja, Turun yliopisto 1981.

Lehtonen, Kai R.: Oppikirjantekijä supervaltojen syleilyssä. Teoksessa Koulun kansainväliset kasvot. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran 33. vuosikirja, Helsinki 1995.

Luostarinen, Heikki: Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44. Tausta ja sisältö. Tampere 1986.

Majander, Mikko: Irti inhasta idästä. Kosmopolis, 1/2001, 51-61.

Mehtonen, Eeva: Suomen 1800-luvun kansallinen herääminen keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjoissa. Kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkielmia, Helsinki 1994.

Moisio, Sami ja Harle, Vilho: Karhu poliittis-maantieteellisenä naapurina: kansallinen identiteettiprojekti 2000-luvun Suomessa. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja, Turku 2002.

Mustajoki, Arto: Venäläisten mysteeri. Teoksessa Salo-Lee Liisa, Malmberg Raija, Halinoja Raimo (toim.): Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä. Yle Opetuspalvelut, Jyväskylä 1998.

Neumann, Iver B.: *Russia and the Idea of Europe. A study in identity and international relations*. Routledge, London, 1996 (Neumann 1996).

Neumann, Iver B.: Uses of the other. "the East" in European identity formation. Manchester University Press, Manchester 1999 (Neumann 1999).

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa: 28.6.1944–24.4.1949.
WSOY, Helsinki 1985. Toim. Blomstedt, Yrjö ja Klinge, Matti (JKP pvk. I).

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Toinen osa: 25.4.1949–10.4.1956. WSOY, Helsinki 1986. Toim. Blomstedt, Yrjö ja Klinge, Matti (JKP pvk. II).

Pernaa, Ville: Tehtävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliitto-instituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki 2002.

Pingel, Falk: UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1999.

Polvinen, Tuomo: J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948. WSOY, Juva 1999.

Raittila, Pentti (toim.): Etnisyys ja rasismi journalismissa. Tampere University Press, Tampere 2002.

Rouhianen, Pirkko: Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomessa sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen. Helsingin yliopisto, poliittisen historian liseniaattitutkimuksia 1979.

Saukkonen, Pasi: Kansallinen identiteetti. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi: Nationalistit. WSOY, Porvoo 2004 (Saukkonen 2004).

Saukkonen, Pasi: Poliitikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki 2007 (Saukkonen 2007).

Selovuori, Jorma (toim.): ... Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Osmo Jussilan juhlaKirja. WSOY, Helsinki 1998.

Suutarinen, Sakari, Brunell, Viking, Poutiainen, Annikki, Puhakka, Eija, Sarri, Hannu, Törmäkangas, Kari: Suomen peruskoulun päättövaiheessa olevien nuorten yhteiskunnalliset tiedot, taidot, käsitykset, asenteet ja toiminta 28 maan kansainvälisessä vertailussa. <http://ktl.jyu.fi/arkisto/civics/civics.htm>, luettu 23.10.2007 (Suutarinen et al.).

Suutarinen, Sakari: Kansallisen identiteetin opettaminen ja uuden vuosituhannen haasteet. Teoksessa Suutarinen, Sakari (toim.): Nuoresta pätevä kansalainen. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2000, 86–126 (Suutarinen 2000).

Suutarinen, Sakari: Nuoret ja Suomen kansallisen suurkertomuksen omaksuminen. Teoksessa Bäckman Johan (toim.) Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. WSOY, Helsinki 2001 (Suutarinen 2001).

Tarkiainen, Kari: Se Vanha Vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. SHS, Helsinki 1986.

Torsti, Pilvi: Divergent Stories, Convergent Attitudes. A study on the presence of history, history textbooks and the thinking of youth in post-War Bosnia and Herzegovina. Kustannus Oy Taifuuni, Helsinki 2003.

Tuikka, Timo J.: "Kekkosen konstit": Urho Kekkosen historia- ja politiikkakäsitykset teoriasta käytäntöön 1933–1981. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Jyväskylä 2003.

Vihavainen, Timo (toim.): Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Edita Publishing, Helsinki 2004.

Voionmaa, Väinö: Suomen uusi asema. Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä. WSOY, Porvoo 1919.

Väisänen, Jaakko: Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. Kasvatustieteellisiä julkaisuja no. 107. Joensuun yliopisto, Joensuu 2005.

Verkkojulkaisut

Opetushallitus. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004; <http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf> , luettu 11.10.2006.

Suomen venäjänkielisten yhdistysten liiton FARO ry:n syyskokouksen vetoomus 12.01.2006, <<http://www.faror.com/faro/rus/index.php?newlang=finnish>>, luettu 1.2.2008.

Liite 1. Oppikirjojen sivumäärät

	Peruskoulun historia	Historian maailma	Historia ja me	Kronikka	Kohti nykyaikaa	Horisontti
Suomen sota ja Suomen hallinto 1800-luvulla	9	16	8	4	10	7
Venäläistämiskaudet	17	30	20	8	2	15
Venäjän vallankumoukset 1917	9	25	8	4	5	6
Neuvosto-Venäjä ja Neuvostoliitto 1917-1939	8	9	4	10	1	5
Talvisota	6	10	4	4	5	5
Jatkosota	8	13	6	9	7	7
Neuvostoliitto toisen maailmansodan jälkeen	5	10	12	3	4	5
Suomen ulkopoliitiikka 1945-1991	12	22	8	3	10	8

Neuvostoliiton romahtaminen				4	2	5
Venäjä 1991-				1	1	1
Yhteensä sivuja	316	676	432	448	420	448

Taulukko kuvaa suuntaa-antavasti oppikirjojen kullekin aihepiirille omistamia sivuja. Taulukkoa tarkasteltaessa on otettava huomioon esimerkiksi se, että kuvien ja tekstin määrän suhde vaihtelee suuresti kirjojen välillä.